

4056

ЛНБ України ім. В. Стефаника

01326759X

~~г. (33)~~

2007

2010

U. 1299

B.

g (33)

ЗБІГЦІ В НОВОРОСІІ

РОМАН

Р
138558

ГРИГОРІЯ П. ДАНИЛЕВСЬКОГО

ПЕРЕКЛАЛИ З РОСІЙСЬКОГО

В. Р. та М. Ч.

ЛЬВІВ 1892.

Коштом і заходом Д. Гладилевича.

З друкарні Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

8(c)P₁₁:1917^v-3

51.

11
60146

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 60146

I.

Левенчук і Милороденко.

По кінець цвітня в напрямку до азовського побережя перекрадали ся із старих українських губерній два піхотинці боковими стежками, проваллем і порозкиданими по степу гаями. Оба були молоді, знесилені втомою, в витертій одежи і з палицями в руках. Ночували під стогами, рідко пили воду з керниць, а частійше з невисохлих сьнігових калабань, живились чим Бог послав, а всею щоби хутко йти далше. Молодший з них, справжній тип Українця, трохи неуклюжий та повільний, ішов ніби від нехотя, нолохливо розглядав ся по боках, трусив ся за найлекшим голосом у степу і скорше за старшого звертав з дороги, як тільки доглянув самітну господу, хутір або скромненький подорожний візок на дорозі. За те старший ішов сьміло, а навіть весело. На ньому був зелений кабат, з ключиком на шнурочку, сива смушева шапка і старі плюшові шаравари. Він плавно говорив по російськи, хоч був родом Українець.

— Ти, брат Харко, гляди міні, не дурій, не журишь: бач, я вже пятій раз утікаю. І що-ж?

— іде якомсь! так як-би нічого, любчику! За першим разом таки, як зловили й привели, скажу тобі, оббили мене як сьлід. Справник*) був хитрий лис; з його рук не викрутиш ся п'ятьма червінцями. А за те місця тут які пишні! Батечку любий! Тобі годі навіть зрозуміти, що то за край, та надморська околиця! Вже-ж не даремне я веду туди тебе, братіку! Там також оселі, та не рівня нашій триклятій панщині; сказано — воленька; от як птахи вольні, така там і земля вольна! Різні тобі чути там мови, з боку стелить ся скрізь Донщина, а тамки наші міста та море! Житє, житє, брате! Гроший запрацюєш доволі, паспортик вистарати легко. Пани там не те, що у нас; все жвавї молодці і по кавалерськи тебе утримують. Одже не те, що в нас по старих панських хуторах дають тобі за місячну плату самий сушений овес, що й пєс не йів би, житну мукú на-пів змішану з ячмінними отрубамии по пудови**) на особу. А там тобі й солонину, а в піст грецьку оливу просто з моря. йїдж, живись та працуй, душко. Сказано, вольне житє! Захочеш жінки — і жінку тобі роздобудуть нову. П'ять разів утікав я і п'ять разів усе мав нові любовні стриваня! Такий уже звичай був: як що ти ласун, так не нахвалиш ся, йї-Богу!

Молодший при тих словах тихо зітхнув і дріботів дальше босими ногами, несучи чоботи через плече і час до часу протираючи собі шматиною розболілі від вітру очі.

*) Начальний урядник в уїзді (повіті); те що у нас староста, але з менчим обсягом власти: властиве начальник поліції в повіті. — Прим. пер.

**) Пуд має 40 фунтів. — Прим. пер.

— Ну, чого зітхаєш, Харку? Слухай, хлопче! Ті твої оханя та стогнаня — то пусте. Ну, куди ми йдемо, га? Чув ти про азовські лимани, про донські гірла й очеретá? Ну? Дурний ти, чоловіче, та й годі! Кажу тобі: заведу тебе в такі околиці, що аж крикнеш з радощів. Босий ти — обують тебе, голий ти — одягнуть тебе, голодний — дадуть їсти, п'яниця — заллють тобі горло, а любиш жінок — так приведуть тобі перед очі таких, що й голова закрутить ся. Воленька, Харитоне, воленька!... Хто її не любить? Збіг я, брате ти мій, перший раз із дуру, більше з буті; значить, і знати ще не знав про лупія Петілієра, у котрого впієся тричи в наймах бурлаком жив — там такий котюга-французик під Бердянском степи винаймав — а й то, що зі мною сталось! Утік я звідтіля, напрацювавшись і намучившись доволі, в слоту і студінь перекрадав ся, так як ми тепер, без шляху і без стежки по закутинах. Та як зайшов я за Дніпро, як побачив, що то вже не наша панська Україна, а вольна од початку світа царина, себто божий степ, де, куди не глянеш, всюди поле та поле, степова трава стелить ся, а коршуни в повітрі літають, -- тоді виповз я, покалічений і змучений, на могилу і глянув так перед себе. Голова, брате, закрутила ся, а очі трохи не осьліпли од світла, простору безкрайого та мигтіння всякого. І глядів я, Харку, з могили тої від ранку аж до вечера; упав на коліна і заплакав з радощів. Здає ся, так і пішов би на всі чотири сторони разом... Воленька, воля! Стривай, і ти не таке заговориш, як побачиш степ! Сказано, рай! Знаєш бурлацьку пісьню:

Ех ти степ мій, степе бердянський!...
Жити погане у неволі панській!

Веселий провідник, виходячи з глибокого провалу, долом котрого ішов з товаришом, зачав мимотоми сьпівати дзвінким голосом, потім нагле засьміяв ся і замовк.

— Харку! — закликав, плентаючись на гору.

— А що?

— Ти Левенчук на прізвище?

— Левенчук.

— Ну, ми тебе, як прийдемо, перехрестимо інакше. Ось я Милорóденко на прізвище, там на хуторі дома, себ-то пісьля їхнього панського спису; а бурлаком я, братіку, все Александр Дамський, і не змінюю тепер більше йменя, так мене всі кавалери там, себ-то поміщики знають; там-то й паспорту не потреба міні більше, — і без нього я знаю, як порадити собі. Але тобі паспорту на перший раз треба. Слухай, Харку...

— Що, Василю Йваничу? — сумно обізвав ся зітхаючи новик.

— Як прийдемо на границю ногайських степів, бережи мене, серденько Харку! Признаюсь тобі. Не п'яниця я з роду, але як доберусь до волі, — себе не тямлю, — разів пять пропивав я в шинку у Лисої Ганни, як собачий син, останню сорочку. Бережи мене, Харку, як свою душу; не давай міні дóразу попусту; проси мене, угомонюй та потурбууй при людях, — потім, будь ласка, зв'язи мене, навіть побий, обкидай останньою лайкою, а горілки багато не давай. Хоч просити-му, хоч бити-му тебе, не давай горілки, не давай і гроший. Границя вже близько; ось тобі вся моя каса, візьми

і сховай... Не годен я тут опертись покусі... Ох, не годен! Сказано, воля!

Милорóденко справді зупинив ся, присів на траві, стягнув чобіт з ноги, виняв з відтіля щось наче торбинку завинену в брудний платок, добув три замазані товщею асигнації, оглянув їх до сонця з увагою, і ніби з жалем стріпнув їх та й передав свому товаришови.

До забаганих земель південного краю не було далеко. Туди простували нові товариші, як простували з-давен-давна з непоборним напором сотні й тисячі других, ім подібних збіглих людей російського царства разом з перелетними північними птицями, щоби найти нову важиву й нову долю.

Дві-три переправи, і они були наконєць на межі того нетронутого, або мало ще тронутого краю, Новороссії, де Милорóденко пророчив у панів-кавалерів свому товаришови такий талán та баацтво, які йому і крізь сон не доводилось бачити.

Яри і лісисті долини стрічали ся що-раз рідше. Стоги, що під ними они ночували й ховали ся в часі випочинку од дощу та сонця, счезали зівсім. Зачав ся розлогий, безкрай степ, зарослий густими, цвितучими травами. Сіл та хуторів не видко було ніде. Денеде тільки мигтіли з далека по-одинці стоячі овечі хліви, з довгими жердками, з вивішеними на них китицями зіля. Інчим разом пробираючись ледви видними в траві сьлідами доріжки, надібали они запущену керницю, таку глибоку, що не було видко ейі дна, як і не вдвляй ся туди. Чумацькі обози, стрітивши їх, они оминали, а зближали ся до поодиноких плугаторів у степу. Підійдуть особливе вечером до ватри, Милорóденко по-

здоровить ся, присяде до маленького огника, зачинає осьміхаючись розмову і гледючи по своїй привичці в долоні, перекине з руки на руку жаріючий углик, закурить люльочку і зараз зачинають ся в нього рózпити і жарти.

— Ви певне од панів, кріпаки? — питають його.

— Еге-ж, кріпаки! — скаже й залле ся сьміхом Милорóденко, розказуючи анекдоти про невзгоди по хуторах.

Але Левенчук ішов сумний і мало брав участи в веселих жартах і оповіданях свого товариша.

В одному місци, Милорóденко угощений кимось по дорозі, сказав до товариша, важко зітхаючи:

— Як прийдемо близько до моря, там пливе річка Мертві-води. Так — так! Як я перший раз утік, то жив у косарській артелі*); ішли ми з заробітків від одного пана і надибались на погане діло. В другій артелі чи косар чи чорт його знає хто, зарізав нашого мабуть таки збіглого брата, старця-льокаая, а льокай той ішов до моря з донькою, маленькою дівчинкою. Убійник — щоб йому не вийшло на добрò — перерізав старцеві в часі сну горло, забрав гроші і втік. Було, кажуть, у нього гроший небагадько, нікчемна сума. Так дівчинка привела батька ледви пів-живого на Мертві-води: він стогнав з перерізаним горлом, упав на порозі якоїсь там хатини і, кажуть, умер; а перед смертю не міг подати йменя свого убійника.

*) артель — спілка робітників, що разом працюють і живлять ся. Про українські артелі гляди книжку Ф. Щербіни: „Южнорусскія артели“. — Пр. пер.

Погана була се подія. Ми зараз збігли ся і жалували; ходили глядіти і на дівчину і на вмираючого; а в нього були такі злічки білі, так і сторчали з воза, як його повезли до міста; сам був худий та лисий. Такий уже страшний! Дівчинка не могла розказати, звідкіля они збігли, і її взяв хтось у прийми.

На другому місци Милорóденко балакав:

— Та ти мені скажи, Харку! чи справді ти задумав був утопитись, як я тебе на греблі побачив і прикликав?

То було вже на останній переправі в ночі в корчах дикої тернини, де они розложились, щоби одпочити вже вигіднійше і навіть самі зважились розложити ватру.

Левенчук не відповідав нічого. Його сиві, великі, задумчиві очі під чорним кучерявим волосем на голові гляділи сумовито на догліваючий жар, між тим як карі, веселі, бігаючі, як у кітки, й рухливі очі Милорóденка неначе сьміялись.

— Виліз я з очерету — балакав дальше веселий провідник регочучись: — виліз, дивлюсь — чоловік якийсь сидить над слюзою, плаче, óхає, все оглядає ся й хапає ся за голову. Шапку зняв і вже ноги звисив над глибиною... Чекаю я, що буде дальше, а ти все ближше до глибини, ближше та й плачеш. „Тю-тю, дурний!“ Ти й зупинив ся. — Розкажи-ж тепер, братіку, що приплило тобі до голови, топитись у паньській річці, як твою жінку з сьвіта зігнали?

— Що-ж, дядьку, — зачав Левенчук: — скажу тобі. Я пас вівці в нашої пані; ну, пас та пас;

нудьга там була смертельна. Одного разу кличе мене старша пані: „Харку, я хочу тебе женити!“ — „Воля ваша, кажу, пані“. — „А ти не знаєш, з ким?“ — „Не знаю“. — „З Варкою, каже, донькою Петриківни; хочеш?“ — „Воля ваша!“ кажу, а в самого серце так і похололо! А Петриківна була ключницею в нашої пані, але мала придовгі пальці і її заслали пильновати дробу. Там стара Варчина мати топила свою журбу в горілці. Звінчали мене з її донькою враз із другими шістьма парами. Паві наша вже ті весіля все справляла по черзі в осени перед пилипівкою. Не знали ся ми і ні разу до весіля з Варкою не говорили ні слова. Вістиме діло, я все пас вівці в степу і рідко коли навідував ся до дому. Звінчали нас, посадили за стіл, а впісля повели спати...

Харко помовчав хвилю.

— Ну, дядечку, скажу правду: так соромно було мині на свою жінку дивитись, що більш року ми й разом жили і при одному столі їли і вже любити я її зачав, а говорити не говорили до себе ні словечка одного сердешного і не дивились одно одному просто в вічі; все було більше мовчиш або перемовиш ся, так, пустим словом, очий із землі не зводячи. І заглянув я їй, правда, сперва аж по році, в серце. Пас я, як усе, овець отару; аж тут прибігає до мене донечка сусіда: „Дядьку Харку!“ кричить: — „тітка Варка сина тобі родила!“ Не тямлю я, як допас овець до вечера; напоїв їх, загнав до хліва і побіг до хати; а в хаті ладаном накурено, сусіди сидять повагом, колиска звисає зі стелі, а Варка лежучи на лавці, колише дитину. Я кинув ся до колиски, она підняла ся.

— „Харитусю! — каже шепотом: — ось наша дитина!“

Ми глянули собі через колицю просто в очи і схилившись над дитиною, заплакали й тихо поцілували ся. З тої хвилі ми стали на людей похожі. Люди раділи і ми раділи. Та не судилось нам зазнати на довго щастя. Пойїхала наша пані до міста і купила нову молотільню, таку машину з залізним тарабаном. А торік у нас гарно пшениця зародила. Привезли ту машину, уставили на току в stodолі і зачали молотити кіньми, а жінки відгортали солому. Смарували ту машину дьогтем. Раз призначили з інчими жінками і мою Варку до молотільні; а сама наша пані все було стоїть при роботах. Заки запряжено коні, заки пані з покоїв надійшла, жінки давай вигадувати. Одна на коня лізе, друга на снопах перевертає ся, а моя і каже: „Жінки, де мазниця з дьогтем. Ану, посмаруймо собі чоботи!“ — „Он-де, — кажуть — під колесом!“ Она й полізла. Підставила оден чобіт, посмарувала, і зачала смарувати другий. Аж тут кричать: „Пані йде, пані!“ Машиніст у нас кривий, драбуга такий був, умисне чи що скрутив тарабан, коні сіпнули, колеса закрутились, а Варку вхопило залізне колесо за рукав сорочки. Жінки кричать: „стій, стій!“ А він кричить на погоничів: „Бий, жени коні! пані йде! ми стоїмо, нічого не робимо“. А Варка жахає ся крикнути, притаїла ся... Ох, дядьку! Подумати страшно... Застогнала она, щось захрустіло...

— Прибігла óпять до мене в степ та сама донька сусіда. Плаче-голосить на цілий степ: „Ти тут вівці, дядьку, спокійно пасеш, а тамки вже твоєї Варки нестало на сьвіті!“ Покинув я отару

й побіг на хутір. „Де она, кажу, де?“ — „На панському дворі“. — Прибіг я до самого панського покою, а она, моя Варка, лежить на землі, а сама старша пані простоволоса над нею побиває ся... Куди тобі! Руку одірвало, і цілу її розтріскало, мою сердешну, на куски! Ох, дядечку, страшно!... Як я побачив, так і сам повалив ся... Привели мене водою до пам'яті... Поховали її, голубоньку, а міні нову справили свитину. Сказати правду: пані сама не завинила в тóму. Та коли було я стрінув ся з машиністом і позирнув на нього, так він тобі понурить голову, та й каже до мене: „йди своєю дорогою, не дивись на мене: ти як собака лихий“. Зайшов я якомсь до шинку. Наш візник бенкетував. Частував нас, поки не попили ся. Також і машиніст охотив ся тут. Я й задумав негарне діло. Уже не міг я ті вівці в стену більше пасти. А то бувало день-пó-день волочеш ся серед спекоти, потом обливаєш ся, йісти-пити хоче ся, вода в балці тепла, зігнила, вівця зібе ся в купу... Сядеш; довкола тебе ні душі, — лише блискавка огнями мінить ся, та вітер по байраках свище. Нудьга тебе така розбирає... руки би на себе підняв! Робити, працювати не хоче ся; та що можна зробити, коли треба без упину ходити за вівцями? Хиба ложку яку вистружеш! Все-ж перше жилось інакше. Вечер і хата! — так і манять! Прийдеш, і всьо забудеш. Ляжеш біля неї, пригорнеш ся до неї, а в хаті чисто, суха трава пахне, постіль біла як сьніг; она всьміхає ся, шепотить тобі солодкі слова кохання, — і до раня іноді не спиш! Ну, і зломило мене, як Варку згубили. Ох, дядьку... ляк збирає мене! Не питай

більше... Ну, що-ж?... Машиніста знайшли одного дня за селом мертвого; вовки вже й голову йому відгризли. Тоді задумав і я одібрати собі жите... Спершú хотів повіситись, а потім утопитись. Люди докорювали мене; суд переслухував. То вже третій раз сидів я над глибиною. Грішне діло; і спасибі тобі, Василю Йваничу, що ти мене виратував!... А все ще якось тяжко на серці, а перед очима снує ся щось недобре... Ще бачу її, без руки лежить, вся розтріскана, кровю облита на панській молотільні... А собака — знайшов собачу смерть! Не я його вбив. Видко дійхав йому кінця хтось чужий. Він усе вештав ся ночами за коханками. Ну, а тут уже просто мене підозрівати зачали, люди взяли ся оминати мене. Тягали задля допросів. Пані грозила, що віддасть у москалі. Я й сам був неваче неживий. Як собака голодна, волочив ся сьвітами. Багацько наших розлізло ся з хутора різними роками, я сам не міг зважитись. Раз-у-раз думав: як утекти? І не міг гаразд додуматись.

— Ось постривай лишень, Харку; як прийдемо і як поміщу тебе між рибалками, при риболовлі, або при якій косарській артєлі, — тоді добром згадаєш, любий чоловіче! А ось я втікав інакше.

— Як-же ти, дядечку, втікав? — запитав Левенчук уже трохи спокійнійше, як би забуваючи горе, голосно помоливши ся в темноті лицем до всхід сонця і лягаючи спати біля погаслої ватри.

— А ось як я втік за першим разом, — зачав Милорóденко, весело лягаючи горілиць і простягаючись під корчем — моя казка, простий чоловіче, коротша. Ти, бач, ще й тепер справжній мужик, а я вже і тоді був всілякими мастями мазаний, —

служив, значить, за льокая, і по панськи говорив як сьлід. Одже скажу тобі по правді, ніщо мене здавна так не надило, як пшеничний хлібець, тоб то жіночий рід. Ну, простото, чорт мене й запутав до кінця. Заблукавсь я близько до Тагаврога, а тут зловили мене поліцейські на базарі; одставили до дому, та опять, брате, мене гаразд випарили. Що-ж, коли наново знесла мене охота... Залюбила ся в мене ще до мого побігу сестріниця самого пана... так!

— Що ти? Ах, братіку мій! — аж скрикнув з переляку на-пóтемки Левенчук і зірвав ся на коліна.

— Ех дурень ти, брате, та й тільки! Ну, чого глядиш так? В тім то й діло, що нічого! — казав Мидорóденко дальше, протягаючись вигідно: — се майже таке саме діло, ніякої різниці нема, хиба з óгляду на обичайність... Просто, як би нічого! Спершú я підходив до панни під віконце; в саду бачились; воду або парасольки носив їй туди; наконець об тім дізнались, заперли мене; пан у кайдани хотів закувати, вислати задумав; але она вивезла мене до своєї матери; там у якоїсь генеральші — своячки жила її мати. Викрала мене панна з шпихліра. Заводили тобі бабусі хором, раду радили, серденько моє, з різними панами та урядниками і прирадили нас, брате, по просту одружити. Та чого ти так глядиш? як-раз одружити; міні обіцялись виєднати волю. Але мій пан затяв ся. „Не дам, каже: она наш рід покрила неславою, з крепаком зайшла собі, так нехай-же зістане ся моєю хлопкою — крепачкою, коли хоче з ним вінчатись!“ Та й не повінчали нас: так ми

й зістались. Зажили ми з нею, не скажу весело, але стерпно. Відбували прощі; я в манкетах, рукавичках, як сьлід, ходжу; люльку при панах курю, навіть фрак мині справили! Тільки-ж зачала моя пані-матка ставатись заздрісною за мене. Не буду тобі, братіку, багацько розказувати. Оден такі п'яний піп звінчав нас. Але любов та заздрість жінки так осточортіли мині за рік, що я призадумав ся. Оно правда, я спав на пухових подушках, йів до сита; а наш Серіюжа, з котрим я перше забавляв ся в кости, послугував нам при столі. Я кричу на нього: „Гей-гей, малий, люльку!“ А він ані гу-гу; тільки в сінях інчим разом, жартливець, кулак покаже. Жили ми в місті, з краю, на квартирі в діяконихи. Час до часу зайдеш у шинок і запеш з міщанами та з мужиками: гроші були. Я курив найліпший тютюн, кажу тобі, в карти в пріфіранец з чиновниками грав, в халаті сидів цілими днями. А она раз-у-раз мене цілує й мучить своєю заздрістю. „Ти, каже, Матрону нашу перше любив, з Параскою знав ся! Не правда? Признай ся, каже, признай ся!“ Та все мучить і плаче. Остогіділа она мині: зачав я й побивати її од часу до часу. А люди добрі, злодюги мійські, і нараїли мене: „обікради її та утікай!“ Ну, красти я не крав, але висмагав її одного разу в спальні нагайкою; сказано, остогіділа мині, і я волочив її за коси, бивши! А она нічого, стишилась, по руках мене цілує.. Як раз тоді дістав я з Таганрога листик від одной красуні; она була там модисткою і ми пізнались за час мого побігу. Знову замавила мене вольенька. Ех, подумав я, чорт бери пухові подушки та панську йїду, та лежане саме, та панські розкоші!

Став я дуже суворий... Ох, визнала тоді она од мене! А на другому році я покинув її, і з той пори більш і не бачив.

— Ну, дядьку, а що-ж із нею стало ся тепер?

— Умерла, кажуть, братіку, хутко потім, без мене! Адже-ж се вже давно було. Я вольний уже ось четвертий рік. Вертав я до пана. Та вже другим разом не погодились. Сильно я йому доскуляв і гнівив. Пан розіслав гончі листи за мною, як я утік. І зловили мене, одставили óпять назад до нього; жінки я не застав уже тоді. Сусіди радили йому: „дай волю Васькови!“ — Не дав! Ну, а я вже привик до вольного життя — значить, до дому, до свого пана більше не кортіло. Ну, з тої пори по нинішній день, четвертий рік уже, як я збігцем. Дітий, бачиш, немав ніяких, сімя жінки соромить ся очевидячки й спогадати про мене. Хоч і мині страшно згадати про них усіх. Мерзені, братіку, люди! Та я вже тепер розбагатіти хочу, хочу показати ім усім, щó я за чоловік! Що-ж, щó я хлоп, так томú й не вінчати? Пан волі не дав, ну, і тим тримав нас в тісноті. А мов би трудно було роздобути письмо? Ну, я ім те покажу, і без них обійдемося! Розбагатію ось як! Отся околиця така, щó тільки працúю, — золото лопатами тут усі згортають...“

Серед тої розмови заснули оба товариші. В ночі Левенчукови усе здавало ся, щó ніби щось шелестіло в степу, наче кінь десь близько намагав ся одірватись від припони, одірвав ся і порекаючи раз-у-раз чвалав серед темряви. Раз він розплющив очи. Над ним звисало темно синє, звіздами засіяне небо. Десь далеко витягав голос якоїсь

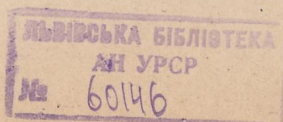
птиці журну пісню. Сверчки сьпівали. А на думці в нього було сумно, очі горіли, у висках стукало. Покинена батьківщина й чужа далека країна тиснули його бідне, стрівожене серце.

Збудили їх пісні жайворонків і остального птацтва в степу, що мигтів проти сонця великими краплями ранішньої роси. Синяві мраки клубилися в далечі. З лівого боку йшли хвилясті зелені косогири, з правого синіло не-то море, не-то той сам безкрай, наче в гору зникаючий степ. Се не були вже прості та тихі краєвиди України, а щось зовсім інче...

— Бачиш ті пустарі? — питався Милорóденко — багацько я сюди вештався! Тепер пробув я два роки в Москві, а кілько вже тут зміни. Он-де, бачиш, уже хуторець підносить ся над ярком, садок розводять, став викопали, як рукою махнув, млин-вітряк ставлять, панський двір будують. А два роки тому тут оден степ був. Тепер і дорогу туди провели. Так і при Запорожцях тута займища займали. Ціла наша земля стояла... тут з давна займленими хуторами. Наші батьки прийшли також сюди і закріпостились. Ну, а ми з тобою вже тепер вільні...

Минувши ще кілька запустілих аулів*), піхотинці війшли в країну різвородних новоросійських кольоній і під вечер опинились у славнім граничнім шинку, Лисій Ганні, котрого так боявся Милорóденко. В шинку і довкола нього близько байрака снувались якісь люди. Вози стояли, воли пасли ся, верблуди йшли до водопою. Вештались Татаре

*) аул = село у Татар-ногайців. Пр. пер.

в баранячих кучмах. Двері від шинку стояли на розтвір. Сопілка і дві скрипки брели біля входу. Музики були сьліпі старці. Старший з них витягав до такту музики пісню: „*Ой фортуно, фортунонько! де до тебе стежка?*“ Милорóденко повів Левенчука в шинок, ткнув пальцем на бородатого жида-шинкаря, кажучи: „Ось тут і Лиса Ганна!“, пізнав двох-трох давних знайомих і заметушив ся.

— Всечестнійша і преблагородна компанія! — сказав — цілуйте мене, я Олександро Дамський і знов між вами. Лейбо, гільтау, горілки!

— А, то ти, Дамський! — озвались його приятелі з Лейбових гостей, народ похмурый и кремезний. — Де був? звідкіля приходиш?

— З Київа, антихристи, з Київа; а був і в Москві, любенькі. Двічі доробив ся за той час і двічі протратив ся! А між вами шлігунів нема?... Торкни мене, я й ножом тепер пхну — не займай! жити хоче ся, жити давайте мені — я тепер вольний чоловік! Прийшов отсе до пана до свого на хутір, кажу: доволі битись, треба миритись! А він як положив і всипав мені дві сотні. Тоді я знов гайда.

Чого лише не робив тутки Милорóденко. Тямлючи на благаия приятеля, Харкó з-першу одказував ся дати йому гроші. Та Александр Дамський хлиснув уже сивухи і став инчий. З великого й лагідного чоловіка став дикий звір: ніздра роздулись, лице поблідло. Він свистав, скакав, копав своїх приятелів ногою, кричав: „Воля, воля! Аджерж я вольний!“

— Ах, ти хлопе-свинопасе! — крикнув на всю хату до Левенчука. — Чуєте, добрі люди, гроший не дає! — І не теряючи багацько слів, зачав

частувати товариша страшними позаушниками, копнув у хребет, а потім у живіт... З жаріючими очима, скрегочучи зубами і пінячись зі злости, він відобрав під вечер від переляканого і збитого Харка всі свої гроші і зачав ся бенкет на всі спусти.

Левенчук чекав два дни, та недочекавшись, випросив собі у шивкаря кусок хліба і пішов, куди ноги понесли. Пригода з ним не здивувала нікого. З ним заходились глумливо і кепкували, як з новичка.

Приставши без умови до першої партії косарів, він був рад, що його ні про-що не допитували і нічого не казали, і косив у якогось кольоніста більш тижня. Опісля справили його неподалеки звідсіля, до поміщика, полковника Панчуковського.

Левенчук пішов вказаною дорогою, хутко знайшов над Мертвими водами Панчуковського, угледів серед степу його новий червоний цогляний дім, довкола котрого ставили високий кам'яний мур, а з боку цогляний з фронтонами і під залізною кривлею, великий хлів для овець. Ціла оселя, як видко, тільки власне що заводилась, і подобала радше на ірландську або саксонську ферму, ніж на український задніпрянський хутір. Левенчук підійшов просто до панського танку, де вже чекали другі. Вийшов пан ще молоденький, з білими вусиками, чепурно зодягнений.

— Здорові були, молодці! — привитав бойко по воєнному, -- Багацько вас прийшло?

— Шістьдесять, ваше високоблагородіє.

— І по-найбільше люди нашого поля? — спитав і весело підморгнув полковник.

— Самé так.

Полковник, котрий кожного впевнював, що той не господар, хто не виріс під острою командою, і сам не вивчив ся приказувати, умів справді держати лад з тими, що приходили до нього.

— Ну, милі люденькове, будьте-ж сьогодні в мене гості! завтра косовиця за річкою; в кого паспорту нема, то дістане за день по-пів рубля ассигнаціями; у кого є, по-пів рубля сріблом. Зайдіть у контору, випийте по чарці, а потім гайда на тік молотити!...

— Раді послухати! — крикнули зайти і пішли в контору, хвалячи ласкавість і бойкість розумного пана.

Левенчук записав ся у конторі на місяць. Зворушений і все ще в тумані од незвичайного нового життя він опинив ся зі скарбовим ціпом у руках на тоці, став оббивати снопи, глипнув в бік і обімлів... Милорóденко! Він не вірив своїм очам! У якійсь драній жебрацькій свиті, з блідим, запитим лицем і мутними очами стояв два кроки од нього, покинутий у шинку Лисої Ганни більш за тиждень тому назад його провідник і товариш, і навіть молотив ціпом снопи. Знайшовши лишню хвилю Харко́ порівнав ся з ним і шепнув усміхаючись, але враз трівожно поглядаючи:

— А що, дядечку, і ви тутки?

— Тутки, — відповів той зітхаючи і тихо звернувши каламутні, п'яні очи за клуню туди головою. Звідтіля доносив ся лоскіт нагая і крики. Когось били, а полковник, голосно рахуючи паруни, проказував у перестанках науку, то сердячись, то весело докидуючи жарти.

— Кого се, дядечку? — спитавъ трівожно Левенчук.

— Товариша там нашого одного; я бач протверезив ся, а той і сьогодні запив ся і панови тутешньому наговорив грубі речи при роботі і з приказчиком не погодив ся.

— Так і тутечки, дядьку, січуть? Так ось як ми на волі!

— Ох, і тут! порядки ті і тут бач заводять ся! Давно я тутки не був; ну, без мене оно так і змінилось. Але ти на те не зважай; полковник добрий чоловік: чому-ж би не висікти дурня нашого брата? гірше-б, як би до поліції оддав, а ти збіглець!

— Кілько-ж платять вам? — спитав Левенчук.

— По гривеннику.*)

— Та чому так мало?

— Серед тижня, бач, прийшов і шмате ще скарбове дали. Що робити! Й на те завели тут інші порядки на збігців. Вигорів я; ну, та ми ачень, поправимо собі необавки!

— А ви-ж розповідали за мід та солонину дядечку! Де-ж ті гори та долини, що живлять і поють доволі, і де та воля живе і сама поміж людьми ходить? І тут, як у нас на панщині!

— Е, потерпи, не всьо нараз! А кушав, Харку, борщику з солониною або зі свіжою таранею? Тут недалечко й ловлять ту рибу. Га?..

— Кушав.

— А що, смашна?

— Риба смашна, але й робота смашна; у нас

*) гривенник = 10 копійок.

дома не встають так рано і не лягають так пізно. Тут усе острійше. Заким оглянеш ся, а вже й одправлять. А риба смашна...

— То-ж то, голубчику Харко! Але слухай! як би покріпитись? Відкажи ся сьогодні свої порції для мене... я тобі оддячу ся... а з завтрішнього дня я вже ані... ані капельки! Мабуть ти знаєш, що я тоді хиба пю, як сюди на волю вирву ся! Прости мене й за побої в шинку. Сказано: чоловік дірве ся до волі, паном зробив ся сам, ну, й забуде ся!

Харко зрік ся свої порції, а Милорóденко знову повеселішав, хоча до вечера мовчки обертав ціпом по снопах і нікого не розсьмішував ані не стісьняв своїми дотепами.

Дни плили незамітно. Ціла майже артель полковника, до двох сотень робітників, то були збігці; они часто змінялись, меншало їх число. Були між ними і сталі, наймлені на рік або й довше. Було се вже значне різіко. Они жили в окремішних хижках і ліпянках. Пуританські, чисті обичаї того люду не допускали при роботі ніяких суперечок або непослуху. Всьо йшло як при муштрі рекрутів під очима найгострійшого команданта. Літом ночували робітники під чистим небом, де-небудь близько в байраку; ховались на току, або в овечому хліві. Становий*) підкуплений тут не за аби яку ціну, очевидячки навмисне не заглядав сюди. Але жите збіглої артелі було вічно несупокійне. Ану-ж налетять, — закують в заліза, поженуть по етапах

*) Становий пристав — політичний урядник, начальник „стану“ (т. є. кілька волостей разом). — Прим. пер.

— і марш назад в осточортілі хутори, на роботу!.. Виплачували бурлакам що тижня в суботу. За те неділя була ім цілком вільна. Деякі й тоді працювали за половину ціни, а єнчі розлазились по близьких і далеких шинках, щоби випити і залицялись до дівчат, так само збіглих.

— Так! — говорив якийсь рябий в червоній сорочці великан, також із збіглих, що наймив ся в Панчуковського: — ось ви, діти, спокійні; полковник — як огонь чоловік, і начальство своє мабуть до нас прихиляє! А ось я недавно тому в німця за Мертвою молотив, аж тут чуємо — дзеленькотить дзвінок. Німець прибіг, кричить: „хто волокита, марш у поле!“ Ми, бурлаки, по-за стирти та в рови. А становий за нами, всіх повязав.. З бідою викупив нас німець: пятьдесять червоних, кажуть, дав. У мого пана над Ворсклюю був я візником, вже той не потратив би ся так за нас.

— Ну, ні — говорив і собі, покурюючи люльочку, Милорóденко — по-що мали би нас вилувати чиновники, як би самі пани не думали нас викупляти! Що єнчого з собаками, — собак людьми одшукають, як захотять! Чуте вже в них таке!

Юрба зареготала.

— Як то було? Розкажуй.

— А ось як. Був у нас, — не тут на вашій вольній земельці, а в нас, в панській нашій Рассеї, — був у повіті суддя, славний, незвичайне добрий і ще молодий чоловік, а жінка в нього славна красуня і зйїхали ся раз до судді гості, близькі й далекі дворяне, а в заколоті при їх відїзді пропала в нього пара найліпших псів, — він був завзятуший ловець.

Не було тоді судді дома. Хто украв? — „Хто небудь із гостей, видно, пожаргував!“ — „Ну, красти дворянам непригоже!“ думала жінка судді; і не довго думаючи, вислідила через людий дорожку, що на ній везли собак у сусідню губернію, веліла запрягти кариту, сіла молодюшка сама і пігнула туди. Приєднала собі тамошнього справника, поїхала до того пана, що по просту украв псів, сама заждала на селі, а справник пішов до нього і напшов собак в самій спальні у пана, під ліжком; на першій порі він там тримав їх, — погоні боявся. Взяла тоді пані псів, посадила їх зі собою в кариту, подякувала справникови і поїхала. Ось як буває!.. Не унесуть тебе ні лисі хвости, ні собачі лаби, коли тут тобі самі кавалери не допомогуть... Оттака суддиха хоч кого найде!

Зараз першої неділі довелось Левенчукови бути близько одної багатой слобідки над берегом моря, в самотній господі на пісковому клині, на весілю одної дівчини, що віддавалась за рибалку, як видно, з збіглих. Батько єї був також захожий, збіглець. Левенчук не вірив своїм очам. Молода і єї подруги, сусідні мужицькі дівчата, снідили в муслинових французьких строях. Молода брала слюб в сукні з шовкової тази і в капелюсі з оксамітної матерії. На весільному столі стояли тарілки з конфектами з Таганрога. Гостям розносили кизлярске, а волокити-музики грали польку і кадрили із найновійшої опери Вердія, завезеної просто з Тоскани в Одесу.

— А-а? мабуть усі з вольних або з бурлаків! — шепотом говорив Милорóденко до очарованого Левенчука, коли оба перетиснулись між товпу, щоби

дивитись на молодих: — дивись, усі дівчата сидять у рукавичках, а в молодого годинник !.. Се, брате, не пара нашій Хохляндії, де пітом чути кожду дівчину, як козла!

На порозі, на сьвіжому воздусі, в товпі пильних слухачів якийсь слабосилий, збідований старчик розповідав, який у них у селі коло Тамбова генерал був: „Коли подаси йому бувало, що-небудь, чи люльку запороську, чи води теплої напиться — то кине в тебе, чим попало, люльку, склянку, тарілку, що має в руках, межи очи. Мені пику раз скроставив так, що й сором було між люди показатись!“

— Як воля настане, не буде паспортів — хмуро казав другий; — не буде неволі, й паспортів не буде.

— Ну, та в Нахичевані їх тепер усякому продають! — закликав на те хтось третій: — значить ся, воля близько!

— Е, братці! — говорив побіля довговязий парубок з товпи, в навкиновім кабаті й пальті, купленім у якогось жидка на торзі; — як завзяв ся я збігти сюди, то наша пані аж підіпріла, ось добре слово, підіпріла, наче сьніжок на прівесні стаяла. Старості*) чай зачала давати, нам горілку при роботі! Байдуже! тепер уже спокій !.. Спокій, не верну ся!

Музики запивали. Скрипки охочо тирликали. Розносив ся запах пуншу з кизляркою. Пяний сусідський куховар, покормивши ціле товариство, сопів з панською повагою і курил люльку на довгім

*) староста = старшина (війт) у селі — Пр. пер.

вірменським цибуху, витягаючись біля танку на мураві.

— Mesdames, mesdames! permettez, s'engagez, — Polka! — говорив хтось, взявши під руку товсту покоївку й ідучи з нею крізь товпу. Товпа на ті слова голосно зареготала. Левенчук споглянув — Милорóденко.

— Ти й по чужому знаєш?

— Знаю, жінка вивчила.

І довго тревали танці під вербами.

Місяць освітвив подвіре хати і ряд кривель слобідки. Товпа проходилась. Дівчата реготали. Милорóденко, натанцювавшись польки, утирав піт з лиця.

— Та ви бв, пане, тропака пішли! — говорили до нього деякі з товпи.

— Не можна, я паном два роки був: тропак — мужицьке діло.

Пізно в ночі він найшов товариша.

— Що-ж, Харку, все думаєш про свою Варку? Чого посоловів? — різко спитав Левенчука: — ади, яке весіле! А ти все ще за Варкою, покійною жінкою жалуєш, — га?

— Ні, не за Варкою, а так — банно!

— Поглянь лишень на молоду, що за гарна жіночка! хочеш, то й тобі знайдемо? — сказав Милорóденко. — Тут тільки моргни, можна!

— Ні, скучно міні, — ніщо не займає! Та й ти смілівійш мене; а міні все якось тужно.

— Ну, то поцілуймо ся!

І приятелі обняли ся.

— Одже будемо працювати, щоби забогатіти; багатий, значить ся, вольний.

— Будемо. Треба уладитись, а то все страшно — всюди стало острійше...

— Спасибі за приязнь! — додав Мидорóденко: — а за відступлену порцію — тоді! тямий? — в двоє спасибі! Я не забуду тобі того, Харку. По-клич тільки, чи стрінемо ся, чи ні: одслужу і я тобі! Памятай! А тепер дам тобі раду: хочеш на лимáni, на Дон, над море?

— Або що?

— Там скорше заробиш гроший тепер; там контрабанду тепер увозять.

— Ні, стривай; розглянись найперше тутки... Ти смілівійший за мене — ти спосібний до всього...

— Ну, як хочеш. А за горілку спасибіг. Не забуду тебе. А тепер, брате, здоров був. Товариші переказали, кличуть на риболовлю, в гірла донські. Міні скучно вести спокійне жите; я вже зіпсований. Міні давай таку волю, щоб аж одурювала, щоб дух од неї запирало. Там небезпечно, та за те заробіток гарний. А міні вже пора й на старість де-що придбати; нору свою завести. От хоч би зеренця якого, як заяці або хомяки на зиму призбирають... Не даремне-ж я на віки тепер кинув і пана і всіх своїх! Хочу устаткуватись, а впісля й куплю землю.

II.

Збігці висшого полету.

Минуло три роки.

Була прегарна степова мавва пора. По дикій і запустілій дорозі, поміж Дніпром і Мелітополем йїхав швидко у легкій чотирма добрими кіньми запряженій колясці знаний і веселий блондин в широкім солом'янім брилі з борідкою і в яснім піковім сурдутику. Він виглядав на городянина-промисловця або поміщика. Розглядав краєвид по обох боках дороги. Страх, що за пустиня! Ногайсько-татарський степ тягнув ся на право й на ліво, рідко тільки філюючи спаленими жарою соняшною травами, очеретами й незлічимими кливами землі, що вбігали до синього, ясно-лисьнійочого моря. Тут поміж низькою травою мигтіли високі ясно-жовті, сині й червоні цвїти густо прикрашуючи собою непрóглядні пóляни. Як-би ви ні гляділи, куди-би ні звернули напружене око — всюди самі поля, голубі горби під горизонтом і дрібні в сьвітляній синяві стопляні хмаринки. Тут і там лише темніють в дáлечи по боках самітні овечі хліви, звідкиля доглянувши рідкого подорожного, нагле кинуть ся юрбою вів-

чарські пси, темними смужками витягнуть ся по степу і здає ся, леда-хвиля здоговять вас. Але далеч така велика, що они хутко затримують ся і, звісивши кудлаті хвости, вертають ся назад. Білими пятнами ходять незлічимі дрохви по диких, плугом незрушених пустарах. Коршун високо плавають по небі. Пестрі, повільні бузьки вступають ся повагом з дороги, мало не захвачені колесами, і широко несе ся на всі боки невгаваючий свист, стогін і шум степу.

— Самійло! се либонь йіде хтось против нас? — питає ся пан візника. Сивий, як лунь, візник приложив долоню до очий.

— Бог его знає, що воно таке! чи се кольоніст на возі, чи корови біжуть! Тут ніяк не розбереш, що воно в степу.

Небаром подорожний розпізнав у змеркаючій далечи знакомий зелений на залізних осях візок кольоніста, а в ньому подорожного з візником. Візок затримав ся, подорожники щось у ньому направиляли.

— Чи що зломилось? — питає ся пан з коляски, приближуючись до вікна.

— Льон вискочив, — відповів кольоніст; — з ким маю честь говорити?

— Одставний полковник гвардії, Володимир Алексієвич Панчуковський. А ви хто, позвольте дізнатись.

Кольоніст зняв шапку і відповів виразно вимовляючи по-российськи і усьміхаючись:

— Кольоніст Богдан Богданович Шульдцвайн з під Оріхова, з кольонії Гравбінден, коли знаєте; йіду тепер із за Ростова.

— Дуже рад познакомитись! Не курите? Позвольте цигаро, Богдане Богдановичу, справдішне кабанас.

— Ні, я ось сарептинську нюхаю! Се табака також дуже пахуча. Ми її самі сіємо в наших кольоніях.

— Що нового чувати над морем. Як збіже?

— Пшениця плоха, лен тугий; лій іде в гору, тягарних статків мало, — контори тиснуть ся.

— Ай, се не зовсім добре!

Подорожні сіли на траві, добули деяку закуску. Візники також зазнакомились, закурили люльки і зачали розмову.

— Куди ви властиве йїхали? — запитав неуважно Панчуковський, не глядючи на простого, брудно одягненого товариша і покручуючи гарненькі білорусі вусики. Він утомив ся йїздою. А між тим у його товариша, хоча уже чоловіка старшого літами, рум'яне повновиде лице так і сьвітилось одблеском товстого молока менонітської корови, що його колись кормила; флянельовий кафтаник був цілий табачкової краски, синя куртка ціла запачкана, а сині штани засунені у високі, купецькі чоботи, що заносили сопухом дьохтю.

— За справами, пане полковнику — звісна річ, у нас нема хвильки вільної; або дома замозоблюємо руки, або по степах тремо оси на наших візках.

— Які-ж у вас справи? — спитав ще більш незважно полковник. — Все мабуть за-для бульби? „Kartoffel und Pantoffel“, як ми передразнювали ще було в школі надзирателів, ваших земляків?

— Як то, які? Всілякі. Ми народ торговельний

— Значить ся, і овочами торгуєте, і лоем і тютюном?

— Торгуємо всім! Всім, lieber Herr, всім.

Кольоніст устав, щоби допомгти візникови перепрягти коні. Полковник приліг на траві, поглядаючи з усмішкою на підшви товариша, підковані мідяними цв'яшками, і думав:

„Ось стадо баранів! Він певне оженив ся сімнацятилітком а його жінка тепер також похожа на вівцю, — їсть єндики з медом, а панчохи плете навіть крізь сон!“

— Що-ж у вас за справи, скажіть ви міні? — опять спитав він кольоніста, насміхаючись.

— Та що, батечку, — ось що недавнечко купив я землю; недалеко од Николаєва*), поблизько дїбр герцога Ангальт-Кеттен. Опісьля їїздив я на Дон, щоби одібрати степи на пасовиско для овець, але не удалось — треба подождати, поки не зберуть сіно; а тепер їїду купити, коли буде можна, на ліцитації в Николаєві наші колишні батерії т. є. різне дранте з севастопольських батерій: дерево, бальки, а може й залізо. Наше діло купецьке: торгуємо всім, що попаде під руку. Нічого не малоцінімо й не тратимо часу. Знаєте нашу приповідку: Morgen, morgen und nicht heute...

— Sagen alle faule Leute! Як не знати? Але скажіть, за чим вам ще в степи за Доном? Де, позовольте, ваша власна земля? Звиніть, я не дочув.

— Meine eigene Erde, моя власна земля, є й під Іравбінденом і в інчих повігах, але місця вже для нас, кольоністів, за мало. Так є, не дивуйтесь!

*) головна пристань над Чорним морем. — Прим. пр.

Де-хто з наших уже в Кримі шукають земель, на Амур вислали відпоручників приглянутись, чи не понадобится ся земля під заселене. Посуха — ну, і треба часть овець перегнати на літо за Дон.

— Багацько-ж у вас овець? — спитав Панчуковський, поскубуючи вусики і глядючи на те смирне, румяне лице, та й позіхнув. — Та чи не позволите масла, ковбаски? Ось вам масло, ось хліб! Я зовсім утомив ся дорогою. Не ласкаві? ось ножик. Я також раз-у-раз клопочусь, будую ся...

— Спасибі! — відповів кучерявий кольоніст, поправляючи свої білорусі вже сивиною припорошені німецькі пейси, що видніли із під смушкової шапки, і беручись до масла: -- у мене овець доволі, о, дуже доволі...

— Скільки-ж?

— У мене сімдесять-пять тисяч штук овець в різних місцевостях...

Панчуковський підняв ся на лікті.

— Що-о-о? Як? Кілько? Я не дочув! — сказав він и заікнув ся, як незабутний Манилов, збентежений колись казочним занятєм Чичикова, себ-то покушкою мертвих душ.

— Сімдесять-пять тисяч штук меріносів, — відповів знова скромний товариш і зачав нишпорити в торбі, ховаючи останки йїди. — Но, mein lieber Herr, хоч як тутки добре, але скучно; все в Німеччину тягне... Ми тутечка чужі.

Панчуковському сперло віддих. Миттю зарілась в його голові думка: „Коли в нього сімдесять-пять тисяч меріносів, то скільки-ж він мусить мати приходів? Рахуючи вже на біду, по цілко-

вому*) від штуки, то разом сімдесять-пять тисяч рублів сріблом. Двіста-пятьдесят тисяч рублів ассигнаціями; одже чверть міліона річно!“

І він окинув кольоніста поглядом від ніг аж до голови, дивуючись, як таке засмальцьоване со-творіне може орудувати таким богацтвом, і додаючи про себе: а все-ж таки, розбогатівши, верне в Німеччину! як і не корми вовка, а він втече до ліса“...

— Але ви не жартуєте? — сказав він і присів.

Кольоніст засьміяв ся. Білі зуби, що пригадували корову, заскалились аж по товсті, червоні вуха.

— Ні, не жартую!

Панчуковський, що гнав з Петербурга в степи за богацтвом, що кинув задля зисків модний сьвіт, чепурних товаришів, оперу, Невський проспект, французькі водевілі, і всякий можливий комфорт, — зітхнув мимохіть, присунув ся до товариша, що крутив у грубих руках замаргану смушеву шапку і сказав:

— Ви кольоніст і я кольоніст. Ми оба Колумби і Кортези свого роду, або радше бурлаки і збігці з рідного краю за наживою. Ми кольонізатори дикої й безлюдної країни. Нам стало тісно на півночі в рідному краю — ну, ми й збігли сюди. Чи не так?

Кольоніст обтер ніс поволеньки і голосно.

— Е, що тут говорити! Як ні кажи, а Німців вам потрібно. Ось, ми перші тутки годівники овець. Земля стояла тутки несправлена, а тепер не стоїть. Наші кольонії — справжні сади, ми вам ліси розводимо, оживляємо ваші пустарі.

*) цілковий = рубель срібний. — Прим. пер.

— Скільки у вас землі? — випитував цікаво полковник.

— Буде з трицять тисяч десятин*) власної; а то ще винаймаю од сусідних ногоайців і од панів дворян. — Фріц! добудь-но міні табаки до табакерки! — кликнув він на візника: — на дорогу свіженької насиплемо. Ось як!

Високий ростом Фріц приніс шкіряний клуночок і зачав насипати табаку до табакерки господаря.

Кольоніст між тим ще присів на хвилю, опять посмарував хліб маслом, посилав його зеленим сиром і сказав:

— А ви тутешній? Чом ви покинули службу? Вам уже хутко і генералом легко було бути.

— Я тут також тепер де-чим орудую. Хутір будую, землю купив, управляю рілю робітниками. Адже-ж і я також, кажу вам, кольоніст, бурлака; кинув стару, нудку шівніч.

— Ну, так будьмо-ж знакомі. Ми одного поля ягода! Ваша правда! Тільки чи стане у вас на довго витревалости і праці? У мене є тутки свої кораблі. Два роки тому, як їх завів. Сам на своїх суднах і вовну з своїх овець просто до Бельгії вивожу.

— Ах, яке то всьо цікаве! Позвольте, у вас либонь є і свої контори в азовських пристанях, в Бердянську, в Маріюполі, в Ростові.

— О, ні! Те все я сам! — відповів кольоніст, цямкаючи і добродушно жоваючи хліб з маслом.—

*) Десятина = майже 2 наші морги. — Пр. пр.

На-що нам контори? Я поїду і відправлю хліб або вовну; опісля вдруге поїду і перейму заграничний транспорт. А ні, то моя жінка поїде. О, в мене жінка гідна!

— Як, і она? ваша жінка також займає ся торгівлею?

— Певне; ви не вірите? сеї зими з Николаєва она мині саньми сама привезла скриню з золотом; я збіже туди відставляв. Так ось — казала запрягти пару коний і з візником, з отсим самим Фріцом, моім сестрінцем, привезла. По-що пересилати? Ще втрата на поchtу...

Полковник глянув на Фріца: рудий хлопчисько також сьміяв ся на всю губу. А кольоніст оглядав, як який товар, ельгантний убір красивого полковника, його перстені, шіковий сурдутик, лякеровані черевики, гаптовані панчохи, білий соломяний капелюх і найновішої моди віденський фаєтончик. Два колишні протівнолежні бігуни російських промисловців, ті два люди дуже зайняли оден одного.

— Ви вправно говорите по російськи, — сказав полковник — давно-ж ваша рідня переселилась, або радше сказати, збігла з рідної тісної батьківщини в Россію? Звиніть, се мене дуже займає; повторяю вам вдруге, я також ваш товариш, переселенець, а після наших російських понять — збіглець! Ми також тепер приходимо до голови по розум, та тільки не знаю, чи так! Ще в нас багачко щось дворянського; може із-за того, що ми збігці добровільні, з паспортами...

— Мій дідо, бачите, переселив ся за графа

Сперанського*), буде з сорок літ тому назад; ми пішки прийшли сюди, з клунками; мій дідо і батько несли на плечох свої старі саксонські чоботи, а мій батько був після нього ще двадцять п'ять літ у нашого таки земляка, Файна, простим пастухом. Я також з малку довго був при стадах вашого Абази. Земля, правду казати, тут обіцювана, нетікана ще; багатьох она ще вижидає. Не жите, а роскіш тутки всякому; тільки-ж руський чоловік лінивий! Ех погляньте, яка пустиня: бурян, споконвічна цілина — ані коси, ані плуга незнала! Люблю я сі околиці; неначе они вбогі, а зруште сю землю — у ній богацтво на богацтві!

Полковник спитав ся:

— Що-ж се за тайна, що ви так хутко, а так дуже розбогатіли?

— Тайна? Ніякої тут тайни нема! Навіть годі сказати, як! Як? по-просту працювали, ось і все!

*) Ір. Михайло Сперанський (1772—1839) оден з найбільших мужів державних у Росії з часів правління Александра I. і Николая. Він був творцем великанської праці „Свода Законовъ“ праводавства російського і вчителем Александра II. Багато причинив ся до розширення ліберальних західно-європейських ідей і до пересадження їх на ґрунт російський. Період 1808—1811 був епохою найвисшого значіння і діяльності Сперанського, він був тоді міністром Александра I. і випрацював план загальної державно-правної реформи, котра мала обнімати цілий устрій політичних і городянських відносин. Своїми реформами нарушав він інтереси дворянства (сам він був сином убогого попа і професором семінарії зпершу), котре з підмогою історика Карамзина, барона Армфельда і міністра поліції, Балашова, підкопало довіре царя до Сперанського і його віддалено без суду від діл і заслано під нагляд поліції в Нижній Новгород 1812 р. Пр. пер.

„Самі працювали!“ подумав Панчуковський. „Бреше, гільтай німець; видко фальшиві ассигнації в землянках підробляли, і зручно пускали в курс!“

Нові знакомі посиділи ще якийсь час. Степ затих, вечеріло. Не було чути ні одного голосу. Тільки коні побрязкували упряжу, і заносило тю-тюновим димом від нових приятелів-візників.

— Я й забув спитати вас — сказав при прощаню Панчуковський: — ви їздили за Дон; чи були ви в нас над Мертвими-водами, за сороковою болгарською кольонією? Як подобала ся вам наша околиця? Чи можна сподіватись чого доброго по тій місцевості?

— Над Мертвими-водами? Над мертвими... Стривайте! Так! Як-раз я там тиждень тому буде ночував... у священника... Стривайте, пождіть...

— У отця Павладія?

— Так, так, як-раз у нього; що за сердешний, добрий старець! а який очитаний! Нашого Шільлера знає; у нього така гарна вихованка. Сам він учить її, і она при міні читала і писала. Як-жеж? гарні околиці!

— Як? вихованка? — примітив румяніючи полковник — що за диво! А то гарно! Я живу сім верст від о. Павладія, а сього не знав!

— О — о, полковнику! ви, бачу, омизник! — засьміяв ся, сідаючи на візок, кольоніст і наживуючи пальцем. — Пождіть, напишу я до о. Павладія, остережу його!

— Ні, я не проте; але мене здивувало, що живу так близько і нічого не знаю! В нашій від-

людній околиці се диво. А ви хибань не охотник заскочити яку громадільницю в поли?

— Е, тьфу! У мене своя жінка красуня, полковнику.

Нові знакомі наче захапали ся і замовкли.

— До побаченя, полковнику.

— До побаченя, Негг Шульцвайн.

Коні рушили з місця.

— Не забудьте й нас навідати: спитайте про хутір Нову-Диканьку, над Мертвою.

— Дуже радо. А де-ж він тамки?

Коні кольоніста задержались. Полковник підбіг до нього підтюпцем, і розказав, як до нього йїхати.

— Єсть у вас діти? — спитав полковник, стаючи на ступени візка і нахиляючись до кольоніста у візок.

— Є дві доньці; одна замужна, а друга ще дитина.

— За ким же ваша старша донька, Негг Шульцвайн?

Кольоніст похитав головою і прижмурих сині очи.

— Ви би не сподівались, думаю.

— А що?

— За пастухом! Я оддав доньку мою за старшого свого чабана, Гайнріха-Фердинанда Мільлера, і, lieber Негг, доконую ся, що то дібрана пара. Славний, добрий для мене зять і розуміє своє діло; пастух а заразом овечий лікар. Живуть, як пара голубів, а моя донька все родить близнючки!

Полковник потріпав його по плечу і по животі.

— А ваш Гайнріх звідкиля?

— Він підданий другого Гайнріха, Гайнріха XXXIV., герцога крайц-шляйц-фон-льобенштайнського; тісно їм стало у герцога, і він переселив ся сюди.

— Не забудьте-ж про хутір Нову-Диканьку, недалеко од великої дороги — сказав полковник, сьміючи ся з титулу 34го Гайнріха крайц-шляйц-льобенштайнського, і кланяючись на прощанє кольоністови, що відїїзжав на інтересному візкови.

— Покловіть ся о. Павладієви від мене! — докинув і собі усьміхаючись кольоніст.

— А ну, розкажи мині, скотино, щó там за така вихованка живе у нашого попа над Мертвою? спитав візника полковник Панчуковський.

Самійлик нічого не відповів. Він ще був полонений від ввічливої розмови з Фріцом.

— Ну, чого-ж ти мовчиш, каналіє, га? Чи-ж не на тебе я здав про все розвідуватись, стежити? І за сім верст — га?

Візник придержав злегка коний, зняв шапку і обернув ся. Дурновате і старече його лице отинилось тяжкою, турботною думкою.

— Пане! звільніть..

— А се що ще?

— Не можу...

— Що се? Ти вже, братіку, роздумувати зачав?

— Не буде ніякого хісна, ваше високоблагословенство.

родіє, з тих ваших діл. Мало-ж їх через мої руки у вас пішло? Ех, пане, зробити то не штука, але пісьля жаль. А ви попустувались, та й коп ногою.

— Погано, брате, і подло! не сповнив порученя...

Самійлик ще щось казав, але полковник уже його не слухав. Коні побігли знову чвалом. Дзвіночки бренькотіли. Краєвиди по обох боках дороги мелькали. Вечоріло.

А в голові полковника-фермера*), полковникаторговельника, роїлись пляни палких, сьмілих, небувалих ще на Русі серед його стану підприємців. То аквадукти задумував він у якому-небудь місті будувати, то зробити голосний інтерес закупаючи цілий запас якого збіжа в одному з портів; то школу хотів денебудь потайно заложити в столиці, а опісьля написати про неї статю „од невідомого“ в газети; то якому ученому товариству думав купити і разом піднести в дарі великий збір картин! Недавно то́му сусіди заманювали його на вибори. „Ні, не пора ще міні!“ відповів він глибокоумно, дякуючи дворянам: „тепер нам пора призадуматись над матеріальним добром краю; оно мабуть стоїть висше духового!“ Так він зачав думати, вичитавши щось в тім змислі у Токвіля. А тепер у нього з гадки ще не сходив неймовірний кольоніст, з своїми півмільоновими приходами, власними кораблями на Азовському морі і з такою самою либонь як сам румяною і русявою подругою, що возить по степах саньми скрині з золотом свого чоловіка.

*) Фермою зове ся в Америці кожда посідість земска.
Пр. пер.

Задумав ся він і над вихованкою священника.. Панчуковський квапив ся у свій хутір, Нову-Диканьку, де на другий день, бо саме тоді припадало сьвято його народин, він сподівав ся гостей.

III.

Новозакладений хутір Нова-Диканька.

На другий день зйїхало ся до полковника багацько гостей. Підїзджаючи до його гарної оселі, всі зумівали ся, гляючи на виростаючі чи не що місяця нові камяні і цогляні будівлі. — „Се меткий пан!“ казали они. — „А ся Нова-Диканька справжня американська ферма!“

І справді хутір полковника дуже змінив ся з того часу, як приходили до нього найматись на роботу збігці з старої України перед старо-сьвітськими хуторськими невзгодинами приятелі Левенчук і Милорóденко. Хоч довкола нього був як і перше оден скучний степ, але добре уладжена кольонія гвардійського торговця і рільника вже значно заокруглила ся. На похилому косогорі стояла гарна оселя. Двоповерхий дїм під покрівлею червоної цогли в стилі швайцарських чи радше французьких сільських віль, виглядав з-поза високих кам'яних стїн з міцною дубовою брамою. Часть просторого двора займав молодий ще сад. Славні кінські стайні, величезні шпїхлірі на ссипи збіжа, клуні на овечу вовну і господарські машини, боковий дїм для

двірської служби — все було з цогли, ще не штукатуроване, як і сама вільля — і під кривлями з залізної бляхи. Побіч була пекарня на голяндський лад будована, з кафляними стінами і з асфальтовим помостом. Здалека і з великим трудом привезені тополі засаджено довкола дому; они підросли і закривали собою пустинну степову зовнішню сторону остальної оселі. На пів версти за домом був тік і клуні на збіже, а ще з боку та ближше дому — муровані хліви для овець і хатки для наймитів, себ то різного збіглого народу. На дворі під стінами огорожі стояли сперті різні рільничі прилади, ще нові і свіженькі, червоною або синьою краскою помальовані: плужки, борони, сіялки, кінні граблі, віялки і — велика новітня у краю — жниварка. В клуні очевидячки робила вже парова молотільня, бо невеличкий залізний комин, як на фабриках, сторчав по-над кривлю, деколи сповиваючись хмаркою сивого диму! Парову льокомобілю привозили іноді до керниці; до неї приправляно млин, а тоді з сусідних хуторів миттю товпились заводи задля млива. Біля вівчарні була збудована над байраком цегольня, також з машиною до ліплення цогли. Ні ріки ні ставу не було близько оселі. Воду брали з глибоких колодязів. Не було й села ніде довкола. Тут уся робота йшла наймом. Через два близькі провали, що розділяли поля, поставлено красні залізні містки. Коло контори на стовпі був присилений дзвінок, котрим скликувано робітників.

Подвіре заповнили повозв гостей. З одчиняних вікон дому гуділа голосна розмова. Всі двері були на розтвір. Слуги снувались із куховарні в дім

і назад. Гості-чоловіки сиділи за ранішньою кавою в просторім угольнім кабінеті господаря на м'яких килимах між вазами цв'ітів і полицями на книжки. Тут були і старі й молоді в сурдутах і в баєвих пальтах, або в простих домашніх куртках. Деякі блистали ніжнійше маєвого ранку в своїх пікових сурдутах і білому наче сніг білю і від них несло запахами, тільки що привезеними через Таганрог з Марсилії. Інчі, бачить ся, ніколи в життю не мили рук, не чесали волося, не обтвнали довгих як копистки, нігтів, і від них заносило вівцями і коровячим навозом. Сиділа тут із люлькою на довжезному цибусі і якась дама, пані Щолкова, з козачок, вічно кашляючи, з огорілим лицем, як у згінника або хлопця-побігайка при збіжевій конторі; але ціла у стяжках і в шовковій сукні. Она очевидно прийїхала на коротку хвилю і попала ся в мужеске товариство в кабінеті за ділом; якась зворушена мяла хустинку в руках і утирала сьлози, заглядала всім до очий, оправдувалась івколи, що люльку курить задля якоїсь недуги і раз-у-раз наче квапилась полагодити якісь скорбні справи і грижі, присідала з величезною люлькою до одного, то до другого кружка, прислухувала ся зі сьлізми в очах розговорам про недалеку еманципацію кріпаків і повторяла: „Ах, Боже мій! ах, Господи! А я ще греблі не докінчила, палів не набила, збіжа багацько насіяла... Кому-ж його збирати? підемо ми з торбами по сьвіті!“ Читаючий допевне знає, що еманципація тоді ще не грозила ні греблі, ні палям ні збіжу тої пані.

Прочий жіночий рід, вродливі новороссійські дамочки, гарні як азиятські метелики, у францу-

ських муслинах і шовках, сиділи в гостинній і ходили по салі. Сам господар, кавалер, відзначений візитом дам, вважав ся надмірно щасливим. Йому всі лестили, всі дивувались, оглядаючи його дім, картини, господарство, машини. Всі юрбою пішли на тік, до овечих хлівів і в робітні хатки. Пані Щолкова, підпнувши шовкову ліонську сукню, — она також зважала на моду, — зайшла і до вівчарень і ва тік, дивуючись і хвалячи господарство полковника. Карі очи полковника сяли розкошю і щастем; вусики, звернені кінчиками в гору, були напарфумовані. На всіх глядів він з вдовolenем. Всі були веселі.

— Ми, панове, збігці, чи то в європейському змисблі — кольоністи; се я казав вчора Шульцвайнови. Ви чули про нього?

На сю тему зачав полковник ораторствувати і говорив цілий день.

Серед загального гамору зійшла розмова на господарство кожного, і всі зачали собі чванитись. Оден славословив свого чабана і ніжне руно своїх меріносів. Другий вихваляв ся за незвичайно велике побільшене управного поля. Інчий запевнював, що закупить у пристанях всьо бельгійське зелізо і повезе в Полтаву і в Харків, щоби підорвати продукцію сибірського зеліза. Ще інші балакали про машини.

— Ні! — казав сусідній посесор, тепер уже російський поміщик і власник душ, а ще не так давно естляндський пекар по ремеслу, Адам Адамич Швабер, — всі ті машини, то бридня! Котел пукне, іскра впаде на стіг і пропав цілий тік збіжа. Де тут тій худобі ще заходитись з паровими кітлами.

Хтось хвалив ся своєю хитростю, як то він обманув сусіда у торговлі баранами. А сусід сам як раз тут сидів.

— Е, що там, товариші! — озивались другі — в Петербурзі ходить чутка о реформі поліції. Телеграф сюди поведуть. Задумують Ростов газом освітити. Французи йдуть сюди шукати за вугльом. В Таганрозі, кажуть, видаватимуть газету...

— От коби гроший було більше, — завважав хтось на то, — булоб ліпше всього. Адже-ж не з нудьги за тутешним житем покинули ми, панове, свої північні рідні сторони.

Уже під вечер присів до Панчуковського молодий чоловік — студент одеського ліцея, вчитель дитий сусідного купця і власника лосварної фабрики, Шутовкина.

-- Володимир Алексієвичу!

— Чим могу Вам послужити?

— Я чув не одно про вашу доброту... Позичте міні триста рублів сріблом, аж до часу, доки не дістану плати від мого господаря. За місяць я зверну їх вам з подякою.

— На-що они вам?

— Хоч ріж, так треба. Ми з господарем йдемо завтра після обіду до міста. Брат його єсть агентом торговельним. І міні не хоче ся даремне йїхати до міста, а за той тиждень, що там перебудемо, хочу зробити оден інтерес. Тут усі спекулюють. Кажуть, льон паде в ціні, тягарних суден мало, а за пять—вісім днів, думаю, ціни підуть в гору. Ну, хочу добути зиску. Тут навіть діти грають в аджію;

діти-жиденята кілька днів то́му назад закупили в Мелітополі на ярмарці мішки з оріхами, і перепродали з зиском у сьвято... А нам вічно за книжками сидіти? Справді. Поможіть! так би не хотілось тут даремне пересидіти на вакаціях.

Панчуковського в ту хвилию відкликав хтось із другої комнати. — Звиніть! — сказав він до студента і вийшов.

Студент сидів і оглядав картини по стінах, потім приступив до фортепяна, отворив і зачав грати. Пристрастні звуки шопенівської мазурки загомоніли по хаті і дворі, в краю, де ще пять-шість літ тому назад свистів оден степовий український сірокко — сухий південно-східний вітер, і де погойдувались величезні буряни. Студент, Українець і музика з природи, грав з чутєм, нахиливши трохи над Ерардівськими клявішами свою біло-русу гарну голову. Чи думав він про Шопена, чи про яку небудь недоступну красавицю, чи про задумуваний інтерес з льоном, — годі було рішити. В тому новому і дивному краї все́ то якось змішувалось разом.

Полковник вернув ся.

— Прошу, — сказав він бпять до студента. — Гроші я вам позичу, але ви заждіть, поки не розійдуть ся всі другі гості. У мене до вас діло...

Студент встав, потряс волосем, стис йому вдячно руку й сів назад грати. Його окружили дами; він був їх любимцем.

— А чи се правда, що на збігців у нас усюди скоро будуть облави? — крикнув хтось від карточного стола до господаря.

— На яких то? на нас? — спитав жартом Панчуковський.

— Ні, на безпаспортних.

— Макть бути; я чув те від Подкованцева, справника: головно мають на оці мене і вас. Адаме Адамовичу! — сказав полковник до посесора Швабера. — Тоді хіба-ж просто замикай крам. Бо я, признаю ся, не дуже вірю в сподіване переселенє народів з півночі. І, признаю ся, явно переходую інколи збіглу Русь! Вєі інтригують против своїх ближних пóтихцем; длячого-ж мині іноді не підкупити явно станового, і не хіснуватись волокитами?

Полковник сів також грати в банк і висипав купу золота. Очи вєіх засяли. Поставлена була перша карта; она роздала. Банк заняв ціле товариство. Зблизились і дами, і взяли участь в газардовій грі на право й на ліво. Одна капітанша, грекня з роду, виймила, взявши ся за боки, з талії карту, подумала і поставила на неї свої брилянтові лелітки, а впісьля золоту брошку. Чоловік єї стояв побіч і усміхав ся, вижидаючи, чим закінчить ся жінчине щастє. Південні серця били ся горячє.

Обідали пізно. По обіді перед вечером вєі вийшли на подвіре. За брамою зібрали ся наймити і наймички поздоровити полковника. Де-не взяла ся й скрипка. Зачало ся загальне угощенє. А полковник, розстегнувшись і показавши свою батистову сорочку, пішов з негринками, як їх звав, тропака. Дами реготались. Чоловіки хвалили його за мудрий спосіб здобувати собі популярність. Потім усі пішли опять на гору, і засіли на просторому бальконі в антресолях пити чай.

— Розкажіть, Бога ради, — спитав мелянхольний студент, що просив грошей у господаря, — з чого пішло імя тутешньої річки „Мертві води“, і як заселилась отся околиця?

— Так, — відповів господар, — історія заселення моєї землі і загально сих околиць цікава. Ми читаємо записки про кольонізацію Канади, Нової Зеландії, Перу й Колюмбії; але розпитував хто-небудь про недавні події заселення наших колишніх запороських земель, нашого азовського побережя, або хоч би одного тутешнього повіту? То ціла поема в стилі Купера і Вашингтона Ірвінга; так єсть, я не жартую!

— Бачите он-там ті горби? Туди буде верет п'ятнадцять, а в другий бік з відсіля, до он-тої моголи, також чи не стілько. Ну, тую всю землю, те наче німецьке велике герцоґство, наша казочна завоювателька Запорожя і Криму, Катерина, не надумуючись довго, подарувала одного разу за сьніданем збіглому грецькому митрополиті з Туреччини, що станув перед нею з чолобитнею на вколішки. Даровано йому ту землю з тою вимінкою, щоби він вибудував тут гостинний дім для сторонських і заселив її. Митрополит умер, не зробивши нічого. Котрийсь із тодішних тутешних чиновників мав сю землю без ніякого права двацять літ в посіданю, а потім відобрали її назад на скарб і веліли спродати на ліцитації. Довго не було купця. Йїздила з просьбами на ту землю кількома опадами до Петербурга на-пів божевільна бабуся з переселених сюди недалечко дальматинок, надойіла всім міністрам, домагаючись віддачі тої землі пісьля приказу Катерини, їй — а она збудує гостинний дім для сто-

ронських. Їїздила она із степів до Петербурга на маленькому візку, і маленькою пеструлею, що звала її Мánічкою. Багато міністрів, сьміючись із божевільних запопадів бабусі, знали ту Мánічку, і на просьби єї хозяйки: „коли не віддасте міні землі, то дайте хоч сіна моїй конині!“ — видавали їй зі своїх сьвітлійших конюшень сіно. Як я ще служив у ївардії, то бачив і бабусю і єї конинку уже зовсім старенькими. Тоді ся земля була вже в інших руках, а бабуся лагодилась їїхати в Европу просити опіки других дворів. — Двацять пять літ тóму назад спродано ті степи, де ще ховались тоді по очеретах і балках дикі табуни, на публичній ліцитації. Всі чотирнацять тисяч десятин тої землі купив через повномічника оден польський граф, богач, — він служив у нашій ївардії і я знав його, — син виленського аристократа; сухотник був і не вийїздив нікуди. Поза-оч куплено степ, зроблено плян, уложено проєкт переселеня сюди мужиків із одної північної губернії. Такі насильні переселеня були тоді в моді. Проєкт одобрено, а повномічник зачав вести діло переселеня. Від-орано плугом границі громадської оселі, звезено матеріял, зачали будуватись прегарні хати, на всьо сипано гроші щедрою рукою, а повномічник був петербурський бюрократ, і всьо любив вести по чепурному. Виходив у єпископа і священника для будучого села. Се наш найлюбійший отець Павладій, про котрого ми пізнійше поговоримо окремо! — додав Панчуковський, звертаючись до студента, підморгуючи їй кленаючи його по коліні.

— Цікаве! дуже цікаве! — повторяв студент, розглядаючи з балкона задумчивими очима пори-

наючу в вечірніх сумерках околицю, про котру йшла бесіда.

— Одже моя поема не скучна, панове?

— О, ні-ні, розкажіть до кінця, будь ласка!

— Коли вже докінчували хати, — говорив господар дальше, — а будівлі ставили всі кам'яні, отець Павладій, тоді ще молодий чоловік, прийїхав з молодю чорнобровою дружїною і зачав вговорювати повномочника: „Що ви робите? будете село на безводному степу; посуньте його так зо дві версти в ліво, до балки; там у яру б'ють природні нори з землі, стави можна добрі покопати.“ — „Як можна; — каже будівничий, — село збудоване при головнім шляху, та пляви вже затверджені, ми викопаємо тут керниці.“ — „Як собі знаєте, — казав пан-отець, — а я собі оселю будувати-му коло балки, та й церков позвольте вже там поставити; хочу там сад коло неї розвести.“ — Позволено церков будувати при балці, за те, що пан-отець обіцяв даремне розвести сад; а люди, мовляв, і за дві версти підуть у сьвято. Церков збудовано, побудовав ся і отець Павладій; скінчено й село. Інакше не хотіли переселяти людей. Як можна? Треба, щоби все було готове. Наймив будівничий землекопів, викопав керниці, виплатив гроші і поїхав до Петербурга заповісти, що все готове: — навіть у кожній хаті стоїть стіл, образ висить на стіні, вся прилада домашня справлена, а ключ від замків при кожних дверех чекає господарів у конторі.

Тром-стам родин придумано виїзд із Росії на новозакуплений степ. Пойїхали переселенці з фірами і з товаром. Приїхали на місце, розміщено їх по хатах. Отець Павладій мав відправу, посв'я-

тив всі хати і переселенці зачали жити. Справили рілю під озимину, посіяли, а поки-що живились готовими засобами. Повномічник не може нарадуватись, пише лист до Петербурга. Аж тут прийшла гнила, на сьніг убога зима. А ще до того цілу осінь народ перехорував. Що-за притчина? Хто лише напє ся води з керниці, — так занедужає. Та що й багацько казати: до весни вимерла половина села; взяли ся переселяти в друге місце, заборонили пити воду з керниць — де там! Епідемія пішла така, що до Петра другого року з трох соток родин, панове, лишила ся при житю одна крива бабуся.

Панчуковський замовк, а по хвилі опять зачав говорити:

— Так, усе вигибло і вимерло; вимерли діти, старці, батьки й матері, помер і повномічник, померла й жінка отця Павладія. Не було кому й могли копати! Як довідались об тім у Петербурзі, пострах упав на власника, — він відрік ся на-всє тої землі і до кінця житя тутки вже не був. Швидко й він сам помер, а земля перейшла на його сестрінку. Зістав ся тільки отець Павладій з церквою та з молодим садом при балці. Розвів він справді гарненький сад, ба навіть гай, викопав став. Сусідні і подальші кольоністи, що були ще без церкв, Болгари, Сєрби а навіть Греки, стались його прихожанами; а ті запустілі доми рознесли бурлаки. А теперечки видко там з колишнього села тільки оборані місця загород і улиць і хрест величезний, що стоїть на цвинтарі. Так полягли переселенці всі до одного. Умерла хутко й остання бабуся. Ну, частину тої землі, т. є. пять-тисяч деся-

тин я взяв спершу у нової дідички в аренду, авнісьля, як бачите, купив; а другу арендують частями, як знаєте, хто хоче. Чумаки (як ще йшов туди головний шлях, і ще не були засипані нещасні рокові керниці), бачучи страшний хрест, назвали вперед текучу тутки недалеко без-іменну річку, а за тим і всю тутешню землю „Мертвими водами“. Ось длячого наша околиця так називає ся, хотя як бачите, она цвите і красує ся незгірше якого-небудь Вісконсіна, Елбеми, або Порт-о-Пренса, заселених заморськими кольоністами.“

Студент устав, зійшов на долину до салі, сів за фортепяном і зачав грати чудовий *marche funébre* Шопена.

— Але він незле грає! — сказав прислухуючись хтось із гостей.

— Так, се дуже спосібний чоловік! — відповів другий голос з-посеред слухачів.

Помовчали так хвиль з-десять. Здолу доносились чарівні звуки.

— Там у отця Павладія мабуть тепер дуже вигідний куток? — спитав, голосно чихнувши, Швабер.

Темрява так уже змогла ся, що всі на балконі сиділи не бачучи майже оден другого, начеб на воздусі в хмарах.

— Так, — відповів Панчуковський задумано, місце там дуже гарне, називає ся Сьвятодухів кут, на жерелах; великий сад, пахучий, густий гай, пишний став; церков ціла в корчах бузини, акацій і в тополях; на весну, се справжній рай. А проте я, признаюсь, рідко там буваю...

— Чому-ж?

Панчуковський мовчав через хвилию.

— Хочете знати, чому?

— Хочемо.

— Бо бачите: два медведі в одній гаврі не погодять ся! Я чоловік діловий, а отець Павладій також; він гонить за зиском і я; ну, ми й суперники, — так як дві перекупки на базарі...

Всі розсміялись.

— Дібрані суперники! Ви розпоряджаєте трохи не сотнями тисяч, а він — бідолаха, селяський священик...

— Так! погляньте, що то за священик.

— А що в нього за вихованка є? — запитав сопучи й позіхаючи Швабер.

— Справді не знаю! — відповів розсіяно полковник, — я три роки вже в нього не був, порізвив ся задля одної справи. Хиба підросла за той час. А чоловік він добрий та розумний, тільки користолюблець, як латинський піп.

— Та мовби-то вже нашим і гроший не треба?

— То ще питанє..

— А де ваша куховарочка? — запитав óпять хозяїна, сходячи зі сходів ваговитий Швабер і штовхнув його жартом під бік.

В ту хвилию двір, веранда і мури освітїлись різнобарвними лямпіонами заїмпровізованої ільлюмінації.

— О! Бог зна — що ви згадали, товаришу, — куховарку! Я нагнав її давно на чотири вітри.

Прошу вас, не згадуйте про те! Тепер міні на голові не дурниці. Я тисяч десятин пшениці засіяв на сей рік і думаю збирати наймом; то не жарт!

Зачались танці. По вечері всі зачали розїїздити ся. Візники дримали. Місяця не було видко, але в ясну, зоряшну ніч їзда була безпечна. Уже багацько з молодих гостей відїїхало. Дами покинули Нову-Диканьку, вихвалюючи господаря за гостину. Відїїхали і старші. А на порозі під заїздом сварились грубо два німецькі краєне, арендатор Адам Адамич Швабер, і кольоніст, та годовельник коний, Кароль Іванич Вебер. Оба німці були по вечері добре під чаркою і перечились про заслуги свого земляка, богача Шульцвайна. Вебер казав, що слава й гордість їх кольоній, Богдан Богданич Шульцвайн, швидко буде російським графом та князем, і що цілу губернію загорне в свої руки; що йому і ордер якийсь прислали, і що він у своїй кольонії думає засновати гімназію й газету. А Швабер кричав на ціле горло: „Брешеш, брешеш! Шульцвайн драбуга та й ти драбуга! Такого осла хвалить. Він простак і ти! Esel! Брешеш! А — а! Такого хвалити? У нього затабачена голова і повна кишенья злодійства; він обікрав севастопольський артилерійський парк! Ти, Карль, ти, Карльхен, можеш дурити Россіян; але що до нас — слухай брате! ось тобі кулак, а ось і другий, — він бараняча голова, Schafskopf, та й більш нічого! Мовчи! Ну!“

Зрільці того когутячого бою роздїїмили напо-сьлідок суперечників, посадили кожного окреме в їх зелені з циратовими верхами німецькі візки,

і нагнали коний. Але запінені і червоні, ніби по паровій лазні, бюртери Швабер і Вебер, йдучи поряд за брамою, ще довго ганьбились з візків, а десь там навіть, як кажуть, на дорозі висідали на траву, перечились, та ще і тягали оден одного за волосє. Така ходила чутка.

Відйїхали всі; лишились одні: хозяїн і студент.

— Стривайте, положіть вашу шапку, — сказав Панчуковський.

— Треба йїхати, Володимире Алексїєвичу! Адже-ж я верхом, а до нашої оселі буде двацять верст.

— Та хиба у вас завтра лекції? Либонь завтра сьвято.

— Але я вам казав, що ми йїдемо з-полудня до міста...

— Ах, звинїть, справді! зараз я дам вам гроші; впрочім ви могли би в мене переночувати — а завтра дойїдете ранком...

— Годі, справді годі; наш господар чоловік старий, із донських; ви іх знаєте?

— Як не знати? скажіть но, то либонь він свою гувернантку, московську інститутку, полюбив і она пішки утєкла до ногайців, літ пять тому буде?

— Либонь так... може бути... я допевне не знаю.

— О, ще криєте! Він з нагаєм гнав ся за нею з кімнатки на піддашу аж у сад і розкидав по поли всі єї книжки та річи; оперлась, кажуть, його залицьям! Ну, та не в тім річ; ходімо в кабінет.

Пішли.

— Звиніть; як ваше імя або прізвище?

— Михайлів, Іван Аполлонович, — одповів, кланяючись, чепурненький студент.

— Ну, Іване Аполлоновичу, я вам триста рублів дам, а ви зробіть міні прислугу!

Михайлів поклонив ся.

— Я би вам сам дав гроші і ось вони, — не далеко за ними ходити! Але ось яка річ: ви чули сьогодні про пан-отця Павладія? У нього є вихованка, — розумієте мене, приятелю? У мене... проти неї... є заміри, — зрозуміли?

Студент спаленів.

— Ну, ви й пойдіть до нього мов-то гроший позичити, він ласий на високі проценти, то й позичить.

— Але він мене не знає.

— Я заручу за вас письменно.

— Чому-ж ви самі до нього не пойдете за-для тої дівчини, коли вже ви...

Студент недоговорив і знову спаленів.

— Годі; я вже мав з ним одну суперечку за одну дівчину, а на моїх людей плоха надія. Они міні допоможуть опісьля. А тутки треба тільки дізнатись, що се в нього за приймачка і чи стоїть заходу? Ви як-небудь уладьте так, щоби її побачити; коли треба, то й заночуйте; а вже ліпше всього — йдіть сейчас! Справа грошева, сама себе оправдає.

— А далеко се?

— Та верст сім, може девять буде, не більше.

Студент поглянув на годинник.

— Тепер уже девята година, чи не буде пізно?

— Щоби сейчас йїхати? ні! Йїдьте! Я вам

дам свого коня, а ваш відотхне. Отець Павладій багато читає і пізно кладе ся спати. Йідьте! Тількі ви звідтіля поверніть до мене і збудіть мене, хоч би й з-півночи. Я спускаюсь на ваш смак, тількі глядіть добре.

— Няй буде: дяковати вам, і коли побачу вашу незнакому, то до-світа ще верну ся до го-сподаря, а вам розкажу усе — до крихти.

Полковник написав письмо до сьвященика, осі-длали коня, розповіли дорогу, і при сьвітлі зійшов-шого місяця почвалав стрункий молодець дорогою в Сьвятодухів кут. Будучий спекулянт не думав про утому, не міркував, що за одну ніч, з йіздою за грішми, йому доведе ся зробити верхом верст більш трицяти. Він чвалав і чвалав, а його перелетна тінь рисувалась по зарошених горбах і проваллю.

IV.

Сьвятодухів кут, оселя сьвященика.

Миттю зіставив студент по-зад себе провал, що перейшов потім у глибоку балку, потім лісок, золотий вершок церкви і білий дімок на спохилю ярú. Подуло вохкостю од недалекого ставу. Високий пліт обти-каний терниною, йшов докола дімка... Всьо тутки немов вже спало, коли студент підйїхав; але хутко замерехтіло сьвітло з низенького, корчами й дере-

виною оброслого дімка. На тупіт коня вийшов сам пан-отець на ганок і зі свічкою стрінув Михайлова.

— Здорові були; ви від кого?

— Від Панчуковського, з письмом.

— Від Панчуковського?... Прошу в хату!

— А я думав, що ви вже спите.

— О, ні, вечер прегарний, я що-лише вернув з поля, проходив ся. Ви хто?

— Студент одеського лиця, Михайлів. Ось вам письмо Володимира Алексієвича.

Увійшли в світлицю. Пан-отець перечитав письмо, поглянув на гостя, потім знов на письмо, і сказав: „дуже добре!“ — і засуетив ся. Засвітив у головному куті світлиці у лампадки перед кивотом другу свічку, поставив на стіл і вийшов. Студент зачав розглядати світлицю. Купи книжок лежали на килимі, кріслах і постели. Зі звичайним запахом ладану та воску, з яким стрітиш ся в Росії в хаті кожного священика, змішував ся тутки ще ніжний запах білих акацій, що нахилили ся цвітучими галузками з-надвору в одчиняне вікно. І нараз у темних корчах гостеві над самим ухом защебетав так чудово та сміло соловій, що в Михайлова аж серце стрепенулось. Хозяїн увійшов, приніс тютюну на папірси та паперців, і сказав: „А? як сьпіває!“ поставив на стіл і вийшов знова.

Сьлідом за ним так само несподівано ввійшла до світлиці струнка, наче ще не зовсім доросла, але вже вповні розвита дівчина з підносом у руках і поставила на стіл чарки до чаю. За-тим вийшла. Михайлів зміг завважати єї повні руки, товсті губи і темні брови, біле лице, вінком підібрані русі

коси, й червону перкалеву спідницю. Брязкотячи монистом, она пишно та сьміло обернулась, гордо глянула на гостя, зморщила густі брови й вийшла, помахуючи круглими повними ліктями.

„Певне она!“ — подумав новий Лєпорелльо і з завмираючим серцем сів у кутку, оглядаючи сьвітлицю. Всьо видало ся студентови таємничим. Увійшов сьвященик, зашелестів тихо рясою і також сів. Студент приглянув ся йому близше: се був зовсім круглий, низького росту і товстий старець з пухнатым лпцем, з румяною мяеистою лисиною, ледви прислоненою кількомá клáпотями сивого волося, з тонкою кісничкою, що підв'язувала ся поблеклою стяжочкою, і в камельотовім сивім підряснику, під гарусовим стареньким поясом. Він сів на крісло против Михайлова й поглянув на нього.

— Ви тутешній? — спитав він усьміхаючись.

— Ні, я родом із Одесси, учителюю за час вакацій..

— У купця Шутовкина?

— Так. А ви звідкіля знаєте?

— Чув, про вас розказували міні, що ви спосібні на всі боки...

Михайлів спаленів.

— Ви з-давна знакомі з паном Панчуковським?

— Другий раз бачу його; я з ним познакомив ся в нашого господаря.

— А! Позвольте-ж. Гроші я вам зараз дам. Він пише, що ручить за вас і що ви завтра рано йдете до міста. На що-ж вам гроший?

— Доконечно їх міні. Я хотів би ними де-що заробити...

Священик встав і сказавши крізь двері: — „Оксано, скорше самоварчик!“ — знову сів тихо.

— Звиніть, я бачу, ви справді квапитеся; але позвольте міні. дикареви, за грошеву прислугу хоч пів години побалакати з вами. Що нового в світі, в літературі? Ви давно з Одеси? Ми так рідко бачимо людей, що заслугують зватися людьми.

— Місяць то́му назад!...

Священик взяв купку книжок з килима.

— Не думайте, що ми тутешні священики, відчужуємося від світа. Ось вам Гоголь, ось Пушкин: на них я видав остатній гріш. Ось і *Космос* Гумбольда. Скучно таки в степу, а найбільше в зимі. Ми й коротасмо час, як можемо. Позвольте... Ви читали видану за границею книжку про сільське духовенство в Росії?

Студент, хоч як здержував ся, почервонів дуже на лиці: „Адіть його!“ — подумав гнівно: — „живе в глуші, а все знає: ну, що-ж? і я не аби який чоловік! Ну, опроче про ту книжку я десь чув де-що: либонь напади на духовенство!“ І він сьміло відповів:

— А як-же. Читав. Галімація, пасквіль на Росію, безглузда лайка.

Священик зітхнув стиха, присунув ся до стола і перебираючи картки журналів, відповів лагідно:

— Е, ні молодче! не грішіть! що за хосен усім нам обманювати оден одного? Багацько правди в тій безпощадній і гострій книжці. Чи повірите, я плакав, читаючи її. Ані *Копперфільд* Діккенса, ані *Шинель* Гоголя, ані нічо інче, над чим я зачитував ся вже тепер на старости літ — ніщо мене

так не вражало... Підняти і наше забуте питане — порá, о, давно порá!...

Знов увійшла дівчина, внесла самовар, суворо глянула на стіл, і поставила все по порядку; але при ві відході здалось студентови, що она вже ласкавійше хотяй крадькомá, глядить на нього з-під наморщених густих бров.

— „Ех, збитошниця!“ — подумав він: „а що за повага! такі либонь усі тутешні степові дівчата — поморянки! А яка она гарненька! Що за стан, що за плечі та брови? а лиця — як брескви в пуху!“

— О! — говорив за той час пан-отець зітхаючи і вповні щирим поривом уносячись; коли тимчасом короткозорими підцухлими очима шукав на столі ложечки, вкладав її дрозжучими пальцями в цукорницю, наливав чай і поквапно подавав його: — що я не витерпів за читанем тої книжки! Мій у нужді та бруді проведений вік дитинячий, в лінивстві і пороках змарнована молодість, мої безталанні товариші, загальна обмана, насильлє й несьвідомість, — все стануло передо мною! Читали ви в наших газетах відповіді?

Михайлів почервонів уже як зварений рак, стряс незручно волосем і сим разом признав ся, що не читав.

Священик зітхнув.

— Шкода, молодче, дуже шкода; учіть ся! Які у вас професори?

Студент відповів.

— Нема в мене ні дітий, ні жінки! всіх я тутки поховав, як вимерла наша кольонія, чули? — запитав сумовито отець Павладій.

— Чув: кажуть, що страшні річи діялись у вашій кольонії? Правда?

— У! тяжко доводилось тоді! та Господь поміг. Але я розбалакав ся. Позвольте, що я дам вам гроші!...

І він подав йому гроші із шкатулки.

Зачали пити чай. Оксана послугувала частійше і довший час не виходила зі сьвітлиці.

— Гм! позвольте... Pourquoi regardez? pourquoi на неї? — запитав нагле пан-отець студента, ставлючи чай на бік і зачинаючи нечайне калічити по французьки.

— Чи-ж не вільно міні глянути на таких гарненьких дівчат? — відповів трохи з оскорбою і також по французьки студент. — Ви забуваєте, що міні не шістьдесять літ.

— Оксано, іди! — суворо сказав о. Павладій, а коли дівчина вийшла, звернув ся до Михайлова. Сьвященик був блідий і стрівожений.

— Простіть мене і за нечемне питанє і непрошену відозву на чужій мові, котру я так лихо та й сам із себе задля деяких книжок вивчив, — але те питанє вирвалось у мене ненароком. — Скажіть... звиніть мене... вам нічого не говорив у тім змислі цолковник?

— Ні, нічого. Що-за питанє! Навіть оскорба...

— Ах, Боже мій! Я вірю вам, вірю... Але позвольте, ви ще такий молодий, так мало ще знакомий з Володимиром Алексієвичом. Стережіть ся його. Ви ледви знаєте, що се за небезпечний чоловік. Богач, щасливий по свому, усіма люблений, усі йому завидують. Але при тім що за зіпсований чоловік! Я з ним, признаю ся вам, вперше порізнив

ся за одну зведену ним кольоністку, мою прихожанку. Три роки тому назад я зачав знову війну за вкрадену ним із двірні градоначальника куховарку-міщанку. І звідкіля він зірвав ся? Наче звір з ланцуха сюди з-явив ся. Не лишить у спокою ні одної дівчини — загірбальниці або женчихи. Чи повірите, — правдивий розбійник. Як котру побачив, наважив, так і звів. То якась чума в своєму роді. А який тихий, популярний, не сколотить воду; говорить, як дівчина! А між-тим тутки в цілій околиці нема чоловіка, брата, батька, котрі би через нього не проливали сльіз. Зпершу він нагнав міні чи-мало тривоги. А всео йде йому з руки! Багато-ж спадає на нього жалоб. Знадить, а впісля інчим разом ще й з соромом прожене. Чи повірите, ту посьлідню міщанку тримав при собі більш року, вбирав її в шовки, возив в кабріолеті до міста, а потім узяв та й відлічив їй на дорогу сто різок... Се називає ся в нього: „випити фляшку і об поміст!“ Опир, далєбі опир! Найїздять они тепер із Россії, як коршуни, в наші околиці; кидають ся в підиринятки, спекулюють... Се би що вічого, але Бога забувають, розпусту позаводили! Що французські конторщики в портових городях, то наші спекулянти-поміщики тут! А ще полковник івардії!... Сором!...

Михайлів засьміяв ся.

— От справді, несподівав ся, а який звичайний, здає ся, чоловік.

— Не сподівались? Сьмійте ся собі, сьмійте! А то справжній розбишака, далєбі! Я й сам, коли хочете знати, люблю його за розум та за моторність! До трицятьох літ життя був вже полковни-

ком гвардії: повіяло новими ідеями, пішов в одставку, зачав господарювати — йому поталанило! Тут би йому постаточніти, а він розпустує, як останній крамар на повітовій ярмарці, або легкодушний кадетик з циганками! Тьфу! Чи за тим він йїхав із столиці в такий глухий кут? Але ви спитали мене за мою плеканицю?

— Так, прегарненька! вже простіть, з-проста сказав...

— Ех, вам усе красá в голові! А єї доля, кажу вам, дуже гірка. Мабуть батько єї був збігцем, з поміщицьких льокаів. Ішла она з ним із Росії сюди; на нічлягу в степу єї батькови якийсь волокита, косар чи дворовий робітник-бурлак перерізав ножом горло. Приплентав ся він з нею сюди до мене на подвіре й упав у мене, сарака, на порозі. Від умираючого чули якесь імя; його завезли до Таганрогу; тоді вже почала ся війна, шпиталі помішались і не довело ся міні дізнатись, де вмер старець, та чи вмер? І не міг він вигоїтись. Паперів при ньому не було ніяких; ну, його певне й поховали так без познаки. З тої пори я її виховував; сам учив де-чому, і до часу она в мене на службі. Та треба завести до міста, віддати хоч сестрі моїй: все таки там буде безпечнійше. А то тутки, заки ще заміж вийде, доброго чоловіка знайде, — не зовсім безпечно. Сказано: виставити такий цукрик на вікні, так зараз мухи обсядуть: ха-ха!... Вже звиніть мене, молодче!

І отець Павладій сам сердешне засьміяв ся, похитуючи старою лисою головою і моргаючи зачервонілими підпухлими очима.

— Ось ви перший завважали її! — продовжав

він, — а жаль дівчини, она справді добра. Моя дячиха за нею тільки й наглядає. Але звиніть, що вас затримав, скучно якось у пустині. Ви дістали гроші, напишіть-же тепер реверс. Та вже, звиніть, допишіть, що на місяць; нияй буде за перший місяць, липень, по три проценти, — ви їх дочисліть до капіталу.

Михайлів видивив ся:

— Що ви, отче Павладій! по три на місяць?

— Та вже звиніть. У нас так водить ся. Я стараю ся на церков; але годі і про себе не подбати; плата наша невеличка, околиця тутки торговельна, порá нагляча, гроші потрібні всякому, ну, та й різіко буває! Я й позичаю на різіко; адже-ж я також чоловік, чи ні? А ви певне тоже на інтерес позичаєте?

— На інтерес.

— Ну, так рахуйте, чи варта брати? Тоді й беріть. А я своє сказав.

Пан-отець тримаючи гроші дивив ся на студента.

Михайлів не надумуючи ся довго взяв гроші, як беруть їх усі молоді кандидати на спекулянтів, не зміркувавши навіть, чи нажене він ними бодай проценти від позички. Отець Павладій заложив окуляри, перечитав двічі реверс голосно, попросив ще написати з боку словами, а не лише самими цифрами, що взято триста девять рублів сріблом і попрацав гостя. Михайлів вийшов. Сивий кінь Панчуковського заніс його до Нової-Диканьки.

— Ну, що? — спитав Панчуковський з газетою і з цигаром лежучи на ліжку: — я вас дожидав ся!

І простягнув до нього недбало руку.

— Дав піп, та за те й проценти взяв, по три на оден місяць...

Полковник голосно зареготав ся на цілий дім.

— Ну, я так і знав! Ось вам попик. Сучасний! То вже звиніть, він також не одсталий чоловік і певне книжками чванив ся, га?

— Чванив ся, — несміло сказав Михайлів.

Ще грімкйше, ніж поперед, зареготав ся полковник і від його сьміху залунали всі покої пу-стого кавалерського дому.

Побалакали ще. Годинник самітно цокав десь у долішних покоях.

— За-тим уклінно дякую вам, Володимире Алексієвичу, за поруку.

— Ні-за-що дякувати. Що за пустяки! Ну, а як-же з нашою красунею?

— Так! — сказав студент крутячи шапку: — ви поручили дізнатись про тую сироту?

— Ну, що-же?

— Она донька вбитого збігця...

— Збігця! А! Одже она належить до о. Павладія так само, як до мого, ний буде, Абдулка...

Студент розказав подрібно історію убійства єі батька.

— Коли батька єі зарізали, взяв її сьвященик і з того часу она в нього на службі. Він зачав її і письма учити; вивчив читати й писати, і дуже її любить.

Панчуковський позіхнув.

— Він певне загадав з хісном для себе віддати її за-між, викуп дістати...

— Дівчина прегарненька! — сказав студент,

— просто розкіш! Не часто бачив я такі лиця і суворі і зміслово-заманчиві! Повна, чарівна, здорова! Знаєте, той бючий в очи огонь здоровля... Знаєте!

— Служба! коня панови! — крикнув Панчуковський з ліжка. — А ви-ж коли будете у мене знова?

— Коли привезу гроші віддавати.

„Сподій ся тепер тебе!“ — погадав полковник і сердешно попрощав гостя.

Студент погарцював назад по темному степу. Наближав ся ранок; було вже перед досвіттом.

Тимчасом, як студент виходив од сьвященика, стрінув ся з ним на-потемки на порозі якийсь чоловік, не-то міщук, не-то робітник з міста, стрункий парубок з клунком у руках. Коли отець Павладій провів гостя і не зачиняючи за собою двері, вернув до освітленої ще сьвітлиці, чоловік з клунком увійшов із сінний за ним.

— А! Левенчук! звідкіля Бог веде? Що се?

Прихожий поклонив ся в пояс.

— Се, батюшка, вже прийміть; се сьвіжа риба для вас із тоні, та й трохи дичини; сам стріляв.

— Спасибі, спасибі. Оксано, возьми! — крикнув пан-отець до сінний. — Я не люблю, спасибі!

Але Оксана не приходила. Левенчук помовчав і знову поклонив ся.

— Батюшка!

— А що тобі?

— Як-же буде з тою?

— З чим?

— А з вашою обітницею?

— Якою?

— А про Оксану...

Отець Павладій відійшов і вихилив ся з покою крізь вікно, крізь котре ще голоснійше доносив ся спів соловіїв.

— Бачиш, сину, сказав він не оглядаючись: — ти чоловік добрий і я тебе пізнав, але ти збіглець, значить — нічо. Ну, як-же тобі здати душу людську? Ти безпашпортний, бурлака; не так?

— Так...

— А я тебе покриваю?

— Покриваєте...

— Ну, значить ся, і ти винуватуй, і я. Прийдуть, поволічуть тебе раба божого, — і пропала дівчина.

— Батюшка! Що хочете, беріть, а віддайте її за мене; другий рік вас прошу, благаю; оддайте, не губіть моєї душі... Богом-Господом молю!

— Ну, слухай, ось тобі мій присуд: принеси сто цілкових на церков і сто цілкових на свій викуп, — я напишу до твоєї пані; ану дадуть тобі волю... Тоді й бери Оксану. Що, згода? Хочеш, зараз сяду й напишу до твоєї пані: випишу все, як є.

— Ні, батюшка! Бог знає, як там дома поглянуть тепер на мій побіг; они-ж обвинувачували мене за смерть нашого машиніста! Беріть двіста цілкових на церков, а вже на викуп від моєї пані не вимагайте, — не дасть мині тепер волі пані. Знаю я, що не дасть. Змилуйтесь, батюшка! повинчайте так... Ми за Кубань, ми в Молдавію втечемо...

Священик підійшов до стола, загасив свічки, став у вікні і вихилив ся знову крізь нього по пояс, гляючи на освічену місяцем зарошену околицю, по котрій стелили ся соловіїні щибети. Із

сіний увійшла й тихо станула у дверох Оксана. Она плакала; плакав і Левенчук.

— Ну, — сказав сьвященик, озираючись на них: — бачив я тутки немало вас таких безталанних! Боже вас благослови! Повінчаю вас!

Левенчук і Оксана поклонились йому до ніг.

— Коли хочеш, принеси тільки гроші; се буде знак, що ти честний, достатній, гідний віри; ну, значить, тоді й бери! А я властиве не для себе беру, ні-ні! По що її й справді, тримати? я й сам так гадаю! Ще-що казати-муть! Ах як, о Господи, бажав би я, щоб ти їй дав щастє, безталанній сироті! А де єї батьківщина і звідкіля она, — не знаю.

Левенчук зітхнув.

— Ну, ось вам, батюшка, сімдесять пять цілкових, а решту, може й усі принесу на Зелені сьвята.

Він виймив з узлика зношеної хустинки гроші і віддав пан-отцю.

— Де-ж ти був за той час і де зістаєш тепер?

— Був при риболовлі, опісьля при конторі збіжевій, а тепер опять цілу весну при риболовлі. Там і дичини для вас убив...

— Контрабандою займав ся?

— Доводилось і таке...

— Не добре, Харитоне, погана річ! одвічати будеш! покинь! Ну, іди-ж, бери свою Оксану! Певне хоче ся під рокиткою вам поготорити. Йдїть-же, цілуйте ся пташечки! Але нічого більше... Чуєш, Харку?

— І, батюшка, та чи ми вже які антихристи? закон батьків знаємо.

— А твій Милорóденко де? Давно він мене своїми дотепами не веселив.

— Бог його знає, де він. Хотів покаятись, постаточніти; а про те не знаю...

— Ну, ідиж. А нагодуй його, Оксано, борщиком, — певне голоден; там і каші попроси в дячихи. Надивився я на вас, безталанних! — То ти сьогодні з-над моря, га? розумієся, пішаком?

— Так, пішки; де нам, батюшка, інакше? Ще з-раня вийшов; ні дрібки в губі немав...

І Левенчук вийшов з Оксаною.

А в ту пору, як студент колиханий найкращими надіями на добрий інтерес з позиченими грішми, гнав по степу, а йому на зустріч запалив ся приморський ранок, туманами курячись, відсвіжуючись і осьвічуючись різними блисками, — Панчуковський покликав до спальні свого Самійлика, вже знакомого нам старого візника, і сказав йому:

— По-перше, протри баньки, скотину і слухай обома ухами; по-друге, без моралів, бо інакше — нагаї; а по третє, будь ласкав з зєвтрішнього дня зібрати міні всі вісти про понову вихованку! Чуєш? зібрати, і то найточніші!

Самійлик хотів щось сказати, але махнув тільки рукою і нахмурившись вийшов мовчки. Він знав, що пан деколи з ним жартує, а деколи й не жартує, та вже страх як болючє не жартує.

Вже сонце сходило, як студент звернув на ліво і щоби скоротити дорогу, поїхав через невелику без-іменну річечку, що відділяла землю купця Шутовкина від краювої дороги. Над річечкою був хутір і млин. Вїїхавши тропом на греблю, студент побачив гурму мужиків, що забивали палі при сльозі.

Пані в лентах і під парасолькою стояла тутки і курячи довгу люльку та від часу до часу покашлюючи, жалісно й запопадливо покрикувала на робітників і видавала прикази.

— Здорові були! — сказав студент, пізнавши вчорашню знакому, даму Щолкову, що була в Панчуковського.

— А! то ви, monsieur! — плаксивим голосом відізвалась до відїїзджаючого знакомого madame Щолкова. — Ось ви проїїздитесь, а ми, робітники-бідолахи, вже при роботі, excusez!

Студент стягнув коня і миттю зайїхав на двір ще сонного, сїльського, купецького дому.

А в гущавині рокитника*) і ясенів засаджених отцем Павладїєм над ставом, голубились під koniecь короткої маєвої ночі, забувши про цілий сьвіт, Левенчук і Оксана.

V.

Наші Кентуккі й Масачусетс.

„Що таке одначе ті збігці в Новороссії?“ — спитає зайїзжий в ті околиці подорожний. — „А що таке збігці? — відкажуть йому туземці: „звісно що: збігці, та й годі! Закріпощене мужицтво, що знай-

*) *Cytisus laburnum*, дерево походить на акацію, звичайне на всході. — Пр. пер.

шло собі притулок, свої Кентуккі й Масачусете. Тут збігцями станув край. Як би не они — так нічого би й не було: ні Донщини, ні Чорноморя, ні славної колишньої Запорожської землі, ні всьої тої з-покон-віку гостинної царини, до котрої спішуть із півночи та й з інчих кінців за волею і люди і звірі і птиці! Всьо тутки збігці: Ростов, Маріюполь, Тагаврої, всьо збігці. Ті портові богачі, купці та крамарі, ті Шелбанова, Пусгошневи, Катальманєви, Безродні, — понишпортесь у їх бувальщині, яка їх історія? Недавні їх предки, — кріпаки, вишельці з Росії, або поміщицькі, або скарбові збігці.

Так вам відповідять туземці. А пригляньтесь до збігців самі: — люди, як усі люди! Що-ж їх приманює сюди? — Воля та богацтво землі і праці; аби тільки працювати, для всіх тут роботи доволі...

З усіх кінців Росії, а найбільше з півночи йшли величезними артелями наймити на південь. Они йшли великими й малими шляхами, з косою через плече; парубки й дівчата, наймались по дорозі за косарів та громадільників. Цілі села, громадами виходили з тісних земель, ішли шляхами серед куряви й спекоти, босоніж і в голоді, в ожиданю тяжкої праці. Окремішні артелі зливали ся в більші відділи, стаючи до роботи на крайному півдні і там і сям зачинали білити своїми сорочками і полискувати яними косами та серпами. Було тут чимало й вольних мужиків з білетами і поміщицьких з паспортами; але в кожній артели було ще більше збіглях. Роботи треба, робота дорога: рук мало, діло кипить, трава сохне, пшениця спіє, горить, наливає ся, сипле ся; сотки й тисячі рублів готові

пропасти: як тут не прийняти збігців, панове юристи? Дуже просимо, з серця раді! Хоч і небезпечно, але хто їх злічить у тому непроглядному степу? Є де попрацювати, є де й заховатись! Сховає їх і свій брат земляк, сховає й поміщик, коли наднесе ся буря в особі справника, або станового, котрого сила тутки ледви чи менча величиною за ганноверське королівство. Станового тут купиш за будь який білет, він і глядить крізь пальці. Але ледви задзеленькотить ласий поліцейський дзвіночок, — а вже бурлаки ховають ся в буряни, яри, стоги та в очерета, або в очах самої влади втікають за границю повіту. А поміщикови й кольоністови без збігця нема житя. Збігці — народ спокійний, тверезий, роботящий; правдиві ліверпульські пуритане в душі. Збіглець бере за роботу менше, ніжь вольний; ну, та й обскубнути його лекше: не пожалує ся!... Поплаче хіба, та й тільки. Тому-то тут усьо шите і крите. Збігці йдуть за Кубань, у Крим і в надморські стени на південь, наче в рідний дім, з усяких суворих і тісних повітів північних. Пуританізм їх гідний по́диву. Відомий судовий розслід в околицях Нахичевані, що викрив, що одна партія збігців ночувала в степовому байраці у якоїсь лісничихи, як при тім оден із збігців украв у господині відро, і як за те товариші його найперше висікли, а потім не надумуючись довго, повісили на дубі: „не роби, мовляв, сорому добрим людям!“ Так-таки й повісили.

Збірні місяця цілого того, на літо захожого люду в степах, місце їх відпочинку і наймів, їх розгульні касина — се шинки зажиточних слобід

і самітні гостинниці з великими, вже звісними читачеви степовими керницями.

Ті шинки — річ цікава. Хто їх тут не знає, за рікою Богатирем, Джемреком, у селах Великий Янисель і Старий-Керменчик і поздовж над ріками Кобильною та Вовчою; а також в апухтинських та чернигівських хуторах, в молоканській слободі Астраханці і в німецькій кольонії Червоний Трактир. По-перше такі шинки дають великий дохід. В просторій слободі они неминуче збудовані при головній улиці, або на майдані біля церкви. Се в сьвята свого рода льондонська біржа. А хочете знати, як наймають ся літом збігці і як торгують тими білими неграми наші південні плянтатори? Послухайте. Дойїзджаючи в сьвято до місця їх стрічи, ви ще здалеку замічаєте незвичайний натовп і чуєте голосний гамір народу. Товпа стоїть перед шинком збитою лавою аж до церкви, як на ярмарці. Окремі юрби стоять по сусідних переулках, сидять по-під плотами, або йдуть рішати справу ще дальше на вигін за село, щоби не було сьвідків. В загальнім натовпі і перед тими окремішними юрбами вештають ся поміщики, кавалери середньої руки і приказчики богачів, наймають артелі, вислухують торги й послідні ціни, позискують упертих різними штуками і оден у другого, у свого таки брата, відбирають невеличкою надплатою наймлених уже робітників. Інчий приказчик в синьому жупані і в синих шараварах, припоясаний червоним поясом, ходить-ходить, торгує ся, надриває ся, згодив ся, наймив, поставив ведро горілки на могорич, порахував свою артель і пильнує до дому; а по дорозі, інколи під самими його воротами, стрічає артель

приказчик другого поміщика, підвисяє робітникам нікчемну плату і веде їх за собою. Доводять ся із за того й колотнечі між наймаючими, а наймитами Доводить ся, що хитрий шпігун від одного поміщика, прийде в степ просто на роботу до робітників другого, щоби затаїти їх різними полекшами; а другий господар ще хитрійше підгляне його штуки і тут його в степу висіче. А старі кажуть новакам молодим: „ви сьому не дивуйтесь що сей пан висік ключника того пана; так було і в давнину, як наші степи заселялись і як ще люди сюди хидили незакріпощені, як Запорожці. Прийде Юривдень*) — з-являть ся кінні післанці, кричать: „на Кільчень!“ або „на Самару!“ Одно село виселяє ся, а друге йде йому на зустріч в інче місце. По мостах і по греблях стоять обози з дітьми, майном і старцями; идуть наймити й жінки, пращють ся зі свояками; воли ревуть, вози скриплять, а пани йдуть на впередки оден перед одного, перечать ся, знаджують до себе нашого брата й рубають ся шаблями, а інколи й рушниці, бувало, гримають. Оно так усе тут було!... Той пан бувало перейїзджаючи поперед обоз хвалить своє, а той своє; каже: „ходіть до мене, люди добрі! дам вам і степу доволі

*) Кріпацтво не було відоме на Русі аж до московського царя, Бориса Іодунова. Іменно вільно було мужикови в день сьв. Юра 23. ст. ст. цвїтня покинути свого пана до волі і переселитись до іншого. Одже мужик не був прикріплений до землі. Із-за того права мусіли були пани заходитись з підданими по людяному, хоч-би тільки з боязни, щоби їх мужики не покинули. Аж Борис Іодунов у початках XVII. в. завазав мужикам переселятись деінде і тим прикріпив їх до землі. Ще остріщу неволю підданчу завела Катерина II. указом з р. 1783. — Прим. пер.

й доброї води й ліса й хат і товару!“ А вже що вчеше, то збреше, коби лише йому знайти їх, ось як і тепер...

Розказують, як оден лютий командир, переслідуючи збігців, нагнав ся десь на артель риба-лок і гримнув на них: „де ваші паспорти?“ Ті переморгнулись. Генерал був без конвою, тільки зі свитою. — „На барці, ваше сиятельство!“ відповіли і пішли по дошках оден по другім за паспортами. Війшли на барку, відчалили від берега і показали йому відтіля щось ніби дулі, посьміхаючись: „осьде наші пашпортики!“ И ті слова війшли з тої пори в поговірку.

У сьвято, заки зачне ся торг, у слободі, де наймають ся косарі й громадільники, править ся звичайно в церкві служба божа і всі стоять побожно і молять ся, слухаючи отця Прокопа, або отця Дороша. Дим густо стелить ся, дячок басує, а крізь дим виглядають усе чорноволосі та русі чубаті голови, немов они що-лише вийшли з картин Шевченка, Трутовськово і Соколова. Служба скінчила ся; наповняють ся майдан і шинок. В одному з таких шинків був довгий час у наймах під Керменчиком збіглий куховар якогось генерала з Калуги, котрий тримав добірну просту кухню і постукуючи ножом на зустріч входячому опаленому народови, вигукував: А хто позволить котльетик á la метр д'отель, бляманже, сюперфлю і то-що! Ніяких делікатних ласощів не міг жид-арендар шинку очевидачкі пісьля його спису подати гостям; але примовки куховара приманювали товпу і шинок не мав страти, та справлялись тут інколи навіть весільні

бенкети для околишних поселян або збігців з такими гостинами, що і в місті не буде ліпше.

Про збігців ходять тут і плоскі анекдоти, оповідання про те, як они вівчають ся довкола польових корчиків або тим, що обходять самітний стіг тричи. Обійшли — і вже він чоловік, а она жінка, поки знову не розійдуть ся. Такі самі вістки ходять і про хрестини. Се вже поле місцевого гумору.

Пора робіт у поли кінчить ся. Збігці з піль забирають ся до неводів. Тут під осінь знаходить ся вся збігла Русь, що розбила свої окуви... Покидаючи шинки, косарські артелі сьпівають окремі місцеві пісні з причіпленими нятяками на дооколишних поміщиків, вихвалюючи їх за милосерде або ругаючи їх за скупарство і нагніт — як в отсій пісні:

Чужі пани, як пугачі,
Держуть людей до півночі,
А наш соловейко
Пускає раненько:
Дає водки і гроший —
Спаси його Боже!

Такі пісні сьпівали ся в пору косовиці і над Мертвими-водами, на полях купця Шутовкина, братів Небольцових, побіля маєтностей Панчуковського, Швабера, Вебера, і на церковній земельці Сьвятодухівського хутора.

„За для чого ж збігають ті люди?“ — спитаєте ви у станового. — „З поганої привички“ — відповість вам, і зачне доказувати. Хатина в такого збігця виплетена з очерету, обліплена глиною; в хатині ні стола, ні лавки порядної нема, а на дворі опліт очеретяний. Прийде свиня непутяща,

друлить чіхаючись і повалить його хату; а мужик іде сьвітамя. Йому й жінки не жаль, ні дітей. Так волочуться по десять або й двацять літ. Видко, дома солено. А інчий украв що, ограбив, забив. Є й такі, що утекли з ляку перед карою за крадіж куска полотна, лойової сьвічки. І волочаться цілими роками.

Задумували виловити збігців, замикали міста й села. Прибув у ті околиці, літ двацять тому буде, лютий начальник і завзяв ся вигубити всіх тут збіглих до нащадку. А підначальник був у нього чоловік обстріляний, і знав, як то легко каже ся, а як трудно робить ся. Захотів той первак обїїхати свій край. Йїздить він, йїздить, зовсім замучив помічника. Переполох навів на збігців своїми нападами й суровостю. В заліза заковав цілі тисячі, острогі ними наповнив по цілому надморському побережу. А свого помічника знесилив до кінця. Ось і взяв ся на штуку помічник. Виголодив якось начальника в степу, а все везе його дальше, все дальше. Вже той і животик зачав потирати і визирати з коляски; щó за чортовий край! коби хоч коршма або сільце яке, — а до міста ще верст двацять. Затримав ся первак. — „Ну“, — каже, — як би нам що закусити? Кинулись до свити, — нічого нема; всі запаси вийшли. А то вже помічник таке вистроїв. — „Нема бодай шкірочки чорного хліба. Чи нема тут гостинниці де-не будь?“ — питає ся первак. — „Куди вам, ваше сиятельство! чи в нас тому бути, в сій голій і пустій країні! А ось стривайте: тутечки з боку, на бєрезі моря, неводець либонь є; небога оден тримає артель. Чи зволите? Може покріпимось чим-не-будь?“ — „Ану-ко

швидче, братіку, вези! просто умираю з голоду. Привезли його. — „Здорові були, діти!“ — кликнув первак до робітників, висідаючи з коляски. — „Здорові були, пане!“ — „Давайте їсти, щó у вас є?“ — „А що-ж у нас буде, пане? ми люде бідні; хліб — сіль, та й хиба рибки вам зловити?“ — „Ану-ко, давай!“ І закинули сіти. І чи вже тоді зловили, чи було приготовлено передше, досить що рибакі злагодили йому закуску: росіл з найліпшої риби з безлічю мясику й патрохів; запахуча пара дразнила ніздрі. Кавяру сьвіжого прикотили йому цілу барилочку; а сьвіжій хліб і голодний живіт — се головні річи. Найів ся генерал до-сита: ледви рушитись може. Кинув рибалкам червоного, дякує помічникови: „ну, брате, такого обіду й царі не йдять!“ Вийіхав поїзд у степ, зчезло море і клин з рибалками. Помічник тоді каже: — „А знаєте, ваше сиятельство, у кого ми обідали?“ — „Ні, не знаю“, — каже. — „У збігців!“ — „Не може бути!“ — крикнув здивований начальник. — „Так є; а як виловите їх, то й риби такої нікому буде тутки зловити...“ Задумав ся генерал і більше не гороїжив ся; став, як і всі ми грішні...

А плянтатори тимчасом не дримали. Великі ватаги косарів і громадільників, по три або й чотири сотні люда, ворухились по швидко кошених степах. Самі вельножні панове кавалери з-під Ростова, Бердянська, Маріуполя й Мелітополя хто верхом у бердянським або одеським, а інколи просто в панамським брилі, або пішки з нагаєм пильно увивались посеред артелів, пекли ся від ранку до ночі у страшенній соняшній жарі, а їх лиця прибирали краску жовтого земельного вугля. Ру-

шаючи ся повільними цятками в білих брилях они як шулітки, що в небі висіли над ними, метко поглядали по боках, то надзираючи лінивого косаря, то обкидуючи ласим змисловим поглядом замаргану громадільницю, з грішним замислом приголобити її вечером у холоді самітного степового закутка за чаркою пуншуку або келишком коняку чи горілки. — „Гей, хлопці! гей, дівчата!“ — покрикують степові надморські плянтатори з завзятем справдішних янкесів, вимахуючи на куці коники нагаєм і ведучи верхом свої ватаги по жаріючих од соняшної спеки рівнинах, — „а ну-те, беріть ся за роботу! а ну-те; разом, разом, разом! гаршаком! Канан каші з солониною; два ведра горілки до того на могоричі! А ну-те, ну-те!“ І сотні вибілених бурянами кіс згідно й розмірно вилискують; сотні грабель підносять ся і складають у копиці запашний чай новоросійських степів, м'яке й делікатне зелене сіно. Серед дугів розпято косарські і громадільницькі обози. Косовиця в цілому ході в повному розгарі. Біля стану горить огонь на збудованій з наведеної цогли ватрі. Величезна арба*) з полотняною покрівлею наче могила, без упину відкриває ся й закриває ся, довозить відми або верблюдами крупи, сіль і рибу від господарів. Кілька бочок ледви можуть достарчити до обозів із далеких керниць воду. В господарських хуторах вишікає ся в окремих печах хліб і на добу споживає ся по триста або й по чотириста бохонців на одному полі, у одного господаря. З Маріуполя і Таганрога привозять в мішках і мішочках за тисячі і більше рублів сріблом, всілякі дрібниці.

*) арба — віз на дуже високих колесах. — Пр. пер.

Наймають ся артели з десятків і сотень люда що тижня. Виплата відбуває ся що суботи. Збідовані, опалені сонцем і запорошені дівчата й жінки сидять у тіни де-небудь під шнихліром або під стайнею, — не співвають пісень ані не жартують, дожидаючи ся виплати. Косарі без шапок стоять купами по дворі або перед ганком. А самі гостинні панове-плянтатори сидять на ганку перед столиком і обраховують. Сій партії триста цілкових, тій сто трицять пять, тамтій двіста. Кульки на лічебній таблиці дзвінко вилускають гарні суми. Перо тут зараз записує казочні літні новороссійські видатки. Господарі в тій хвилі не бачуть перед собою ні живописних типів українських косарів, ні гожих, обгорілих на вітрі і осмалених на сонці громадільниць. Они бачуть тільки сіно, копиці, стирти, свої отари і зиски. — „А! он і сам пан полковник вийїхав!“ — казали інколи сусідні приказчики з міщан і вахмістрів, бачучи, що Панчуковський вийїхав до громадільників або косарів на гарнім сивім або буланім конику, — ну, се вже не на-дармо! певне старий гриб Самійлик винюхав йому яку кралю. Видиш! гейби молодий орлик літає й плаває перед рядами. Он-там пристанув; жартує, — видно, цигаро запалює... Ех, жите тим панам — справді! Гроший без кінця-міри; сплять собі до волі, пють, йдять, читають книжки — тьфу! А ти працую...; а від дівок ім і відбою нема!... Як ті султани прокляті турецькі живуть!...“ Так говорили приказчики, розуміє ся з зависти.

VI.

Оксана і рокитник.*)

В одній з таких збіглих артелів був і Левенчук. Він наймався на роботу недалеко від Св'ято-духового хутора; не раз під вечір мигтіла в яру і в рокитовому гаю його темно-сива смушева шапка. Як-же полюбилися Левенчук і Оксана? Е, панове! Як любляться птиці небесні, звірятка полеві? Вже-то, розумієся, дуже просто, так як любиться усе свобідне, дике населене степів віками й десятки віків, родячись і наступаючи одно по другім.

Без вітхань, без зайвих слів, просто а навіть дуже просто полюбилися й жили своєю любов'ю Левенчук і Оксана. Левенчук покріпшав на волі за ті три роки, помужнів і завистливо беріг з-далеку свою Оксану, наймаючись то в рибалки, то поденщики у околишних кольоністів і всюди наглядаючи і слідячи за нею. Їх стріваня були короткі. Тиха і статочна красуня без нього не пускала даром нікому, хто би її ні зачіпив. Пораючись і працюючи в куховарні, в огороді, на дворі і в домі панотця, з ранку до ночі, она й дитину кривої дячихи заколише і долівку виміє, і дріб накормить, і раз-у-раз висьпівує, як жайворонок заливає ся. А прийде ніч, затріщить хворіст у рокитнику, она мовчки й покірно йде до Левенчука, покірно ласить ся і горячими обіймами голубить його. Слів якось не має у неї: все би тільки мовчала й голубилась, як

*) рокитник = звенове (бобкове) дерево.

кіточка біля нього. Зійдуться до святадухівського ставу сусідні громадільниці по воду; полоскають у корчах, начирають у ведра воду, вмивають обпалені лиця, запорошені руки та плечі, і Оксана вийде з попової хати. Наслухаєся всього, допоможе одній або другій набрати води, завдасть ведра на коремесло, прийде до дому і все розповідає дячиси.

-- Ти йно мовчи, Оксано, — каже на те дячиха, — ти ліпша за всіх, та тільки мовчи! Я вже тобі найду жениха сама!

-- Так! тримай його для себе, — думає Оксана, — ми й без тебе знаємо, де що ліпше та красче.

Сама роздягнеся при роботі, затопить у печи, засучить рокави, приставить горшки, кришить чіснок, опихає просо, варить обід, — а серце так ї беться в грудях.

— От, — згадує, — дівчата думають, що я така недотика, нікуди ногою не поступлю, ні на роботу в степ, ні в гості ні до кого; а я... а ночі?... а рокитник?... Та й тітка Горпина також думає!...

Піде на став за-дня, біле пере. Голі ноги з владки, у воді відбиваються, сонце паше огнем у лице. А все їй банно за кимось. Сама лякаєся глянути на бік.

— Поглянь, — шепче їй щось, — поглянь! в корчі ліщини, під тінисті ясені, в рокити поглянь, он-там на б'єрезі, по другому боці ставу стоїть хтось — поглянь!

І весело їй, і тяжко й соромно і страх як хочеся поглянути. — І чого дивитись! думає Оксана,

плескаючи праником по білю, — тепер південь, він косить де-небудь, або невід тягне з ріки...

Піднесла очі і обімліла: на беріг вийшов із яру Левенчук і давно махає на неї і кличе її. — А прийде вечер... Она так давно не бачила Харка. Постелила собі на лавці, помолила ся, поклала три поклони, хрестить ся, і кладе ся спати. Пригадує все, що було днем: як она дячшину дитину колесала, як вечером корову доїла, а сама все на бік дивила ся, дурненька, і чекала, що за хвилю хтось покаже ся із поза кута. Вже заснула Оксана, спить, а в ночі чує, що спаленіла: соромно їй подумати, як то она вийде заміж, і між люди покаже ся... Ліпше би так просто довше жити та по-тай любити!

Не тямить Оксана ні батька ні матери: навіть не знає, хто був єї батько та мати і де єї рідня. Чула, що її батька зарізали, і що з того часу взяв її в прийоми о. Павладій. І з незвичайною любовю піклує ся дитиною тітки Горпини, голубить її, що хвилі з нею носить ся і сьпіває їй українські колесальні піснї.

Худенька і слабосила дитина зайде ся іноді ревним плачем. Оксана не дасть матери уколесати її. Не відступає від неї і сьпіває без настанку. То на руки її возьме, піде з нею на вигін, у гай, назад покладе дитину в колиску і сьпіває.

Як пізнала ся Оксана з Левенчуком, трудно навіть сказати. Був він якось раз у церкві, стояв там такій сумний та жалісний; покїрно хрестячись, упав він перед образом Христа, як отець Павладій зо служби божої відпуст дочитував. Потім косив з косарями на церковному степу у отця Павладія,

а она косарям воду носила. Тільки й усьої знакомости. А як опісьля она йому своє серце віддала, зачала ходити й бігати до нього, то через пліт перескакуючи, то стежечки крізь корчі витоптуючи, — того она й сама не розкаже. Стала она нараз і більше журливою: піклує ся й заходить ся біля господарства, ніби збирає ся куди, ніби прийшли для неї останні дни. А сама похудшала, немов чим змучена, але з тої пори ще більше покрасчала. Руса коса, як шовк, вичесана, темні брови стали ще темнійші; а трохи запавші, до часу тужливі очі так і сяють чаром любовним. Рухи стали ся повільнійші; тіло бажає спочину, а роботи страх як багато. Вийде Оксана на косогір, стане против гаю; стоїть і нараз заплаче. Довго так стоїть она, глядить і сьпіває хватаючу за серце нісьню нашої України...

Або зайде в гущавину байрака, сяде в корчах, мережить сорочку, крізь сльози не бачить нитки і тихо сьпіває пісьню, котрой вивчила ся від доньки єусідньої поселянки, що пропала без вісти два роки тому буде в пору, як відходила партія рибалок.

Пісьня скінчена; сльози душать Оксану; она припала лицем до роботи, і плаче — плаче... за ціле жите она ще так не плакала. На серці й гірко й важко. А між тим думки так і налітають.

— Ну, хотіла би я знати, де той пройдисьвіт Харко? Певне тягає ся з чужими дівчатами, горілку де-небудь пьє. І не сором?...

Підносить голову і скрикнула: Левенчук сидить перед нею з люлькою в зубах, шолопає в гамані з тютюном і сьміє ся.

— От добре, що ти засьпівала, а я по голосі й найшов тебе.

Засоромилась Оксана. Йї і весело і враз трі-возно. Дрож перебігає по тілі, руки тремтять. Она не присуває ся до нього близче. Він сьміє ся з неї. Она кидає в нього нитками, зриває траву, хоче йому в очи кинути. А він схопить її за руки, бере ся з нею, багацько дав їй ласкавих і сьмішних прозивок... „Та геть же, геть!“ — каже йому, стягаючи брови і немов відтручуючи його, а сама до нього що-раз близче... Сонце не заглядає в гущавину молодих ясенів! Тількі вітер переховзує по вершках... Дика качка звідкілясь надлетіла, сколувала кілька раз над байраком, відлетіла, знов прилетіла і тяжко плеснула ся в очереті озерця, понизче ставу; видко кубельце там своє звила.

А Левенчук розповідає, де він був за ті два тижні, де невід тягнули, як парохід звідкілясь ніччю надігнав, дим копотів, море клекотіло, приплили лодки до берега, раз-у-раз чи то Вірмене, чи Дальматинці порались, виладовували заказаний крам, контрабанду, в очерета, а з досьвітком повезли на конях її дальше. Каже, що тими днями косив біля Сьвятодухівки і все збирав ся до неї, тількі дожидав ся виплати.

— Я бачив тебе, Оксано; тамтої ночі підходив до вашого двору... Ти спала на дворі під вікнами покою, але я не зважив ся через пліт перелізти... Лежиш ти, розкинулась, — а я хотів закрестись до тебе і налякати! І чом ви собак не тримаєте; просто лячно! Ще окрадуть!

— І, Харитусю! Од злого чоловіка й собака не встереже!

— Ну, де-ж наш батюшка тепер, Оксано?

— Дома; по клечальній йде пчоли купувати.

Приходи тоді...

— Е, не можна! нас замовлено в лимани; француз чай привезе, будемо виладовувати; по десять рублів сріблом на чоловіка за ніч платить.. Не прийду; а впісля знову прийду косити до вашого німця.

— Ах, стрівай! — тихо крикнула Оксана і завмерла, — стрівай; чи не йде хтось яром долиною під нами; не то отець Павладій, не то хтось чужий... Ач, скрадає ся!

Але шелест затих; на серці Оксани стало лекше. Левенчук закурив люльку і знову зачали ся розмови. Він розказує, як жив ще у своїй пані, як нас вівці, як його женили, як Варку машиною задавило і розтріскало, як він загадав було утопити ся і вже другу днину пересиджував над глибиною коло млина, і як його виратував і заманив до побігу Милороденко. Оксана по раз сотній слухає і плаче, тихо вишиваючи мережану сорочку або кидуючи голку і мовчазно слухаючи Левенчука.

— Ну, де-ж тепер наш Василь Іванович, наш Милороденко? — питає она, тихо в думці молячи ся за нього.

— Е, Оксано, шукай вітру в поли! Розказують, що він вепів за ті три роки розбагатіти. Спершу, кажуть, був у рибальській артелі, а потім у якогось грека на хуторі тримав пасіку і сам доробив ся пчолами; навіть у міщане в Азові хотів записатись на чуже імя, — а все носив ся з думкою розвести господарство. Розказують, що вже й при грошох був. Та якась жінка попалась йому на до-

розі. Він спершу наймив ся у неї за клюшника, — она також поміщиця, чи що. А там став єї коханком. Рік так жив! А з сеї весни десь пропав знову без вісти. Як буде наше весіле, Оксано, перед Петрівкою, ми його відшукаємо... хочеш? Я роздобув ще гроший; дрібонької суми не стає, скажи то батюшці!

— Скажу.

— Скажи, що по клечальній, як упораю ся над морем, і покошу ще в німця з тиждень, прийду і решту за тебе зложу викупу... Ну, а деж би нам жити тоді, Оксано?

— Ох утікаймо звідсіля; тутки нам не житє. Чути, що все пошукують за бурлаками, ну, а ми бурлаки... Боже, хоть би на Дунай, або в ту Анатолію перебрaticsь. У турків, кажуть, усіх приймають. Ось я чула, Харку; до нашої дячихи вернула сестра з прощі з Єрусалима переходом у Росію, каже, що нашого народу видимо-невидимо з Одесси і з Польщі туди перейшло і по Дунаєви там селами живуть.

— Не може бути того, щоби переходили до бисурменів!

— Ну, а я вже чула; там паспортів не жадають.

— Ах Боже наш, Боже, гірка наша доля!

— А чув ти ще, — ось приїжджала до нас клюшниця від купця Шутовкина купити пшона й олію для косарів: наш батюшка ізза зиску на літо й те тримає, — мовто до панів Небільцових приїжджав справник з понятими*, перетрушував, усі

*) понятиє — дібрані з села найгірніші мужики (присяжні), що помагають власти громадській і. т. і. — Пр. пер.

скрині та погребі оглянув і приставив шіснацять люда з конвоєм до Ростова. Плачу там плачу було такого, що Господи! Знайшли, кажуть, у підземелю старого-старенезного шевця; він двадцять-дев'ять літ уже, як збіг, кажуть, від якогось поміщика з Рязані чи з Москви і весь той час жив у підземелю, обшивав цілі околиці...

— Ну-ну? — питав ся Левенчук, все блідніючи й ледви переводячи дух.

— Як вивели його звідтіля, а він так і хитає ся від вітру, як мушка сонна, осінна, зловив ся за волосє сиве аж біле і упав на землю. „Ведіть, каже, мене, хоть бий на Сибір, та тільки до дому не ведіть, на хутір. У мене, каже, тутки вже своя сім'я, і жінка друга і діти дорослі; не то, я руки на себе наложу; я не крав, не розбивав, спокійно жив собі, працював...“ А справник сміє ся: ведіть, каже, його, урвителя, та міцнійше закуйте: він уже в чотирох списках людности пропущений, у нього і іменя Христового нема...“ І повели його на Катаринослав окреме. Так розказувала ключниця куця Шутовкина.

Левенчук устав, зірвав ся до відходу. Встала й Оксана.

— Ну, Оксано, тепер будь готова. Після зелених свят зараз повінчаємось! Я піду на кораблі, згоджу ся.. Я вже злагоджу. Не жите нам справді тутки робить ся. Набрехав таки Милорóденко, чи вже змінило ся! А ти тільки будь готова; не в Туреччину і тут знайдемо куток! Ось я минувшого літа ішов на заробітки з чужим міщанським пастором, за Єлисаветград. Ну, та й місця-ж над Дніпром, Оксано! Зайшов я в такий яр: все долин-

ки, пісок червоний, склива блищать ся проти сонця, тульпани дикі, як дзвіночки, червоні і жовті, по степах та по ярах пахне весело, свобідно... От хоч би і туди. Будь лише готова; вже ми заховаємось, — а там чутка ходить, волю всім дадуть!

Згода, серденько моє?

— Згода!

— Так жди-ж мене жди!

Зближали ся зелені сьвята, празник у хуторі отця Павладія. Околичні кольоністи, збігці і всілякий простий зайшлий народ в околиці з великою почетом святкували той день. Отець Павладій, що задля студені весни втратив усі свої пчоли, кмітував давно завести нову пасіку, сторгував у сусідної болгарської кольонії двацять уліів і зі старцем дячком, що був у нього дорадником у всіх грошових справах, збирав ся йїхати туди своєю пеструлею зараз по службі божій. При тій нагоді збирав ся за танші гроші наймити, де випадє, зі своїх більше грішних приходян, що не раз по сповіди були за покуту на поклонах, десятків зо два косарів на своє церковне поле. А до того такожь від якогось кольоніста належало відобрати в той день капіталик і проценти, так по пятацять від ста, за пів року. Такі вже заразливі звичаї того торговельного новороссійського сьвіта. Тамтого року отець Павладій пустив частину круглого капіталіку на сусідній порт у спілці з одним Греком, такожь через дячка, закупивши малу скількість пшениці і лєну. А чимало грошенят кружило і по північних повітах гу-

бернії, і по Дону і по Кубані, між тим як у скрині і в комодах отця Павладія лежали за поруку срібні ложки, бразьети, столове білье, квіти, годинники, навіть ордени одставних майорів та ротмістрів, сьогодні запопадних плянтаторів над берегами Мертвої, Кобяльної і дальше до Яни Сали...

VII.

Нова сабініянка.

Радісно зачали ся народні свята для отця Павладія і остальных мешканців Святодухівського хутора. Сивенький вісповатий дячок, вижидаючи доброго обіду і порції винця, бігав від самого рана причепурений і вистроєний від прибраної навперед церкви до дому сьвященника і назад. Дячиха варила йісти батюшці, собі й гостям, що пісьля звичаю прийїзджали сюди на празник. Отець Павладій спрятав хитро до своєї бібліотечки книжки, журнали і газети, нелюбленого тутешними панамі Гоголя і пересьлідованого директорами сусідних шкіл Белінського (котрого отець Павладій в простоті душі звав не Белінским, а Бєлінским), і викадив немилосерно цілий дім ладаном. Оксана, що поралась від самого ранку, вбігла було вже підчас служби божої з чимось у спальню батюшки, кваплячи ся чим скорше покінчити заходи, щось поставити, щось

узяти, заплести дві поєднані стрічки в косу і пійти поважно й велично до церкви, але знайшла ся в клубах непроглядного диму, покрутила носом і затулывши руками очи вилетіла на ганок.

— Се певне батюшка таке вистроїв; певно бензиною або ладаном так накадив.

Ще разів два постукавши по зеленім дворі скорими пятами, Оксана напоследок заперла ворота і пішла до церкви. На ній була нова перкалева спідниця, сині вовняні панчохи, і козлові черевики тільки що куплені. Багацько було там панів. Багацько стояло повозів під похилем байрака, між корчами і під гаєм біля викопаного отцем Павладієм ставу. Церковця ціла обросла і густо-заслонена білими акаціями, бузиною й липами, ледви виділа з по-за них золотим вершком. Поважво минула служба божа з акафистом і коліноприклоненем. В день перед празником відправлено звичайну панахиду за померших, колишних і вічно памятных переселенців на Мертві-води. Як звичайно плакав в такий день за панахидою отець Павладій, живий свідок погуби тих переселенців, так прослезив ся й сим разом.

— Господи пом'яни їх... тих безталанних, що знайшли тут смерть усі разом!... — давав він і тепер такі свої слова до заупокійної молитви, просіяв від горя, і згадав в числі сих безталанних і свою чорноброву небіжку, що по приїзді сюди всіх полонила своєю тихою вдачою і білостою лица. Круглий і товстий з червонавою лисиною старець усе видавав ся незвичайно милим в тій маленькій чистій церкві, висипаній піском, позатиканий від помосту до склепіння, по кутах, і за іконостасом зе-

леними галузками, стятими з великих лип і берестів, що їх садив священник власною рукою. В промінях сонця, що вливали ся в відчиняні вікна, сьвяточно мигтіли схляючись, гарноволосі і білорусі голови, тихо і поважно мигтів у якомусь старенькому фіолетовому з пружками фелоні сам отець Павладій, ревно кадячи в лице кождому і тихо відмовляючи молитви. А козлячий дишкантик дячка, що добродушно усьміхав ся на крилосі, змішував ся з пісьнями соловіїв, що щebetали на галузках гаю, довкола церкви. В церкві були російські поселенці і багато кольоністів. Сі другі красували ся в своїх священничих народних уборах. Але ось що приключило ся підчас служби божої. Несучи сьвяті дари, на великому вході, отець Павладій вийшов з за вілтаря, говорив голосно поминальну молитву, поволи підніс очі, що спершу було вдивили ся в опалену шию дячка, бо той не встиг відійти на право і побачив два кроки перед собою Панчуковського. Серце мимоволі задрожало у нього. Він його туткі ніяк не сподівав ся побачити. „Де-ж, одначе, Оксана?“ — без ніякої причини подумав він домовляючи молитви і звернув ся очима на ліво, немов шукаючи кого, і радісно опинив ся на похиленій перед сьвятими дарами своїй вихованці, Оксані. Отець Павладій був так приязний, так м'якко настроений, що по службі, запрошуючи багачько гостей до себе на обід, не забув і до Панчуковського звернути ся з ласкавим словом.

— А в мене від вас, полковнику був післанець, — казав добродушно усьміхаючись, — якийсь пан Михайлів студент на учительстві у купця Шу-

товкина і я йому дав за вашою порукою, триста рублів сріблом.

— Велике спасибі.

— Чи не позволите зайти до мене на закуску?

— О, ні, звиніть; я сейчас на трі-дні відїїзджая на ярмаркі за Дон: там винаймає ся степ, — Шульцвайн хоче його наймити; ну, ми й поторгуємо ся.

— А, так!

— Та пора й на нас, Россіян, не лишатись позаду за Німцями!

— О-о-го! — думав отець Павладій, скидаючи рясу і спішучи ся до інших гостей; — навіть з Шульцвайном суперечить. Дук богатир! Добре, що я помістив на його поруку частину грошенят! Аджеж то так як наш Ротшільд.

Гості пообїдали і розїїхали ся швидко. Оксана послугувала при столі. Отець Павладій, попоївши, спустив занавіски в спальні, заснув, устав, випив квасу*) і поїїхав з дячком, як збирав ся давно, за пчолами, в надїї наняти ще під ніч підвод на місци.

— Гляди-ж, Горпино, — казав він, відїїзджаяючи, — не кидайте пустокою дому; день святачний, багато народу тягає ся до ставу за водою, щоби чого не вкрали.

— А мині батюшка, можна за гай до дівчат пїйти, як посходять ся в яру пієсні сьпівати? — спитала Оксана.

*) напиток приготовляний з солоду гороховяного і житнього, також з яблук, малин та корія. — Пр. пер.

— Можна тільки без Горпини не ходи: Ти знаєш, різний народ вештаєть ся. Я єї зо світа за тебе зжену!

І віз отця Павладія поскакав по кертичиноватій дорозі.

Настав вечер. Західне небо загоріле ся роскішною красою. В яру за водою зійшлись і зійхались задля ранішньої роботи всі громадільники і косарі. Товпи розійшли ся по горбках; побрали ся за руки, зачали пісьні сьпівати! Дівчата почали бавити ся в „хрещика“, то в „коршуна“, розбігаючи ся з дзвінками пісьнями і з веселим реготом. Дукати вилискують ся, стрічки лопотять у воздусі. Де не взяла ся і скрипка. Пішли танці. Парубки довго тимчасом стояли з боку, підсьміхаючись і по звичаю голосно чванячи ся різними різностями. Одні пасли тут коний, призначених до перевозу, косарських партій, другі грали в карти, інші в орла.

— У мене братці, сім рублів є!

— Овва! Вже аж сім; а в мене двацять дома закопаних!

-- Брешеш!

— Далєбі!

— А за мною три молодиці в Раставі побивають ся... та я їх не потрібую!

Знимає ся регіт.

— То може три свині, а не три молодиці! — кричать дівчата.

Регіт збільшає ся.

Чванькó, як то кажуть, у сіркá очий позичає і не знає, куди йому заховатись перед градом насьмішок. Галас, біготня звертають увагу в другий

бік. Стемніло. Пари дівчат і парубків розходять ся на боки, по поли і до гаю. Над ставом свавільники ватру розклали було і назад загасили.

Туткі склала ся падзвичайна подія. На другий день заговорила про неї ціла околиця.

Але треба вернутись трохи назад.

У ранці того дня перед службою божою приїхав до Панчуковського купець Шутовкин.

— Я до вас, полковнику, з просьбою! — сказав він. То був брудвий і жирний товстий чоловічок з маленькими свинячими очима, дихавичний і з міліоновим маєтком.

Шутовкин утер піт з лица і сів. На дворі було душно.

— Ви мене звиніть... Нападають на мене за привички товариші, що я живу паном тут собі, а не як поганець... Ось у мене діти, я вчителя для них тримаю, і то добірного... Ну, але я вдовець... Розумієте?

— Так.

— Одже, допоможіть же мині, полковнику, в одній справі... Розумієте?

— Якій справі?

Купець засьміяв ся. Його товсті очиці запливали сьлізми.

— Край тут убогий на жінки; їх тут нема. Я давно, бачите шукаю кого небудь, щоби взяти собі в подруги...

— Ну, що-ж? Беріть з Богом!

Купець зітхнув і утер лице.

— Тут, бачите, глухий кут і народ поганий; обмови зараз пійдуть, сьміхи... Я спершу хотів справу полагодити приличнійше, старав ся найти ласку у гвернантки, що приняв єї до дітій; та не піддала ся. А тепер уже просто навіть залюбив ся, присочив одну дівчину. Ви кавалер, зрозумієте мене... Я зважив ся увезти одну особу...

Панчуковський простягнув до гостя руку, а при тім думав: кого-ж се він?

— Браво, Мойсею Ілічу! Хто-ж та особа?

Товстій озирнув ся довкола, і сопучи від дихавиці, вишепотів, тріпаючи по руці полковника.

Єсть тут одна кольоністка, болгарка, дівчина просто чарівна до дуру... Що робити! Я вже і бабусь до неї наслав, і подарунки давав, — нічого не бере... Така струнка, як кедр ливанський, цілого мене зморила. Зважив ся я ви просто силоміць украсти; завезу єї до своєї фабрики, або в місті наперед скрию єї, а вільною порою посватаюєь до неї.

Шутовкин відітхнув. Піт лив ся з його лица струями, а руки і губи дрожали. Панчуковський почув до нього гідоту, але слухав уважно.

— Полковнику, — сказав гість, — ми з вами вели торговельні справи, допоможіть міні в сім. Я до вас звернув ся, як до доброго чоловіка. На людий своїх я вповні впевнити ся не можу; у вас двірня ліпше дібрана, тай слухає ся вас. Поможіть! Я буду вірним вашим довжником.

— Якже-ж уладити справу Мойсею Ілічу?

— Сьгодні вечер зберуть ся на Сьвятодухівському лузі ради празника, як я довідав ся, з околиць дівчата і парубки; ми підйідемо двома воза-

ми, — моя красуня також там буде... Ну, а вже сама справа покаже, що треба буде зробити!

Полковник устав.

— Згода, дозвольте. — Абдулко, Самус! — крикнув він крізь вікно на своїх любимців. І заперши ся в кабінеті прирядили панове все, як треба.

— А поліція? — спитав ся Панчуковський, — адже-ж ті болгаре наряд местний і злющий, не те що наші; пійдуть тяганини. Будуть шукати пропащої.

— Е, полковнику! Які ви дурниці, звиніть, балакаєте; а се-ж на-що?

І Шутовкин потріпав ся по пугіляресі. Бокова кишеня була битком набита.

Вже пізно в ночі задумали парубки і дівчата у сьвятодухівському гаю скакати через огонь, як на Івана-Купала. Панотця не було дома, то і нікому було заказати те скакане. Хтось було заняв річ і сказав:

— Що ви зухвальці, робите? Того не позволяють і на Івана; а ви тепер зачинаєте! Не в свою пору таке діло накличе халепу!

— Вольному воля, спасеному рай! — відповіли товци.

Нанесли парубки і дівчата соломи, хворосту, буряну, розклали огнища від яру до гаю і зачали з розбігом скакати, взявши ся за руки і ворожили, що як руки розірвуть ся над огнем підчас скоку, тому в сьому році не одружитись. Голоси стали

дзвінкійші, галас і шум зростали. Прийшли нові парубки, а між ними люди Панчуковського.

— Е! з вами скакати — біду напитаємо! — сьміючись відпекувались дівчата від залицянь полковницького Абдулка, та ще одного рудого парубка. Але на слова: „ласкава панночко, позвольте ручку!“ подавались руки, як і другим.

Нічого і казати, що в ту саму пору, як знакомі і незнакомі забавлялись біля церковного гайку недозволеними грищами, підійхали з далеку до двох могил у темряві і станули в яру коляска і віз. „Тихше, тихше!“ — командував з возу, не встаючи, товстий Шутовкин. Частинака його дівраної шайки згуртовала ся з тими, що забавляли ся, двох лягло на дорозі і в корчах, а Самус, полковник і він сам чекали при конях. Полковник трохи блідий з дожиданки стояв сперши ся ліктями на свою коляску, запряжену огнистою шпаркою чвіркою, мовчки дивив ся в темний простір, в ряди блимаючих огнів і покручував вуси.

— Якось не йдуть, не чути нічого! Як та справа скінчить ся? — думав Панчуковській; — пірвати і увезти не жарт; але як утекти від погоні? адже-ж їх тамки не шестеро...

Шутовкин тільки дихавично сопів і вдивляв ся непорушно з величезного возу в далеч, прислухуючись забаві біля огнів. Коні стояли з одуценими вухами і тільки з рідка здригали ся, дрімуючи і ліниво тупаючи одним або другим копитом. Багато думав полковник. Він згадував елегантний Пітер, пишну ївардію, товаришів, оперу, різні перечитані романи, різні красні панни, в котрі ще не так давно закохував ся, і розважав якою розбій-

ницькою і зухвалою справою довело ся йому займати: справжній Стенька Рязин! „Ех, та й край се! — думав він, — рай справдішній!“ Не встиг він ще дати волю думкам, як від сторожі, що лежала в корчах, долетів голос: „цить... біжуть!“ і в той сам час далеко коло огнів настала сутолока і замішанина.

За хвилю Шутовкин і Панчуковський почули, як по поли в темряві важко бігло кількох чоловіків, то задержуючись, то знов поспішно біжучи, і немов борикали ся з кимсь по дорозі. Потому вбігли в корчі і злучившись з засідкою, приспорили бігу. Ще через хвилинку долітали придушені крики: „ой-ой! пустіть, пустіть!“ і просто до возу тремтючого від змислової жадоби Мойсея Ілича з розгоном притаскано тормосячу ся білу особу. Коси у неї були розхрістані, груди відслонені, одежа подерта.

— Машечко, серце перестань, перестань! — говорив, шепотав Шутовкин, хапаючи її з возу напотемки жадливими, тремтючими руками і ледви тільки знесилена прислуга звалила її до нього на віз, він закричав ошалілий з радощів голосом: „гони, вали! гони в-чвал! буком коні!“

І оба повози поторохтіли по заздалегідь уладженій змові в різні боки. Відв'язані дзвіночки зазеленкотіли і пігнались, то стихаючи то наново дзвенючи і гублячи ся в дали. Они чвалали безупину, збивши ся з дороги. Уїхавши три версти, повози знову прив'язали дзвінки і пігнали ся нечутно в темряві дальше. А по серед них нечаяне з'явив ся, видно також по змові якийсь йїздець і почвадав брязкотячи дзвінком в руках в третій про-

тилежний бік. Він збив уже погоню з пантелику до-остатку.

Юрба бавлячих ся тимчасом ледви могла отямитись з переполоху. На краю лави вже погасаючих огнів настав страшний заколот. Розійшла ся чутка, що якийсь парубок міцно пірвав за руку дівчину, і силоміць єї потяг. „Не тисни, пусти, а то кину!“ — казала она. — „Не кидай, скачи, а то не повінчаємося, як розірвемо ся!“ Она засьміяла ся і не вирвала руки. Пари побігли. А ті двоє нагле відокромились і побігли геть на бік у поле. Дівчина все ще сьміяла ся і вирвала ся з-легка. Але до них прибігло ще двох. Они сховали ся в темряві. Розляг ся крик: „ой-ой! ратуйте, не дайте мене!“ Парубки збігли ся на те місце!

— Кого то хто пірвав?

— Милованку, Милованку, дівчину з кольбоні!

— Та хто?

— А чорт його знає!

Оглянули ся, зачали перебирати поміж собою, хто би таке погане діло сподіяв. Дивлять ся — усім знакомі полковницькі слуги туткі, а Абдулко межи ними стоїть і також кїдає ся, ніби шукає, хто би то таке скоїв. А голос що раз дальше лунає по поли...

— На коні, братці, на коні! — закричала гурма парубків. — Де наші коні? — в погоню за ними, відбивати! Бий їх, бий! Як? наших дівчат красти! Бий... душі їх!..

Парубки махнули на пастівний луг за кіньми, почвалали на них сьлідом за дзвінчанем дзвінків, а інчі розбігли ся на всі боки.

— Сідай і ти на коня! крикнув хтось до Абдулка.

— У мене свій ось-тутечки, — відповів він і пігнав ся також. У нього був за пазухою дзвінок. Війхавши в степ, він виняв його, зачав дзвонити, обернув конем назад і збив тим загальну погоню з шляху. Для нього не була то першина: закубанський татарин, він до недавна привик був до таких найздів.

Огнища тимчасом зачали погасати самі з себе, дівчата розлетіли ся перші.

— Ходімо й ми, тітко, швидче до дому! ото лихо! — казала нажахана Оксана до тітки Горпина, котра тимчасом добре підпила собі з якимись москалями тут зараз біля ставу, і ледви волочила за собою ноги.

— Ох, бабусю! швидче, швидче, ходімо! та ну-теж рухайтесь мерщій! ото засиділи ся тутки! а що як панотець прийїхав; що тоді нам буде? Швидче, швидче, швидче! ось лихо! я сама ціла мертва!

— І, моя голубонько, а все такі нічого; сказано: повеселились, ну, та й тільки! відповіла Горпина; здорово похитуючись, і безупинно шпотаючись, зійшла з підмогою Оксани у яр і в гай Оксана підтримувала її, полохливо пригортаючись до неї, і в страху вдивляючись у темні гейби врожі їй гильки рокитника.

А в темряві теплої чудової ночі то тут то там вставали таємничі якісь шелести, розлягав ся свист, кінський тупіт дуднів, крики здалеку долітали, а ні одна зірочка не розсвічувала чорної, непроглядної ночі. Байрак затих. Забрызчав ще

десь за горбками дзвінок, забрязчав і знов затих. Мовчала ціла таємнича чарівна новоросійська ніч.

— Господи! чи відібють они її? — думала перехрестившись, Оксана. Пліт затріщав під єї рукою. Она перелізла на подвіре і отворила ворота.

Увівши тітку Горпину до куховарні, Оксана поклатала її зараз спати. Сама не відважила ся лягти по літньому звичаю, на дворі під вікнами дому, але також лягла в куховарни, замкнула двері на замок і помоливши ся швидко, поклатала ся, ще тремтючи від несподіваного жаху і зачала думати: „Отсе тобі раз лихо! Боже, Боже! де-то тепер мій Харко! І панотця нашого до сеі пори ще немає! Що се значить ся? Господи, спаси нас і помилуй!..“

Оба повози зїїхали ся знову за шість верст. Тільки Абдулко гнав ся ще в противнім напрямку, щоби змилити погоню парубків.

— Поздоровляю, Мойсею Ілічу! — сказав Панчуковський доїхавши до осикового гаю і вискочивши з коляски.

— Спасибі, Володимире Алексієвичу! — відповів сей, простягаючи в темряві Панчуковському товсту руку і ловлючи його за плечі. — Позвольте пригорнути вас! Сей гай, єі осики лишать ся мені вічно в памяти!

Пірвана кольоністка сиділа мовчки, тяжко дишаючи, і не підносила лица від колін. Єі звязали поводами.

— На фабрику! крикнув на візника Шутов-

кин; — ще раз спасибі, полковнику. Я вашим довжником. Гайда!

— Здорові будьте!

Трійка Шутовкина виїхала знову з провалу від осик, умовленого місця стрічі, на гору і побігла шляхом до лобварні Мойсея Іліча, віддаленої від його власної незаселеної посілости на п'ятнацять верст. Там у самотному, сливе безлюдному в літню пору хуторі приходило ся Шутовкинови, як новому лицареві Теобальдови прихилити до себе серце увезеної ним нової Елеонори.

Тимчасом серед темряви стояв у задумі Панчуковський край осикового гаю.

— Завтра треба йїхати на ярмарку! — думав він, — раз-у-раз тобі турботи та турботи, а щастє однакове наче за горами. Де-ж оно, — де? А що, як би тепер і свою?...

І дух у нього завмер. Він перейшов ся кілька разів по при коляску. Вірний Самійло порав ся коло коній. Чужий талан охмелив полковника.

— Самус!

— Що прикажете?

— Абдулка ще не чути?

— Ще ні.

— А хутко сюди буде, як думаєш?

— Повинно бути, хутко.

Панчуковський зачав наслухувати.

— Так чи сяк? — думав він з трепетом у серці, вдихаючи ніжний запах збіжа і трав, та мовчки походяючи попри коляску: — чи йїхати на ярмарку, чи й собі здобути тепер такі, в сю ніч зі своєю красунею так горячє бажану, небувалу, і не досвідчену долю?... Ні, се було-б не в міру

зухвало! Мені-б тоді ніяк не втікти від погоні. Мене пізнають, відшукають її... А чудова, чудова дівчина! Ні, ні... йїду на ярмарку такі звїдїєля просто йїду. Аджє-ж сорок верет!..

— Самус! — сказав він, але не встигнув почути відповіді, як від осикового гаю з по-за косо-гору почув ся спершу далекий, а потім що-раз близький тупїт чвалаючого коня.

— Абдул Алмазич! — сказав Самїйлик, — се він!

Панчуковський витревав, доки Абдулко не прийїхав близько, сїв на траву, казав Абдулкові і Самїйлови прийти до себе, близьче і запитав:

— Ну, як-же діти? А нашїй справі не вже-ж пропасти?

— Нашїй? — спитав ся Абдулко, отираючи нїт з лиця.

— Еге-ж!

— Ну, нашїй тим бїльше, ваше високоблагородїє, не сьлїд пропадати! Я допускаю, що й ми свою пору не заспимо!

Полковник добув з коляски фляшку горїлки, в котру заздєлєгїдь заосмотрив ся, налив вїзникові і слузї по чарцї, дав їм закусити з власного запа-єу, випив сам і закурив цїгаро.

Коням дали відїтхнути; з годину попасли їх на траві. Полковник лїг на розстєленому кїлимкові і думав: „отєе край! ось околиця, отєя Новорос-сїя! Розповїсти би про неї нашим петербуржцям! О, що за роскїш у вєьому! Що за нїч, якї чудовї, тєвмнїчї романи она тут заслонює?“

Панчуковський звєдїв збирати ся в дорогу. Конїй знову запрягли. Він сїв у коляску, а Абдулко

поїхав при нім верхом. Цілу дорогу шептались они межн собою, між тим як коні ступали крок за кроком.

Ніч тимчасом наче ще більше потемнішала. Перші півні вже пересьпівали. Місяць сховався у тій порі аж над самим ранком. На дворі отця Павладія було всюди спокійно. Тітка Горпина спала твердо в сінях перед куховарнею, наповняючи їх зрідка хропотом. Оксана навмисне постелила їй коло порога під сінними дверми, а дитину Горпини положила в кухні. Самій Оксані довго не спалося. Вже она багацько передумала і про Харка і про те, що обіцяв ся прийти невдовзі по зелених сьвятах. Она перегортала в пам'яті картини свого сподіваного весілля: як вона прибере ся, як піде до церкви, як на неї будуть люди дивитись, — а їй і тужно і радісно і страшно.

— А що, як би Левенчук прийшов сеї самої ночі? — нечайне впало на думку, — ото би на смерть урадував, і ті страхи збулись би сей час! Та що я таке справді думаю; яка я таки дурна! Де йому тепер волочитись по ночах; він при неводах...

З тою гадкою обернула ся Оксана до стіни, заплющила очи і наважилась наостаток заснути, як у сінях скригнули двері...

— Се певне тітка Горпина збудилась і шукає за водою, щоби з похмілля налитись! — думала она.

Кроки снову почулись уже під вікном і після того хтось зловив за клямку від дверей, але по-

бачив, що двері з середини замкнені, і затих.

— Левенчук! в думці сказала Оксана і з радощів зіскочила швидко з постелі. Їй зробило ся враз і страшно і радісно. Дрож перебігла по єї тілі. Віддих сперло в грудях. В одній сорочці підбігла она до вікна: хоть як темно ще було на дворі, але привиділось їй у тёмряві, що якісь дві тини маймули по дворі. Гадка про поворот дячка і отця Павладія, а потім нагле про злодіїв миттю заблисела їй у голові. Як була роздягнена, так сховала ся швидко за піч, постояла там ціла мертва з переляку, а впісля зачала поквалпно вбиратись.

— Як увійдуть і засьвітять, а я роздягнена! І хто би се міг бути? Як спокійно ходить по дворі! Певне батюшка, та й сердитий прийїхав. Дістане ся й мині тепер!

Миттю накинула ва себе спідницю, зачала обвязувати довкола голови коси і нагле з ляку крикнула. Двері хутко відчинились і з запаленою восковою свічкою вїшли до куховарні блідий і зворушений Панчуківський і радісний Абдулко. Оксана не змогла доразу пізнати небезпечности і свого положеня; але в першій хвилі пізнала свічку, взяту з кивота в свїтлицях отця Павладія, і пригадала собі, що навіть сірники лежали тамки на столику. „А дежь тітка Горпина?“ — подумала она згортаючи зпереду сорочку і ховаючи ся за піч. Але ті, що ввійшли, загасили зараз свїчку, ледви окинувши поглядом куховарню.

— Чого вам? — спитала Оксана тихо з за рога печи; она незнала з лица чужих людей, а чула, що зблизились до неї.

В одну мить хопили її дві міцні руки і зачали

вязати. Она крикнула спершу: „тітко, тітко Горпино!“ і силкувалась вирвати ся; але зараз потім крикнула грімкійше, як звичайне в таких випадках кричуть: „хто в Бога вірує, ратуйте!“ Та не довго тормосились з нею полковник і Абдулко. Они завязали їй уста, стягнули віжкою руки і ноги, і переступивши тихцем через тітку Горпину, понесли її обережно двором, перелізли через пліт, а потім прихоським садом і провалом вийшли над став аж до гаю.

— Дивно! — думав Панчуковський, несучи Оксану і передаючи її Самійликови, — як спокійно і без перепони викрали ми той жемчуг отця Павладія! І кавунів по ночах з баштону не крадуть так щасливо діти!“ — Ось вам, хлопці, поки-що по червінцєви, а як дійдемо до дому, то буде ще по два! — сказав полковник, помістив Оксану в колясці і сам сів побіч неї. Навпаки до Шутовкина, щó дрожав при викражі своєї красуні, полковник був зовсім спокійний.

— А бабусю, ваше високоблагородіє, ослобонити? — спитав Абдулко.

— Розв'язи її, ослобони!

Абдулко побіг назад на двір отця Павладія, перебіг опять усі кімнати священика, поставив на місце сьвічку перед кивотом, позапірав усі двері, здіймив посторонок з рук і ніг тітки Горпини, котра з похміля нічого не чула, що стало ся сеї ночі з нею, переступив знов через неї і побіг назад до коляски.

— Чого так довго барив ся тамки?

— Посторонка жаль було; а то я, ваше ви-

високоблагородіє, на неї зовсім нові посторонки захопив!

Коляска пірвана шпаркою чвіркою, полетіла лекше вітру. Привичка полковника йїздити не інакше як чвалом, понадобилась іменно тепер.

— А міні куди? — спитав ся проводячи пана, Абдулко.

— Ти йїдь до дому. А гляди, про всео ні слова!

— Слухаю, пане, будьте спокійні!

Історія рознесла ся по околиці, але мала ще свій несподіваний кінець. Юрба підхмелених під рокитником парубків пігнала ся сьлїдком за дзвінками, щоби відбивати пірвану кольоністку. На далекім роздорожу коло містка над поганою зарослою вербами калужею заскочили парубки якогось йїздця. Крик: „Бий, бий! души їх, лови!“ налякав його. Він причаїв ся на сїдлі і задумав було чкурнути в бік від містка до верб.

— А, сюди, ось він! тримай його! — заревіла юрба і стягнули зловленого йїздця з коня. — Хто ты? Де она? Де ви єї поділи? — горлали парубки. Шановний приятель Вебера, посесор Адам Адамич Швабер залякав ся не на жарт. Він вертав також з тайного стріваня, від одной молоканської вдовиці з раскольників*), старанно затаюваної перед жінкою

*) Раскольники або Старовірці — секта православної російської церкви, повстала від часу реформи (1642 р.) московського патріарха Нікона. Частина тої секти молокане, вважають тілесну роскїш грїхом. — Пр. пер.

і знакомими; а тепер налякав ся ще більше, раз тому, що його окружила юрба пняних, а по друге, що могли відкрити його любовні сходи́ни. Він зачав відпекувати ся, що нічого не знає і не бачив.

— Та що його слухати! Бий його! Різок сюди! — загула п'яна юрба. З шановного батька сім'ї стягнули зелений жупан, збили бриль з голови, простягли на траві і всунули йому сотню різок, але таких, щоби було по чім згадувати.

— Ну, тепер, дядечку йди з Богом, та не поминай лихом! Може й не ти винен, але нічого не вадить!

Здивований, зтурбований і смертельно наляканий Швабер лишив ся сам, ледви одягнув ся, сів оп'ять на коня і ледви дійхав до своєї хатки. Стогнувши війшов до дому і поклав ся спати в кабінеті, замість у спальні. Ніч до ранку переплакав він і в думці лаяв себе на всі боки. Але порішив пригоду тої ночі затаїти перед усіма і затаїв її, як серіозний і чесний німець.

Купець Шутовкин помістив свою Дульцінею близько лосварні, в пустій хатині, під сторобіною двох вірних слуг. Він так упив ся своїм щастем, що не зважаючи на діти, зачав до неї їздити явно в білий день, перебуваючи цілу добу і трясучись над ві білим, свіжим тілом, як зависливий турчин. Він не дбав ні про свої діти, ні про моговори цілої околиці. Згіршене пішло на цілу околицю загальне, нечуване. Всі гудили розпусного любасника на чім світ стояв; переціджували крізь сотки сит кожну

вісточку про його проїздки до неї, про те, як через якийсь мілкий потічок він ночами переброджував до своєї красуні мимо товстоти на для нього умисне приладжених милицях*), які імена їй давав, як із нею поводив ся. Все те вже миттю розізнали цікаві уми. Тільки-ж так як про все звичайне, так і про те не говорили довго. Рознесла ся чутка, що Болгаре тої кольоні, звідкіля була та дівчина, ходили з жалобою в стан*), а опісля в суд; ходили і до самого купця, — але мошонка зробила своє; успокоїв ся і становий і суд і старі обрусілі болгаре і сама піврана. За три тижні она свобідно сіла ня візок Мойсея Ілінча і авно перейіхала до нього в дім на нове диво всіх його новороссійських сусідів, дітий і їх учителя, студента Михайлова.

За те з Оксаною сподіялась інакша історія. Оксана наче під воду пішла. Приїхали на другий день без тями отець Павладій і дячок; они про все дізнали ся ще дорогою і напосілись тепер на дячиху.

— Де Оксана?

— Не знаю; так і сяк, стало ся!

Дячок схопив стару Горпину за сиве волосе і зачав її бити і волочити по хаті. Священик отуманів з горя.

— Що-ж зробіте! Бийти або і ні, а я не знаю; пропала моя душенька! — зойкала під тяжкими побоями дячиха.

*) налицях = щудлах — Пр. пр.

*) Кілька волостій (а волость складає ся з кількох сіл), разом творять стан, кілька станів — творять повіт чи уїзд. Стан зістає під зарядом царського поліцейського урядника — станового пристава. — Пр. пр.

— Та де-ж ти була, триклята бабо, де була?
— допитував ся дячок.

— Та що? Обпоїли люди, москалі якісь, над ставом. Я була там з нею, а потім заснула в сінях, а тут і скоїлось.

— А! москалі над ставом! іди-ж сюди!

Дяк запер жінку в комірчину, випитував людий, але нічого не вивідав. Не міг нічого вивідати й отець Павладій.

— Одну, допустім, украв купець; а її Панчуковський? — Але ні; він ще з рана поїхав за Дон.

Так міркував священик.

І справді самого Панчуковського не було дома в ту пору, як пропала Оксана. Те знали всі. В три дні опісля вернув з під Ростова, де його всі бачили, як там був і спокійно торгував ся за степи. Шульцвайн уступив. Панчуковський подав висчу ціну і винаймив степ від власників.

Куди-жь пігналась коляска полковника під кінець памятної ночі, що ославила спокійні і самотні береги Мертвих вод двома поривами? Зовсім просто: Панчуковський завіз свою бранку на арендований ним у одної донської поміщиці хутір, лишив її там під наглядом Самійлика, а сам з другим наймитом, що сторожив його самотну хатинку, положену поміж двома вівчарськими загородами і чабанською хижою, поїхав на ярмарку. Оксану примістили в хатині за перегорідкою. Услужний Льєпорелльо доставляв їй, дожидаючись повороту пана, їсти і пити; але она уперто все відкидала і лицем до стіни перележала на постели до вечера. Під вечір принесла полковника з поворотом баска

чвірка. За коляскою йїхав також знакомий візок Шульцвайна, але його пан сидів у колясці полковника і вїйшов з ним до хати, ведучи дальше по німецьки розмову, чи суперечку про відбиту у нього аренду степу. Оксана чула всьо з-по-за перегорїдки, та не відважилась відозвати ся. Она мала гостя за приятеля свого грабїжника, не знала, що той сам гїсть перший колись повїдомив його про неї і перший любовав ся вихованкою отця Павладїя. Шульцвайн посидїв якїйсь час; понюхав табаки, спитав ще раз зїтхаючи: „не оддасте минї той степ навїть за відступне?“ і почувши відмову, взяв за шапку.

— Ви чули, — спитав ся полковника, виходячи на порїг, а говорячи все по німецьки: — ви чули, там на ярмарці, як ви вже „їшли до господарїв, приїїхав купець з над Мертвих вод і привїз дивну звїстку про викражу сеї ночі двох дївчат коло гаю вашого сусїда священика, і одна з тих пїрваних є та сама попова вихованка, що я вам колись, тямїте? — про ню згадував.

— Ні, не чув! — вїдповїв полковник, обережно запираючи за собою дверї.

— Жаль, — сказав вїдїїзджаючи Шульцвайн, — таких панків, а се певне наші помїщики або офїцири-мїстичї, їх би крайна пора здержати... Се погано, пїдло! Будьте здоровї! Напишїть минї, хтї-то!

— Прощайте! Дуже радо.

Кольонїст вїдїїхав. Панчуковський вїдїслав людий до овечих кошар, вїйшов, оглянув навколо хатину, вїйшов до неї назад, замкнув за собою дверї,

постояв у сінях і тихо ввійшов за перегорідку. Там сиділа Оксана, схиливши голову на звязані руки.

Між тим пора призначена Левенчуком на решту викупу Оксани давно минула. Отець Павладій з заложеними на спину руками ходив по кімнаті, виглядав на степ, підходив до байраку, до ставу.

— Ось тут она прала біле, а там часто шила, берегла дробу. Та й падлюка-ж раз той Панчуковський! От-що вистрихнув! Се він! він! Ніхто другий! Звір — кровопийця і по звірському запропастив її без сьліду.

Так думав отець Павладій, і його вже не тягнуло по звичаю пійти запертись у спальні, сортувати і лічати депозитки нових барисів. За те він засів до літератури. Цілими днями читав нові московські і петербурзькі журнали, а на книжку „Сельске духовенство в Россіи“ зачав навіть писати розвідку, стогнучи, сопучи і не знаючи, де ліпше винайти холодне місце до праці. А тут довкола наставала послідня горяча, парна пора зборів збіжа.

Раз привіз дячок з міста почту. Він кинув ся найперше до газет, одинокої роскоші в свому пустинному і самотному степовому житю.

— Мій Боже! і знов оголошене про збіглих! От як багато! Коли тому конець буде?

І зачав читати, вмиг роздираючи пакети хер-

сонських, таврійських, донських і інших місцевих газет.

— Послухай, Фендрихів, — казав він до дячка, що смирно стояв біля дверей, — слухай, що пишуть. Подай-но хустку до носа... та й люльку наложи... по тютюн треба буде післати... слухай у таврійських пишуть: „Той сам суд подає до відома: по-раз третій збіг чотири роки тому, макарославської губернії, южнобайрацького повіту двірський слуга поміщика Студниченка, Василь Милорóденко, а збігцем зве ся він Александр Дамський і Аксен Шкатулкин. Обвиняє ся его, що в спілці з нахичеванськими вірменами виробляв фальшиві ассігнації, а також для придонських портів виставляв збігцям усякого стану підроблені паспорти. Признаки на ньому: ніс, уста, борода і уха середні, очі карі, волосє і вуси темно-русі. Надзвичайних познак ніяких. Говорить добре по великоруськи; веселої вдачі, кречний, видає себе часом за чоловіка з висчого стану; побільшій часті наймає ся в локаї або приказчики, а при нагоді бенкетів ходить по шинках і зборних місцях з бубном, граючи на ньому за гроші. Задля того суд, ведучий діло за ассігнації і паспорти, обіцяє найшовшому або показавшому його, дати одвітну нагороду і покірнійше просить усі місцеві власти не залишити...“ і то-що.

— А що? Фендрихів! чуєш?

— Чую, ваше преподобіє! Погано.

— Сеж той сам Милорóденко, приятель Левенчука, що і в нас два роки тому назад косив на церковному лузі. Як ти гадаєшь?

— Той сам! я його ще з повіря нагнав тоді,

він поганий, до нашої Оксани ще тоді прилащував ся, ваше преподобіє!

— Ех, Оксана, Оксана!... Та ти чуєш, фальшиві ассигнації і паспорти підробляв!... А се-ж кáторгою*) пахне! А здає ся, порядний чоловік. Кажу тобі, Левенчук йому ще і приятель; він розказував, що той Милорóденко десь там був жонатий з дворянкою... А деж теперка Левенчук, Фендрихів?

Дячок зітхнув!

— А вже-ж пора надходить! сими днями десь певне звідкіля небудь появиться ся, зажадає Оксану або гроші, викуп свій назад.

— Що гроші! Не в тім біда! Не грошій, братику, жаль! Парубка жаль! добрий чоловік! Він голову стратить, руки на себе наложить. Вже я пізнав його, що він за чоловік! з якими надіями носив ся, хотів поселитись за Кубáню або в Бессарабії; а вже Оксану він любив!... Нікчемне, Фендрихів, поступив собі Панчуковський! Не злякав ся таганрогської історії!

— Нікчемне, — потвердив дячок, — зовсім підлий і розпустний чоловік, та й тільки. Сказано: собача натура, а не нарід божий! Я би йому голодному в голоді, змерзлому в мороз, у завирюху — ні хліба, ні місця теплого не дав; я би йому хорому...

В той час у сінях рипнули двері. Дячок наставив уха, потім швидко стрибнув туди, виглянув, вийшов до сіній, поговорив з кімось і ввійшов до покою, уже збентежений.

*) кáторга — робота за кару в сибірських рудокобах.
— Пр. пер.

— Ваше благородіє! там від того самого Панчуковського, від полковника прийіхали!

І така вже міць богацтва на землі: хоть як сильно ругали полковника ті люди а тільки показав ся простий післанець від нього, они потратили голови.

Засуєтив ся отець Павладій, навіть надів уперш підряеник, наконець успокоїв ся і вийшов до післанця. Він зараз змішав ся, замітивши, що се льокай.

— Чого тобі, мій любий? — спитав ся отець Павладій людяно не підносячи очий на післанця.

— Полковник прислали; просити газет, що ви дістаєте, тільки на оден день, кажуть, щоби забути нудьгу, — відповів Абдулко, бо се він був.

Піп задумав ся.

— Дивно! — подумав, — доси ні разу не просив; або прикидує ся, щоби показати, що совість у нього чиста, або хіба справді не він украв Оксану? А тоді деж она, і хто украв єї?

Він виняв хустку до носа, сам не знаючи для чого, розложив її і витер ніс.

— Газет йому треба, кажеш?

— Еге.

Кажучи те, Абдулко зухвало розглядав ся на всі боки, і хотів обнюхати, чи змінила ся кімната з тої немов доби, як він тут свобідно хозяйнував і свічку назад ставив перед кивотом.

Піп крутив хустку в руках.

— Кажеш, читати хоче?

— Читати.

— Тож він дома? Видко нудить ся либонь?

— Дома.

— Що-ж він робить?

— А звісно, пан! Найбільше пишуть, лежать на килимі, або прикази видають, або курять... Бувають і гості.

— Хто-ж такий?

— Панове Небольцови, німець Шульцвайн опять за-для степу приїздив.

— А полковник їздить куди?

— Як не їздить? У поле їздять до робітників, або так куди небудь у гості...

Піп звернув ся до дячка, що від приходу Абдулка стояв тутки з роззявленим ротом і витріщив очи.

— Газети на столі, Фендрихів?

— На столі.

— Лежать усі там?

— Усі.

— Ну, так дай їх йому; а ти, мій любий поклонися полковникови і скажи йому від мене... чуєш? від мене скажи: міні дуже мило, що міг служити, та щоби тільки карток не помяли.

— Будьте спокійні.

— А косарі по чому? — не витримав нечаяне і без ніякої причини спитати ся старець.

— По три рублі денно і тричі горілка.

— Ай Боже! ото друкать зі шкіри. Ну, а я й за три рублі не дістану, де нам!

Післанець відїїхав. Пан-отець війшов у сьвітлицю, станув перед дячком, утер рясний піт з лица, опустил руки, а потім ударив себе по чолі.

— Та тут волосе на собі рвати! І чого я з ним так чемно обїйшов ся? Що ти на те, Фендрихів, га? Що він за риба?...

— Дячок махнув рукою і заревів:

— Голодному, перемерзлому, хорому — я би йому відмовив! Розпустник! Антихрист! То він, ніхто інчий; я вже знаю! Ех, анафема на тебе! І ще за газетами до нас... Тьфу! десь сорому ні крихти в нього!

Газети доручено полковникови, але він їх кинув не читавши, а тому не мав як дізнатись, кого з нових збігців пошукують, за чим він перше між інчим слідив. Коли піп назад отримав газети, то завважав, що полковник зовсім не читав їх.

— Чудно! подумав священник, — так і є, він їх брав на те тільки, щоби показати, що ось-то, мовляв, моя совість против тебе чиста. Та коби з збігцями не прийшло йому лихо...

VIII.

Б р а н к а.

Між тим, як Мойсей Іліч Шутовкин здавши свої діти на Михайлова, з безопамятною пристрасстю віддав ся пізнім розкошам любви і звеселяв тіло в товаристві своїй красавиці, а Михайлів дозволяючи малим вихованкам клювати не одні зерна науки, але й усякі інчі зерна, відважно спекулював з дрібними околишними торговцями, — в ту пору до- слова ніхто в околиці не знав, де пропала друга красавиця. Таківські вже степи. Хто украв, додумували ся зпершу деякі, але впієсля і ті покинули свої здогади і сливе перестали зовсім згадувати про те. Та й не на таке звернули ся під ту пору загальні бесіди й гадки. Зближала ся пора збору пшениці; пшениця зачинала вже сипатись, усі хапали за серпи та коси, а разом з тим ходили глухі трівожні слухи про сарану, що мов то звідкілясь, чи з Дону, чи з Криму мала надлетіти і зближалась. З трепетом спозирав Панчуковський на свій величезний, ризикований, на тисячу десятин засів пшениці. Він частенько появляв ся на бальконі горішнього поверху свого дому, і покурюючи пахуче кабанас або фуентес, вдивляв ся в розлого хвилюючі ся легким шелестом лани збіжа.

— Яка ціна у вашій конторі за збір десятини пшениці? — питали ся завистно полковника його дрібні сусіди, небогаті дворяне.

— Дорого — казав надуто підсмішкуючиь, новороссійський янкі, — по девять рублів сріблом за десятину, скосити лише і зложити в стоги! Осточортіла міні зовсім та пшениця своїми анафемськими видатками!

— А! по девять рублів сріблом за одну десятину? ось би сказати те в Пітері!

Сусіди щирились усьмішками голодних псів, а в серці тремтіли, що їм треба буде так само платити.

Але де-ж Оксана? Куди заховав її Панчуковський з того часу, як завіз було її на свій хутір під Ростовом? Ніхто не знав і не бачив.

Знали сусіди, що справді полковник йїздив у той день як пропала Оксана, на ярмарку, був тамки з Шульцвайном і по трох днях вернув ся. Опісля зачав йїздити всюди по-давньому говіркий, поважний, веселий а разом з тим серіозний, уймаючи всіх своїм поведенєм, удягом, зачіскою, а навіть старанно плеканими нігтями. Спозирне по його відйїзді на свої лапи і на занечищені нігті якийнебудь Вебер чи Швабер чи сусід-плянтатор, таки Россіянин, розрегоче ся і сплюне на поміст, неметений уже два тижні їза робіт у поли.

— І коли у тих панів, — завважає де-хто з них, — часу стане на таке плеканє рук та нігтів? У мене ніколи іноді й голову зачесати, бороду оголити; в одній сорочці цілими тижнями в степу ходиш, так що потім жінка і в спальню до себе не пускає! А він? Справді тяжко зрозуміти! і справи

йому ведуть ся ліпше наших! От і Шульцвайна, кажуть, перемиг... годі зрозуміти!

— Треба сказати, що коли би справді полковник пірвав дівчину, — думали інчим часом сусіди, — то замикав би брами від свого двору; а то ні: всякий входить туди і виходить звідтіля свобідно!

Мури справді були високо виставлені; годі було влізти без здоровенної драбини на них ні з середини ні з надвору. На брамі висіли величезні замки. З середини они ще засувались перше на-ніч на залізні засівки, а тепер стояли раз-у-раз на розтвір. До харчівні, одинокої будівлі, опріч конюшні, що стояла в середині головного двора, (остальні будівлі: челядні хати, кузьня, овечі й товарячі хліви і тік були за двором за шів версти) також всім вільно було заходити. Наконєць у самому домі в долині і в горі були вікна, як усе не заперті віконницями. В долішних вікнах під напів-спущеними білими жалюзіями, підобраними в кармазинові фестони, часто показувала ся чепурна білоруса голова хозяїна. Служба, куховар, візник і приказчики окремішних справ, приходячи з куховарні або з за-надвірних будівель, також свобідно входили в дім за приказами і у всіляких справах. Раз тільки в той час зажурили полковника сильно одною громовою звісткою. На степ відбитий ним на ярмарці у Шульцвайна для своїх овечих стад, надлетіла з над Кубані сарана і за два дні зїїла всі очерета и трави. — „Урвало ся! — сказав Панчуковський, — ну, та за теж обернув німця в порошок!“ І стада, що вийшли було з його хуторів на нові простори вернули ся опять назад. За те домашнє щасте заступало тепер усякі втрати; та й наступила пора збору казоч-

ного в краю засіву пшениці. — „Сто тисяч доходу на моїх очах! — думав полковник, — на очах!“

Часто під вечер, висунувши ся з вікна кабінету в тінистий воздух, коли сонце вже перепливало за другий бік чепурного двоповерхого дому, кидав він на подвірє просо і кормив зі своїх рук гольяндські, кохінхінські і різні чубаті кури домашнього хову, або заваблював до ганку, кидаючи з горця крупи, цілі стада голубів, що виводились на кривлі кам'яної стані. Голуби клювали, сідали на подвірє гурмами, або найівшись перед ганком кружили понад високими тополями, що отіняли дім аж до вершків вікон другого поверху, на половину ними прислоненого. Ходила коло курій і голубів усміхаючи ся в щастю і з гордості одна підсьліпкувата наймичка, шістьдесятилітня добродушна ворона, Домаха, також збігла. Збіглою пережила она вже більш за сорок літ, волочила ся по різних місцях і була рада, що спершу стала в Новій-Диканьці куховаркою до наймлених робітників, потім віддано їй догляд коров, а напосьлідок дробу. Домоха була зовсім сива, а навіть мала сиві, кострубаті брови, що надавало єї смаглявому, південному поморщенному лицю примітний відтінок. Она раз-у-раз денебудь тихенько товкла ся, відзначала ся лагідністю вдачі й голосу, сповняла мовчки все, що їй приказували, заступала й садівника й водоноху й воротаря. Хотяй тепер у полковника на дворі в порядних деревляних будках тримано на ланцюгах двох злющих церберів, то полковник позираючи часом на них і на Домаху, жартом думав: — „чи не можна би спустити собаки, а їх обовязок поручити

також Домасі? Она певне й брехала би дуже речно по цілих ночах!“

Одже слідів пробутку Оксани у Панчуковського не було видно ніяких.

— Ов! прокляте бурлацтво! оно все за нього стоить! — казали дрібні сусіди, час до часу балакаючи про хитру двірню полковника: — справдішня печера Синьої-Бороди! Що попаде ся туди, так уже як у воду кинуло. Доси задоволяв ся по добрій волі заходячими красавицями, а тепер уже зачав, як той черкес, силоміць красти... Шутовкин також украв, та не ховає ся, а той ще очи замилює!

Приїздили навіть знатні звідувачі до Панчуковського, приїздив оден із братів Небольцових, велике ледащо, сплетник, людина слабого характеру, недовидющій грач і поганий розгайко, в довгах, як у навутиню, щоби як казав, купити в полковника вівці на розплід, а властиве підглядіти й винюхати чи не схована де-небудь у Новій-Диканьці пірвана вихованка отця Павладія. Ёго прийняли дуже сухо, хоч і кречно, і він відїїхав ні з чим. Також появлялись у Новій-Диканьці мов перейздом із Сьвятодухового хутора сам отець Павладій з дячком. Навіть губернатор, кажуть, вислав до полковника попри енергічну ноту для повідомлення й відповіді ще й анонімний донос про передержуване збіглих кріпачок і про „незнати-де пропавшу вихованку священника Павладія Поморського“. Панчуковський був митець в відписуваню; відповів губернаторови сміло і бистроумно; а рівночасно окреме післав справинкови три коробки добірних, дорогих цитар. Та не міг полковник не обидитись придирками своїх сусідів з ліпшого товариства.

— Панове, досить того доброго! — казав він в однім товаристві, граючи в банк третю добу, — кожний жарт повинен мати свій кінець. Я прошу вас, щоби не згадували при міні про ту історію. Она обиджає мене, мою рангу й моє становисько у світі. Пора таких залицянь уже за мною... Я, панове, ані не черкес, ані не юнкер, а Алексієвичь Панчуковський!

Коли-б одначе хто захотів дізнати ся щось певного про долю Оксани той потребував лише звернути ся з питаннями до старого чабана на арендованім хуторі полковника. В той день, як Панчуковський, випровадивши з хутора по ярмарці кольоніста, вийшов за перегорідку своєї хатки, почув чабан під вечер серце розриваючі крики. Чийсь із-першу сильний і переймаючий а потім що-раз тихшій і слабший голос благав о пощаду...

Старий чабан, хоровитий і слабосильний мужик, а колись музика, друга скрипка в капелі якогось князя, збіглець також, збирав ся уже по вечері Богови молитись і класти ся спати, коли наоонець ті жалісні крики зайняли його увагу. Він вийшов із своєї хижі, постояв, послухав — і давно заніміле серце сильно щеміло в його грудях. Він пішов до овець, вернув ся, крики зачали стихати. Візник пана і другий наймит, що пісьля обіцянки дістали гроші на могорич, весело зайшли в яр з привезеною з ярмарки квартою горілки. Старець стояв сам.

Не мині одному, старому волоцюзі, — думав він, — не мині одному не було щастя на землі. То ще чиясь доля пропадає, коли не пропала!

Сів похилив сиву голову на коліна й заплакав. А ніч була така чарівно-гарна, і так, як перше, брєніли-носили ся в повітрі доколїшних степів чудові, таємничі, чарівливі шелести-гудіня, як гарний сей сьвіт!...

Під ніч замовкли крики й голосіне в хатині. А в ранці вийшов полковник веселий, якомсь по геройськи-сьмілий, дав близькій прислузі опять на могорич, Самійлика зіставив, а з наймитом відїхав. Трохи згодя зайїхав у ту безконечну глушу четверокїнною каритою Абдулко, як коли-би пана привіз, — побув тут з яких три години і вийхав вже смерком. У кариті були вікна заслонені. Чабан бачив те з поля.

— Не наша річ! — думав він, — не наша! І тихо допасував свою отару, тикаючи палицею в траву, пригадував собі і перелїчував по привичці з нудьги ряд пережитих безталанних літ.

Полковник уладив ся вигідно. Його Бранка довго не покоряла ся; але потім, як діє ся зі всім на сьвіті, піддала ся своїй долі. Кого не примнете зелїзний кіготь неволі і остроги?! Її примістили в самотній комірці на піддашу дому в Новій-Диканьці, доглядала її Домаха. З такою самою мовчазною людяністю, з якою годувала собак на припоні і дріб на подвірю, дбала она і про побиваючу ся бранку свого пана.

— Чого ти, моє серце, стогнеш усе? поглянь: ось тобі стрічки нові купили, корсет суконний, спідниці пошили! Чого плакати? І-і! в наші роки ми не те витерпіли! — казала інколи Домоха, вийшовши на піддаше до Оксани.

— Душно, бабусю! годі тут бути під тою кривлею! Від заліза задуха така, духотá наче в парні, — і тутки з ранку до ночі, цілу ніч мусиш сидіти. Хоч би воздуха сьвіжого трохи.

— Чого-ж ти противиш ся, не ласкава донього? Тому й тримає тебе під замком. Не то, пішла би, як пташка на волю.

Оксана замовчувала і тільки плакала.

— Та ви, бабусю, хоть віконце міні відчиніть!

— Отсе під дахом? Другого нема.

— Та хоть отсе, для сьвіжого воздуха.

— Еге! А як вискочиш із комірки, та ще із-за свого дурного розуму розібеш ся? На те оно й закратоване, тут перше стояла кажуть, панська каса. Біля дверей була скриня.

— Пó-що міні розбиватись і скакати з комірки? Пропала вже тепер зовсім моя голова; куди міні йти? всі від мене відречуть ся; і так я була сирота, а тепер що стало ся з мене...

Домоха хитала головою.

— Серце моє, еерце, надумай са! Нá-що здасть ся те, що говоришь? Пан у нас добрий; побудь із ним рочок-другий, він озолотить тебе. От і я була молода, наш пан спершу мене було погубив, а там і доньок моїх не пожаловав. Так щож? Поплакала та й замовкла! Сказано, переболить ся...

— А чого-ж ви, бабуся, збігли і вже тільки літ волочите ся в бурлаках по чужині?

— Е, про те вже я знаю!... Бачиш, серце, я тобі розкажу: я пана нашого любила й у всьому була йому покірна; та старша пані допекла міні, як він помер, — від неї я й збігла... Я й збігла, серце!

— Бабуся, бабуся! скварить мене радніше на вуглях, на скалочки скляні кладіть мене, тільки дайте міні до дому вернути ся, — дайте там з своєю долею померти!

— Та-же ти сирота, збігла, Оксано! куди тобі вертатись?

— Я вже знаю, куди, бабусенько! Попросіть пана, щоби пустив мене; буде вже для мене того пекла... буде!

— Годі, Оксано, годі — та й пуста твоя бесіда! а коли хочеш, так ось тобі нитки і голки, ший собі сорочки, видиш, якого полотна пан купив, голяндського...

Домаха ще постояла, похитала головою й тихо відійшла, не розуміючи, як то серед такої харности й роскоші та така непокірливість. Оксана плакала, і поки було видно, брала ся без усякої свідомости шити те, що їй давали. Она, завмираючи з туги, думала про попа, про розкішний гайок, про рокитник; у думці колисала дитину Горпини... А про Левенчука?...

Перед заходом сонця несла Домаха їй вечеряти всяких страв і напитків до не-хочу. Нічого не йшла Оксана. — „Левенчук, Левенчук! де ти?“ — шепотіла она... Сумрак густішав, місяць заглядав у дахове вікно, степені сходів на гору скрипіли під

знакомими кроками і двері Оксаниної комірки відчинялись. „То він!“ — подумає Оксана, затремтить на цілому тілі і метне ся в найдальшій куток комірки. Ах, як би хотіла она в ту хвилию мати ніж у руках!...

Одначе мимо тёмряви легко відшукує ся й єї сховок і она сама. Глухій і пустинний доколішній степ і чорна-чорна ніч не чують, не бачуть нічого, що діє ся в тому камяному домі, за тим високим муром.

Досьвіта Володимир Алексієвич виходив знова на сходи, будив ногою вірного сторожа, Домаху, що спала на порозі таємної комірки, наказував їй стерегти бранку, як ока в голові, і сходив на долину. На долині іноді ждали його покійрно услужні Льєпорельлі, Абдулко й Самійлик.

— Ну, — думала Домаха, — пан тепер по-статкував ся, одну тільки знає.

А Володимир Алексієвич не рідко в ту саму ніч до рана йїхав верхом із своїми слугами на друге стріванє в який небудь самітний козацький або поселенський хуторець, де дожидались його нові довгим залицянем куплені краси чорнобрової Катрі, Одарки або синької німецької Каролінхен. Оксана не знала, що діє ся з нею, як він відходив від неї. Тільки серце в єї грудях било ся молотком, як у перецилиці, що її нагле з вольних диких ланів, з пахучих гречок і проса та переселять у тісну плетену клітку: кільки не кидай ся, кільки не гримай тупою, розбитою головою об стіни клітки, ти не вирвеш ся, не нурхнешь назад на вольний сьвіт божий!

Було-то в посьлідних днях липня.

Вечоріло. По поли, не оглядаючи ся ані не шукаючи дороги поспішав кудись навпростець стрункий, дужий, опалений і страх запорошений парубок, в синім міщанськiм кабатi, в новiй чорнiй свитцi і в сивiй смушковiй шапцi. Він рiдко коли затримував ся при косарських артелях, підходив до них, розпитував про-щось поквално, і знову поквално спішив дальше. При скрутi на Св'ятодухів-Кут він затримав ся, як би надумуючись, чи йти туди, чи звернути в бiк, але роздумав, махнув рукою і звернув назад туди. Отець Павладiй стрiнув ся з ним коло церковного оплоту, йдучи за чимось з ключами до церкви.

— Левенчук! звідкiля?

— Я, батюшка...

Св'ященик пригадав усе і бiльше не допитував! Він мовчки пішов назад у дiм. За ним пішов Левенчук.

— Ну, бачу я, — зачав задихавши ся — св'ященик, та сiда на ганку, — бачу, що ти, Харку, всьо знаєш!

— Знаю, батюшка!

— Деж ти так довго бував?

— Хорий був, на пристани; трохи не вмер.

— Так ти похудiв!

За ті чотири довгi недiлi Левенчук справдi похудiв, але заразом помужнiв, неначе вирiс ще бiльше і опаливши ся, та почервонiвши з далекоi дороги, викраснiв. Волосє довге, стриженi вуси стали виднiйшi, словом хорошун-парубок?

— Що там у тебе в торбi? Де ти так причепурiв ся?

— То дарунки для судженої та і для вас батюшка! Та і як було не причепурітись, дожидаючи такого дня? Роботи було доволі на присганнях; і викуп готовий — та суджена, видко не гогова, батюшка! А я вже й хатку собі зторгував на Поморі, тихою працею задумав жити з нею..

Священик захитав головою, похлипуючи і гляючи на Харка з тривогою і страхом.

— Заблю, батюшка! — сказав нечаяно Левенчук, гримнувши клунком до землі, — убю, його заріжу, як собаку!

Очи його іскрилися. Лице побіліло

— А потім що буде? — спитав сьвященик, сам не знаючи, чим відповісти на ту погрозу.

— Сказати вам, батюшка, що в мене на думці? — спитав зі свого боку Левенчук.

— Кажи, що в тебе на думці!

— А ось — що: підпалю полковника, підпалю його з усіх боків, клуню, овечі хліви усе запалю, потім убю його самого й на себе наложу руки. Ось що!

Сьвященик перейшов ся по покою.

— Ах ти душогуб, Харку, душогуб!

— Я душогуб? Ні, не я, а він! Та що мині тепер вадить, ну? Думав я, що в збігцях та щасте найду... Де тобі! Звідсіля його перше ще до нас, дурнів, забрали! Дурні ми, — ось що батюшка! Справді дурні! Тепер я вже зрозумів! Не те нам би робити, — ось що!

Сьвященик устав, взяв за полу Левенчука, повів його до спальні, розіклав сьвятий покров на столі, під богами, розтворив на ньому євангеліє і сказав:

— Беру з тебе присягу. Харитоне! побожись мині, що нічого того не зробиш, що поважив сї

сказати твій нечестивий язик! Побожись, Харку!
Я на те не дозволю!

— Не побожу ся я батюшка! Не буду!

— Побожись, Харку, побожи ся швидше, дурацька твоя душа, а то донесу! Йй-Богу, донесу!

— Доносьть, доносьть! А ми на вас надіялись, як на батька рідного; ще і ви нам безталанним ради давали, переховували нас, живили, додавали нам надії.

— Я? Ах ти дурень дурний, Харко! Коли я збігців тримав? Та ні, ти не втечеш від мене! Побожись, Харку! ти не розумієш, що кажеш! Побожись! — повторяв съвященик. Левенчукови, показуючи на съвяту книгу, а сам тимчасом налякав ся на добре. — Складай присягу, не-то звяжу тебе і донесу...

Левенчук приступив до нього.

— Одже слухайте, батюшка, що буде тепер. Покинув я неводи над морем, як звістка про викражу Оксани дійшла туди з людьми. Чи повірите, — всі жалкували, як я на-голову полетів звідтіля! По дорозі, на роздорожах, на мостах, при переправах усюди жалкували. Народ, закипів, грозить, ворухить ся — а я би мав терпіти? Два дні я біг, а вчора без душі упав у якійсь долині. Чабани веберівські найшли мене перенесли до коршми. Мене відтирала, кров пустив оден жидок... Ось рука у мене ще доси перевязана; знесилив ся я, а все таки добіг до Ананіївки, а потім до Андрусівки. — „А що? питаю людей, чи правда то?“ — „Правда“, кажуть і всі жалкують її тамки; та й на полковника показують, „що, гріха не хочемо брати на душу, нікто інчий! Він-то вже як змяя люта, як

вовк; кого попаде, того зійсть нестеменно!“ Ось як, батюшка, говорять про нього люди.

Священик дивився на нього з під лоба. Він його жалкував і враз боявся.

— Отож я, батюшка, ось як тепер надумався: піду його прохати: може я його упрошу, а може ні, в ногах йому валяться буду! А не дасть — не прогнівайтесь, батюшка... звагу свою я сповню...

Сльози покотилися на острижені вуси Харка.

Губи його дрожали незаметно. Очи звертали ся сумовито на священика. Жаль одолів серце священика, він виглянув за вікно, замкнув книгу і сказав:

— Ну, коли так, то з Богом; я сподіюся, що полковник віддасть тобі Оксану. Нема у мене для тебе благословення на лихе діло; пожалкуй мене і мої старі літа! А я сам напишу до Панчуковського... Ачей же віддасть Оксану. Та бережись тільки! Видиш, от твого приятеля Милороденка пошукують; не виховатись йому, — в каторгу запроторять, наштемцують, а все за його справки! Вже і його признаки оголошені... Так буде і з тобою; бережись!

Священик сів, вложив окуляри, з трудом написав лист, відімкнув скриню, добув з відтам гроші і завважавши, що в покою стояли вже в сльозах дячок і стара дячиха, сказав:

— Ось тобі, Левенчук, сей лист; а ось твої гроші; я грішний, покусився на викуп, та й проволік твою справу. Ну, Боже тебе благослови; дістанеш її, — приведи, повинчаю і так; а не дістанеш, — не хочу твого добра! Фендрихів ті гроші

вимажи з книжки тої, тямши? Они вже не наші, не церковні...

— Де наші, ваше преподобіє! То нещасливі гроші!

Левенчук поважно поклонився пан-отцеві до ніг, навіть поклонився дячкові й дячисі і вийшов з покою; і не встигла зворушена компанія вийти на косогір, де так часто Оксана виглядала з над моря Левенчука, а по Харкові і слід загуб.

— Що буде, те буде! — сказав піп, вертаючись до дому.

— Нічого не буде, чує моє серце! — відповів похлипаючи, дячок.

Він плакав ревними слізми.

Левенчук ішов годину одну-другу; сонце уже зачинало сідати. Над яром стояла мрака. Вийшов він на косогір і ударив себе по чолі: „і тут не покидає мене гемонська доля! Тепер я зовсім заблудив! Де-ж отсе я?“ І він зачав роздивлятися.

Потемніло. Горюю летіли на захід дикі гуси, ледви шелестячи над його головою. Сім'я перкош, сполошених з нічного леговища, підняла ся на сто кроків від нього і полетіла в бік, мигаючи поміж бурянами. Нічні цвіркуни співали. Звізди запаливались. А о пів-версти зачав хтось на-ніч розкладати огник...

Левенчук пішов до того огня. Піходить: стоїть купецька фіра з крамом; два купці лежать на бурках. Коні їдять овес з рушпака на дишлю, казанчик каші варить ся на триніжку. Поздоровкав ся Левенчук із купцями, присів біля них. Бачуть они, що він усе зітхає; стали розпитувати. Розповів усе Левенчук, як від своєї пані утік, як

тут жив, як полюбив дівчину і хто она така і як єї батька зарізали. Купці переглянулись, зачали його уважнійше слухати. — „Ну, ну, розповідай, любий!“ Всьо розповів Левенчук про Оксану, що чув від неї самої і від других, між інчими й від Милорóденка, коли ще перший раз ішов у єї околиці.

— Де-ж поділи того зарізаного? — спитав старший з купців.

— До Таганрога відвезли, тамки він либонь і помер. Помовчали купці, розпитали ще про Оксану, жалкували дуже єї, радили Харкови підождати, не квапити ся з замислами про єї свободу, а передше внести жалобу до суду і до градоначальника, а напосьлідок посадили його силоміць вечеряти з собою, розказали, що они самі купці, що часто бувають у азовських містах, торгували колись у Таганрозі і в Севастополі, а тепер торгують у Моршанську, і що як би коли небудь Левенчук захотів кинути тутешне бурлаче житє, они йому дадуть місце.

— Нічого, що ти збіглець! ми бачимо, що ти чесна людина; напиши лише, а ми тебе покличемо. А писати ось так і туди. А коли поберете ся з Оксаною, то і з дружиною своєю приїзджай! — додали купці. — А як твого грабежника називають?

— Панчуковський!

— Панчуковський? Чи не він то? — сказав оден з купців, — то певне десь він, його жінка у нас у місті трохи з голоду не мре...“

Утомлений і змучений на душі до краю, Ле-

венчук заснув під фірою, а купці ще довго лежали біля ватри, оподалік від нього і від свого візника і міркували поміж собою, усе повтаряючи: — „то певне він; ніхто другий! Скажемо його пані, а то она, безталанна, кільки вже літ пошукує його“...

ІХ.

Розрух збігців.

У ранці досвіта Харко збудив ся і глянув довкола себе. Купців уже не було. Він перехрестив ся тричи до схід-сонця, розгледів, куди йому дорога і пішов зарошеними полями.

Чепурний дімок Нової-Диканькі зарисував ся перед ним, коли сонце зачало вже сходити зпоза червоних цегляних овечих стаен полковника

Левенчук зблизив ся до першої овечої стайні. З неї тільки що вигнано вівці на поле. Не стрівши нікого з чабанів, він підійшов до челядних хат. З наймитів хто вмивав ся тутки на подвірю, хто мовив молитви на свому порозі, схиляючись низько до землі, а хто гнав воли до водопою.

— Пан дома?

— Дома. А тобі на-що?

— Чи не треба косаря?

— А чого-ж ти без коси?

— Бурлака братці!

— Так! Ну, іди-ж до конторщика. Там сьогодні виплата за той тиждень.

— Сьогодні неділя! а я і забув, — подумав Левенчук.

— Шинок у вас є? — поспитав він стараючись бути байдужним і веселим.

— Е, та ти, бачу, добра людина! Чи не погостиш?

— Можна. Де-ж у вас тутки горілка?

— Ходімо, ходімо, — відповів наймит, — орендар тутки все в пору косовиці отвирає шинок. Він приятель панови. Ось і наш шинок!

Левенчук увійшов у хатчину, де знаходився від якогось часу шинок горілки і де що суботи полковник збирав назад найбільшу частину грошей, плачених робітникам за тиждєву роботу. Харкó поставив новому знакомому півкварти горілки.

— Трохи за вчасно, — сказав жид-шинкар, — але добрим людям можна!

Слово по слові Левенчук вивідав ся про звичаї у паньському дворі і коли пан устає, де його можна бачити, хто в нього на двірській службі.

— Ти держись лишень твердо! — радив йому підпийлий товариш, — домагай ся скарбовои коси і пів рубля сріблом поденно! Домагай ся, дадуть!

→ Ну, братику, а та дівчина, — спитав Левенчук, насилу здержуючи віддих, — та... знаєш... що від попа?...

Запоморочений наймит оглянув ся по хаті. Шинкаря не було на ту хвилю коло прилавка.

— Тутки... Ти лишень нікому не кажи!...

— А де-ж?

— На горі у пана живе... цєть!

— Левенчук зірвав ся.

— Ти куди?

— Доволі з мене, допивай ти а мині пора в контору...

Левенчук вийшов. Народ, що збирався на виплату, підсувався до шинку. Левенчук підійшов під панській дім і не пізнав спершу полковницького двора: так той двір змінився і вигідно збудувався з тої доби, як Харко прийшов сюди перший раз недосьвідним бурлакою і стрінувши тутки з перегорілим Милороденком, зрікся для нього своєї порції горілки і тим дуже йому прислужився.

— Він ходив довго довкола муру, стояв на брамі, глядів на піддаше. Горішні частивікон були відчиняні, на бальконі стояло крісло. Він увійшов на подвіря, пішов просто на ганок і стрінув на ньому лице в лице з полковником.

— Ти косар? — спитався Панчуковський розсіяно.

— Косар.

— Гарно; а се твій паспорт, чи що? — запитався знову Панчуковський, пакаючи цитаро і беручи з рук Харка лист від попа.

— Паспорт — відповів Харко з заіскреними очима.

Панчуковський простягнув ся глянув на ясне, чудове ранішнє небо, а потім на перші стрічки листу, — рука його задрожала, він протер очі, з-кося глипнув на Левенчука, дочитав, трохи поблідши, письмо до кінця і довго не міг сказати ні слова. В листі було написано:

„Володимире Алексієвичу! Не обманюймо оден одного. Ваші давнійші провини уйшли вам безкарно. Тепер ви пірвали мою Оксану. Се голос зага-

лу, не відперайтесь; віхто другий не зробив би того. Благаю вас, віддайте її. Віддавець сього письма, єі жених, Харитон Левенчук, з таганрогських поселенців. Віддайте дівчину, ви вже нею, ваше високоблагородіє, натішились. Віддайте її, поки ще він може її прийняти. Коли попередні ваші зловчинки пройшли безкарно, — то за сей новий не пощадить вас кара божа. Богацтво не збереже ніколи до вінця лихого чоловіка. Спопеліє оно у вас, пам'ятайте на голос старця, що стоїть над могилою. Словом сповідника остерігаю вас, коли не віддасте дівчину, за насльідки ручити годі. Не вийде вам на добре. Послухайте ж мене. Ваш слуга Павладій Поморський⁴.

Панчуковський мовчав хвилю. Левенчук теж не казав ні слова.

— Отець Павладій помиляє ся! — сказав полковник нарешті, прикусивши губу: — я не знаю тої дівчини, і її в мене нема.

Левенчук мовчав.

— Її в мене нема баста! чуєш? Скажи отцеві Павладієви, щоби на будуче не сьмів звертатись до мене з такими письмами

— Ваше високоблагородіє! — озвав ся Левенчук, приступаючи ближче, — який викуп дати за неї? Я попови обіцяв ся виплатити за неї на церков двіста цілкових; возьміть триста; я найму ся у вас; заишу ся вам душею і тілом, кріпаком буду, — тільки віддайте її мині.

Полковник здвиг плечима і озирнувшись, засьміяв ся.

— Дурень ти, брате, та й тільки. Дурень, та й тільки!... Єі в мене нема!

Левенчук упав полковникови до ніг. Він відразу зрозумів, що того чоловіка не здобудеш правдою і упокорився, забув усю сьмілість, здушив у собі полум'я гніву і жадобу пімсти.

— Ваше... ваше високоблагородіє! — стогнав він, валяючись у поросі перед танком і цілуючи лякеровані черевики Володимира Алексієвича: — я дома в рідному селі поховав жінку молоду і двох літ з нею не прожив; а тутки я найшов собі другу. Пане! Віддайте її мині! За́-що ви відобрали її в мене, на віки погубили нас обоіх!

— Але-ж кажу тобі, брате, що єї в мене нема... Який же ти!

— Доволі вже для вас потіхи, ваше високоблагородіє! Не губіть єї!.. Віддайте; ви вже нею наситились. Ніхто сього не знатиме опріч нас!... Віддайте!

Панчуковський поступився назад.

— Шукай єї в мене скрізь, куди хочеш; аджеж не голка она, чи як? Ну-ну, шукай! Не віриш?

І він увійшов до сінїї відчинив двері до передпокою, а сам стояв на порозі.

Харка покинула відвага. Він устав і зачав крутити в руках шапку, як божевільний.

— Коли я... — сказав він, захлипаючись від сьліз, що сперли йому мову, — коли я... хоть чим небудь, то побий мене Боже!... Господи!

Полковник обернув ся до нього плечима і вийшов з покою, посвистуючи.

Розглянув ся Левенчук по подвірю, заложив шапку на голову, підійшов до кухні, постояв ще і тамки: на подвірю не було ні живої душі. Тількі

півні сьпівали за двором. Воробці перелітали гурмама з топіль на мур

Левенчук вийшов за браму і сів там на лавочці. Він сам не знав про-що думати. Біля шинку зібрало ся богацько народу; конторщик теж пішов туди, а до пана в дім поніс Абдулко вмивачку.

За браму вийшов із люлькою в зубах, у білій запасці, з бундючно заложеними руками в кишенях, кухарик Антропко, теж зі збігців, хлопець літ двадцятьох трох, відомий ледащо, нераз караний за крадіж.

— Ти чого тут сидиш, заволоко? — накинув ся він з лайкою на Левенчука.

— Може ти заволока, — відповів Левенчук, утираючи сльози, — а в мене є справа.

— Яка справа? Забирай ся! лавка панська! геть, чортів накорінок!

— А ти панський?

— Панський, полковницький; я їх хліб йім і стережу їх; а ти виноси ся геть, сибірський твій рід!

І Антропко струтив Харка з лавки.

Левенчук підійшов знову до брами.

— Ти куди, кажу тобі?

— У мене справа.

— Не йди, а то побю!

— Е, побачимо!

— Що? Як? Значить ся, до полковника найматись ідеш, та ще гороїжиш ся?

Антропко підбіг і заступив Харкови дорогу до дому.

— Не йди, а то дістанешь по пиці!

— Спробуй! — відповів Левенчук, схаменувшись і чуючи в собі знову приплив злости і гніву.

Антропко луснув його по лиці. Левенчук захитався, а шапка злетіла йому з голови.

— Ану, ще! — сказав він, стоячи блідий як був і дожидаючись нового удару.

— Чому ні? ну, бю ще! — крикнув Антропко і вдарив знову.

— Ану, ще!

— І ще вдарю! на-маєш!

Антропко ударив ще раз.

— А буде ще?

— Буде ще! — крикнув Антропко, свиснувши знову уперто терпиливого Харка по пиці.

— А! — заревів і собі Левенчук: — тепер тримайся й ти; я тобі покажу, що значить добрих людей даремне бити!...

І як буря кинувся він на кухарчика, зімнув його як вязанку сіна, підігнув під себе і зачав бити без милосердя по лиці, по очах і в потилицю.

На шалені крики Антропка збігла вся двірська служба полковника, а чоловіки й жінки виратували його.

— Хто то його, хто? — спитав Абдулко, що також прибів на поміч другим, котрі відливали водою до смерти збитого Антропка.

— От він!

— Хто то?

— А Бог його знає, хто! — відповіли жінки, показуючи на Левенчука, що вже входив до шинку.

Абдулко побіг за ним, на-здогін і серед бігу в сінбох шинку спитав у зібраних косарів.

— Де тут той розбишака?

— Ось тобі і розбишака: розбишаками ті, що наймають по два рублі, а платять по полтиннику, — відповіли з товпи.

— Ти бив нашого кухаря? — яросливе крикнув Абдулко, вбіг до шинку і з заіскреними, вивіренними очима станув перед самим носом Левенчука.

— Я бив. Ну, а ти чого?

— Е, зі мною так хутко не упорашся! — заверещав татарин, оглядаючись по хаті, куди вже, прочуваючи бурю, зачинали сходитись цікаві з надвору.

— Побачимо!

Абдулко скинув верхню одіж.

— Виходи на вольне місце, — закричав; — виходи з хати на вольне місце!

Конторщик, що вбіг був на те, зачав його стримувати.

— Не мішайся, Савеліч, а то й тобі обтовчу боки, — закричав не при собі Абдулко і вийшов з хати, виводжений конторщиком і юрбою народу, і по дорозі розпоясуючись.

Чого они тебе чіпають ся? — спитали Харка оставші в хаті косарі.

Левенчук кинув на стіл три рублі сріблом.

— Пийте, братці, за мою душу пийте! — сказав він жалісно і вийшов, також здіймаючи свитку.

Ледви показався він на дворі, як на нього напосілись Абдулко, Самійлик і побитий перше кухарчик.

— Оба перші зачали його вязати, а розлючений Антропко вхопив за поліно і зачав ним валити Харка, куди попало.

Частина косарів уймила ся за Харка.

— Пустіть його, що ви душегуби! ведіть до пана, коли в чім завинив, — казали косарі — Ми й самі підемо жалуватись, нам не ту плату дають!

— Ні, не поведемо його туди! тутки його живого в землю закопаємо! — скажено кричав Абдулко, обкладаючи Левенчука.

Парубка миттю звязали.

— До суду з ним, у стан! — горлала полковницька двірня.

Побігли за возом.

— Ще посторонків! — кричав Абдулко. — А, ти в панський двір прийшов, та ще й битись задумав! посторонків ще! швидче воза дайте!

Надкотили візок, привели коний, зачали запрягати! Левенчук стояв звязаний. Оден висок його був розбитий, і кров текла з під розхрістаного чорного волося. Антропко, пінячи ся зі скажености і від перше отриманих побоїв, стояв над ним і голосно з усеї сили даяв ся. Жінки полохливо стояли з боку в купці.

— Готово? — спитав відважно Абдулко, кваплючи ся виграти на часі, — ми не будемо турбувати пана; до суду з ним, з розбишакою!

— Братці! — голосно крикнув до косарів звязаний Левенчук, — они мене побили, звязали, в суд хотять везти! А сам їх пан мою суджену украв.. Я, братці Левенчук! Попова дівчина була зі мною заручена... Она в полковника тутечки під замком, він силоміць взяв її в любовниці! Ратуйте, братці! не дайте праведній душі загинути!... Ратуйте!

— Ну, він ще розказувати починає! — озвав ся Абдулко.

Остатніх слів Харко не досказав. Абдулко, Самійлик і Антропко вхопили його і потаскали на віз, знову частуючи побоями.

— Е, ні! — відозвав ся той сам наймит, котрого Харко угостив з рана, і заступив ім дорогу: — я сам піду до пана! — Защо ви його бете і вочите?...

— Так, так! за-що? — озвали ся з товпи й косарі, обступаючи їх зачудованими і огірченими купками.

— Е, та що на них зважати! тягніть його! Самус, сідай, вези його! Антропко, нажени коні!

— Ні, не пущу! сказав підпилий наймит, халаючи за поводи у коний.

Тут надбігли з криками прочі косарі з шинку. Зачала ся загальна боротьба. Одні тягнули Левенчука до воза, а другі видирали його назад. Звістка про те, що то жених вихованки попової, викраденої полковником, перебігла по товпі.

— Ні, ні, тепер уже не руште його, лишіть! — відозвали ся косарі гуртом і відділили Левенчука від Абдулка.

Підпилий наймит цвьяхнув запряжені коні і нагнав їх з порожним возом геть. Самійлик метнув ся їх стримувати, а косарі в заколоті геть відбили Харка, розв'язали йому руки і пустили на волю.

— Віддайте мині суджену! — сказав тоді скажено Левенчук, станувши перед слугами Панчуковського. То вже був не давний хуторський пастух. Степи змінили його!

Абдулко, кухар і Самійлик стояли тепер самі супротив робітників.

— Нема в нас ніякої дівчини!

— Брешеш, є! она на горі у пана вашого живе! — кричав Левенчук.

— Віддавай, інакше силоміць відберемо! — гуділи косарі.

— Ось що дістанете! — відповів Абдулко, показуючи їм дулю, і пішов з товаришами на панський двір, стративши очевидно надію дістати в свої руки обидника свого сердешного приятеля Антропка.

Левенчук, отираючи кров з лица, сів на порозі шинку.

— Дайте, братці, хоть люльку покурити; осьбач як з нами обходять ся! Собакам, і тим ліпше за нас жити на божому сьвіті!

Його приятель, наймит, покwapно подав йому люльку, сів побіч і обняв його, заливаючи ся сьлізми.

А тимчасом товпа гомоніла:

— Як-то! Так не може бути! Його суджену? І їм дарувати? Не заступитись за нього? Коли-ж тому буде кінець?

— Піди, братику, — сказав Харко до наймита, відкашлючи і харкаючи кровю, — піди, хоть чарочку винеси! Всі печінки, бузувіри, пообривали! Ади, кровю харкаю...

Косарі галасували що раз більше.

Тимчасом полковник, покинувши Левенчука, відійшов до вікна в кабінеті і довго сьлідив з-по-за заслони, поки непроханий гість не вийшов за браму.

— Чи не завернути його, та хіба віддати Оксану? — подумав він; але почитавши з півгодини

газети, успокоив ся, полишив справу так і пішов на гору до Оксани.

Оксана сиділа в своїй комірці вишиваючи сорочку. Домаха сиділа біля неї на долівці, і також була занята роботою.

— Оксано! хочеш до дому? — спитав ся полковник.

Оксана встала, зложила шите і поклонилась до ніг Панчуковському.

— Пане! пустіть мене; поки мого життя, вічно за вас Бога молитиму!..

В помарнілому, ніжному і лагідному єї лицю не було ні капельки крови.

Панчуковський хотів щось сказати і затих. З надвору долетів страшний гамір голосів, а одно з вікон на піддашу забрязчало.

— Бережи її! — ледви зміг сказати Панчуковський Домасі і вибіг на балькон.

Ледви Панчуковський тамки вийшов, як спостеріг, що перед замкнутою брамою стоїть товпа народу, а Абдулко, Самійлик і конторщик лають ся крізь браму.

Тимчасом день, як се часто буває на півдні, нечаянно змінив ся. Замість палючого, гострого, сухого вітру, що заносив від самого ранку під квітчасті жалюзі вікон сухий та хвилястий шелест палаючих у соняшній жарі дугів, небо потемвіло, насунулись густою лавою хмари і зачав покрапувати дощ.

— Що се? — спитав ся Панчуковський голосно своїх людей, схилиючись через поруче балькону.

— Косарі збунтовались, — трусливо відповів

конторщик: — не хотять по полтиннику*) брати, домагають ся по два рублі.

— Ну, то гоніть їх геть до чорта!

— Ми зачали їх проганяти, а они вдерли ся в контору, повибивали шиби, ледви удадо ся нам замкнути браму — всі попилсь...

— Ваше благородіє! — сміло крикнув хтось із юрби, — віддай дівчину, а то горе тобі буде!

Глянув полковник: ціла юрба в шапках стоїть. — „Еге!“ — подумав він, міцно злякався і помалу ввійшов з балькону в покої. Зійшовши чим скорше на долину, прикликав до себе Абдулка.

— Що там таке? кажи правду.

— Погана річ! Косарі попилсь, а тутки ще бурлака той прийшов, — дівчину ту жадає.

— Віддамо її, Абдуле! Чорт бери! Аби чого не нарobili... Що вони? в браму вломлювались?

— Підпалимо! кажуть. Але ні, Володимире Алексієвичу, не піддавайтесь. Коли що до чого, то я і стрільбу набю і випалю до них кілька сьліпих набоїв, — нажахемо їх, они і наживають пятами!

— Що-ж ви собі думаєте? — гукала знову юрба за брамою, — де-ж таке видано, щоби дівчат з поля красти? Тутки не антихристи якісь! Ми вже з вами розправимось...

— Геть звідсіля, гайдамаки! — кричав знову крізь браму Абдулко, невідсуваючи залізної засівки. — Чого ви прийшли сюди, завидії? Геть звідсіля!

— Ламай, братці! Сокири сюди! — уже без

*) 1/2 рубля сріблом. — Пр. пер.

пам'яті ревіла товпа, — коли не дають, так ламай! Добудемось і силоміць відберемо від дупіїв!

І знову гримнули чимось тяжким у браму, а потім звідтіля товпою наперлись усі разом. Міцно-зелізними скобами обхоплена і окована брама тільки злегка заскрипіла, але не подала ся.

Абдулко метушив ся тимчасом що-сили і лаяв ся на всі боки, страхаючи зухвалих карою станового, справника і самого губернатора.

— Що нас тепер обходять справники і ваші станові! Ви дівчину віддайте! Тутки наша воля у нашому степу! До суду далеко! — погукували голоси за брамою.

Полковник вибіг знову на гору. На майданику сходів він надибав ся на зовсім від переляку отуманілу Домаху. Бабуся жовала щось омертвілими губами і простоволоса дико гляділа на Панчуковського, забувши накинути на сиву голову хустку.

— Де она? — питав ся полковник, як переходив поквалпно мимо неї.

— Тамки; я замкнула її на ключ. Аби ще не вискочила до них із дуру...

Він увійшов в горішню світлицю, що була від брами, і з за стіни вікна побачив під брамою цілий обоз. Показались якісь йіздці... Народу зібралось триста люда або й більше. Одні сиділи, другі стояли, або ходили купками, як би нараджуючись, як доконати задумане діло. Трох несло якусь драбину з овечого хліва. Інчі лежали, розтягнувшись на траві. А всі горлали.

— Ось і маєш, жий тутки в тій незмірній Новороссії, — думав Володимир Алексієвич; — тутки справжню облогу Трої витримаєш; зможуть і зло-

вити й ограбити й убити, заки даси знати властям! Чи думав же я дожити до того? А! там ще щось задумують!

Прибіг на гору задиханий кухарик.

— Чого там, Антропко?

— Конторщик просить касу до дому внести; а то ще чого і вломлять ся; боїть ся, щоби не рознесли.

— Вломлять ся? в браму? Що ти плетеш!

— Так.

Для чого-ж так думаєш?

— Видко, можна, коли межі ними з'явилися збігли ростівські рибалки і бунтують; коби чого справді не було, ваше благородіє!..

Панчуковський ще раз споглянув і з-за стіни. Нова картина відслонила ся його очам. Його вівці бігали в ростіч без пастухів. Шинкар, знаючи вже поведінки при таких подіях у степах, з жидівською обережністю запрягав свого коня за хатою шинку. А з двох челядних хат, збігши нишком у долину, втікало в далечи в напрямку до очеретів Мертвої пятеро трусливих наймитів, наймичок і хлопців-конопасів, кинувши зі страху в хатах і панське добро і свої пожитки.

Панчуковський зійшов опять на долину. В кабінеті Абдулко квапливо набивав стрільбу.

— Ось я ім! Я ім!

І набивши, він вийшов назад на балькон на піддашу. Де-хто з товпи шпуряв уже зрідка через мур камінем.

— Розійдіть ся! — крикнув знову з балькона Абдулко. — Вас ошукали; тутки ніякої дівчини не-

ма! А плату повну вам вишле ся; тільки угомоніть ся і не бунтуйте ся, от що!

Град важкого каменя і проклонів був одвітом товпи на ті слова.

— Так стрівайте-ж! — крикнув він, прицілив ся і вистрілив...

Чийсь шпакований коник заірзав, побіг кілька кроків піткнув ся і упав, на смерть улучений в голову.

— А ти-ж казав, що набеш єліпим набоєм? — сказав наляканий Панчуковський.

— Так ім треба! Розбійники, не люде!

Облягаючі справді змішали ся вистрілом, кинули ся в ростіч і з-далека біля челядних хат і овечих хлівів зачали немов збирати ся в купки. Хтось з гурту погрозив голосно, що підпалять овечі хліви і челядні хати.

Другий вимахував сокирою з-далека.

— Що тут робити? — думав полковник, ходючи по сходах то на гору, то на долину. Челядь на-прихалці пообідала і зачали для нього накривати стіл.

— Абдул! Чи є коло брами сторожа?

— Є, Антропко з псами сторожить; я їх з ланцюха спустив...

— Чи не можна би дати знати в стан, або до міста? — питав Панчуковський. — Я сам не бою ся їх, та коби чого не підпалили! Такої халепи годі було сподіватись...

— Хиба в ночі Самійла на кони пішлемо, ачей переграде ся проз них!

Встав полковник від обіду. Пішов з Абдулком знову на гору. Дивлять ся: підіхав парокінкою до

облягаючих якийсь візок. Той, що сидів у ньому, говорив про-щось з косарями. Ось уже збирає ся відїзджати глядить на дїм полковника..

— Махай, Абдуле, хусткою; або хоть рушником помахай, може завважають...

Побіг Абдул за рушником, нагнув ся через балькон і зачав махати.

— Бачить ся, з візка відмахнули нам! — сказав Абдулко.

— Так тобі видалось, поїхали... Ну, що-ж ми тепер робитимемо?

Облягаючі неначе притихли під вечер, пішли в шинок. Настала ніч. Розуміє ся, що ціла двірня полковника всю ніч не спала ні на волос; сторожила всюди, щоби зухвальці не вдерли ся куди небудь через мур або через браму у двір. Кажуть, що сам полковник навшпиньки запротягу цілої чорної холодної ночі нераз обходив і доглядав усі кутки двору, прислухував ся проклонам і свобідним пісьням неугомонних зухвальців і тричі годував власними руками навмисне не годованих до сеї пори собак, котрі надірваними голосами хрипло даяли і бігали по дворі цілу ніч.

— Отсе Русь! — думав полковник, — чого тільки в ній не буває!...

В ночі під проводом Самійлика зробили обляжені випад до керниці. Се були Самійлик, дві кухарки, кухар і прачка. Они вийшли дуже обережно, минули провал; але за ними вирвав ся оден зі спущених псів, надибав на сторожу біля керниці, зачав брехати і їх відкрили. Зачали кричати на тревогу. Від шинку рушила юрба в погоню. Сьмільчаки давай утікати. Під самою брамою настав стиск і ку-

харчука вporоли з заду так поза-уш, що той ледви встиг пересовзнутись через браму. Запанувала опять тишина.

В ночі до-краю знесилений полковник задрімав-було на хвилю, поклавшись десь у покою на килимі. В тім будять його.

— Що такого?

Дивить ся... Вікна дому ясно освітлені. В покою стоять теж освітлені, бліді з перестрашу, його дорадники, Абдулко й Самійлик.

— Що се?

— Хати челядні горять, огонь перекидає ся на овечі хліви... То они; се той бурлака певно підпалив!

Мовчки вийшов Панчуковський опять на балькон.

— Віддай нам дівчину! дівчину віддайте! — долітали голоси крізь дощ з пригорка.

— Ов, то погано! — сказав аж тепер Панчуковський, не витримавши до кінця. — Та що се таке зі мною діє ся? Іди Абдуле, бери Оксану; віддай їм... Того вже не сподівав ся!

— Ми вже ходили по неї, Володимире Алексієвичу; та она сама тепер наж́ахалась; сидить та тремтить; лякає ся і виглянути на ті чудеса!

— З чого-ж те все пішло нам, Абдуле?

— Видко жидюга-шельма утік зі страху; они певне розбили бочку і попились.

— Кричи-ж до них, Абдуле, що я все віддам: і Оксану і гроші, яких домагають ся, — щоби тільки успокоїлись!

Зачав знову Абдул кричати, нічого не помагає. І сильний дзвінкий його голос ледви чи було чути

за муром серед галасу, і тріскоту пожежі, що злизувала огненим язиком челядні хижі. А від шинку долітав гуркіт бубна і гомін пісень, мимо сильного дощу, що падав ще з вечера.

Але невидана ніч скінчилась. Зачало дніти. Густі тумани уносили ся в далечи. Пожежа не пішла дальше. Від товпи підійшла до брами нова купа пересправників; усі они були п'яні і ледви тримались на ногах.

— Чого вам треба?

— Ми до полковника.. пустіть; ми задля справи...

— Якої?

— Дайте нам дівчину нашу, та ще бочку горілки; ми відійдемо.

— А кнутів? — не витримав, щоби не закричати Абдулко крізь шпару в брамі.

— Ні, тепер уже нас ніхто не діткне ся; ми бурлаки, а бурлаків турецький султан бере тепер в опіку!

Такі слухи справді носились на ту пору помежи збігцями.

Тимчасом, як челядь полковника перемовляла ся з п'яними депутатами, сам Панчуковський стративши голову, що йому робити, сидів при бюрку.

— Не догадав ся я, забув післати в ночі післанця верхом до міста, або хоть до сусідів; хто небудь перервав би ся на добрім коні! А сьогодні вже пізно: они замкнули хутір навколо, і як видко, хотять вломитись! Ненароком тут і про голубину почту згадаеш.

Панчуковський написав мерщій лист до Шу-

товкина, прохаючи його, щоб дав знати про ті події в стан і до міста, і прикликав Самійлика.

— Ну, Самійлик, бери собі найліпшого коня і чвалай до Мойсея Ілінча на хутір на пролом; ануж перекрадеш ся... А єі я випущу!

Зітхнув Самійлик, згадуючи власні ради і о-стороги, давані полковникови, коли ще задумував викрасти Оксану. Але не встиг Панчуковський передати візникови лист, а вже з надвору долетіли нові крики.

— Що там? — спитав ся полковник і підбіг до вікна.

— На тік, на тік! — горлала юрба, насуваючись опаять від шинку, — стирти підпалювати! Не годять ся, так на тік! Не бій ся, — тоді віддадуть! А як ні, то і лани запалимо!

Знов заревіли крики. Пяні ватажки справлялись уже до току. Душа Володимира Алексієвича зачала ховатись у пяти. Але в ту хвилию з-далека, за косогором брязкнув дзвінок. Він дзвенить що раз близьче. Забило ся серце Панчуковського. Він підскочив і сотний раз побіг на гору. Різношерстий люд зглотив ся біля шинку. Понеслись крики: „сравник, справник!“ Не минуло і хвилі, як юрба миттю пішла в ростіч, хто шляхом, хто до овечих хлівів, хто в недалекі очерета. У кого був кінь, той утік верхом; всі розбіглись у різні сторони. В синявій далечи, зпоза косогора справді показала ся брчка запряжена панськими кіньми. За нею на конях йїхало трицять мужиків. То були поняті. Так усе тутки в степу йїздив на нетерплючі проволоки єьлідства любимець околиці, справник з відставних

чорноморських моряків, капітан-лейтнант Підкованцев. За ним також чвалом йїхав ще зелений візок.

З розгоном підїхавши до широко вже розтвореної брами, Підкованцев станув, скомандував понятим: ловити прочих; кого зловите, в кайдани! справно, марш! — зайїхав на подвірє, виліз з брїчки, вийшов похитуючись на сходи і в передпокою єпіткав ся з полковником, у котрого лице на той час як то кажуть, обернуло ся в зїмняту, виняту з кишені хустку.

— Маю честь кожного часу, в пору і не в пору явитись приятелем! — жваво відрапортував колишний капітан-лейтнант, вічно веселий чоловік, що говорив усім поміщикам свого повіту „ти“.

— Ах, як я вам радий. Ви спаситель мій!

Панчуковський обняв Підкованцева, поцілував його, хотїв вести в кабінет, але затримав ся. За плечима справника стояв присумний, приєсьміхнувшись в тїй самїй синїй куртці рудоволосий великан Шульцвайн.

— Яким чином? — спитав ся сухо сильно почервонївши Панчуковський.

— Ви панови Шульцвайнови обовязані за свою свободу від шалощів моїх приятелїв, збїгцїв, коли они Вам що лихе зробили! — сказав Підкованцев.

Засоромлений полковник подав кольонїстови руку і показав на пожарище згорївших і ще димлячих ся хат.

— Так, — казав погладжуючи вуси, справник, — мене повїдомив пан Шульцвайн; він найшов мене за Мертвою! А то лайдаки! видко мої збїгці таки на правду пошалили! Вже то звинїть, з ними тут нема жартїв. Треба облави на ново по повіті зро-

бити. Ну, colonel, тепер би дещо випити, заки моя команда що зробить. Ein wenig конячку. А не зле було би і manger; я цілих три дні нічого не їв із-за тих мертвих тіл. Я казав трох пороти, літо — сморід... тьфу! Опроче ти не дивуйся зухвалости своїх обидників; перше злучалось таке частійше. Одному жидови живому відпилювали навіть голову безпаспортники; я єі сам бачив. Votre santé! — додав справник, випиваючи чарку конячку, — таки просто відпилювали її пилюю і то ще тупою; я вхопив її тоді за борідку. Тут уже они в наготі!

Подали закуску. Підкованців засів до кавяру і сушеної тарані.

Шульцвайн супів, і усьміхаючись, тер свої рум'яні лиця і масні кучері і сильно змішаний ходив сюди і туди коло вікон. Найшовши відповідну хвилю, він відвів полковника на бік.

-- Скажіть, будь ласка, — зачав він з очевидним співчутєм стискаючи полковника за руку, — хиба ж то правда, за-що збурились проти вас ті ледарі?

— Що таке? Я вас не розумію!

— Та я говорю про ту дівчину; кажуть, що то ви її викрали.

— І ви вірите? Не гріх же вам?

— Як тут не вірити? Я просто не міг розібрати в умі. Вам звісно, я часто обїїзджаю свої степи. Мій парубок учора їїхав до мене по при вас з Гравбіндена, побачив тут, що сталося, розвідав ся і прийїхав до мене, а я вже поквапив ся до справника.

— Я дуже вам вдячний! Але можу вас впев-

нити, що розсіяні слухи — чиста брехня. Я не поривав тої дівчини і в мене її нема.

— За-що-ж ті розрухи, скажіть, ті підпали? Дивно!

— Чуєте? — замість відповісти, спитав ся Панчуковський, звертаючись до справника: — пан Шульцвайн дивує ся, з якої причини діткнуло мене таке насилє.

— Можу вас впевнити, — говорив зі свого місця Подкованцев, жоваючи на цілу губу сочну донську тарань, — за полковника я ручу, та foі, як за себе! То мій щирий приятель і ніколи не був здібний ні-на-яку-небудь *débauchée* — *parole d'honneur*!

— Однак за що-ж та голота зважилась на такі поступки?

Панчуковський усьміхнув ся.

— Який ви чудний, поважаний пане! Не знаєте ви тутешнього народу! Мій конторщик знизив сими днями плату. Багато з них стало на роботу в половині тижня; а як прийшло до виплати, то хотіли всі однаково дістати, а на додаток ще і собі підпили. Шинкар перестрашив ся, утік, а они бочку розбили. Що робити! На те наша Новороссія іноді Америкою зове ся! Іі годі рівнати до наших старосьвітських хуторів: що діє ся в Техасі, те і в нас, у южнобайрацькому повіті.

— Так єсть, годі рівнати, — grimнув утираючись Подкованцев, — ще раз *vorte santé*! А тепер попойвіши, можна й до роботи... Ну, як там, Василів?

На порозі саді показав ся рослий, бравий мужик. То був любий соський справника, як го-

ворили про нього, також збіглець, вже давно, як приписаний до сеї країни.

— Що, зловив ще де-кого?

— Шістьох зловили, ваше благородіє, а прочі порозбігались!

— Лови і прочих.

— Годі; они перебігли в повіт пана Сандаранки, границя зараз за рікою ..

— Ну, і робіть, що хочете з нашими уставами! лихо та годі! Кого-ж зловили?

— Та з бунтарів тільки головного не захопили. Він ще в ночі утік, як кажуть, в лимани; до моря. Він і в підпалі не брав участі, як кажуть.

— Головний? Хто-ж він? Як про нього говорять?

— Він ніби з бурлаків, Левенчуком називає ся.. Він за ту дівчину їх високоблагородія.. за неї зрушив ся і бунтовав других...

Подкованців також зближив ся до полковника, взяв його під руку, і відвів до вікна.

— *Écoutez, mon cher!* Ти міні скажи щирю правду: украв ти ту дівчину? ну, украв? Кажи! Ти лише скажи: я на неї гляну тільки; а впрочім ні, на-що; так як би ві й не було... чуєш? Я тільки одним оком гляну!

— Далєбі, все те брехня! нікого в мене нема!

Подкованцев почухав ся в потилицю. Його сірі очі почервоніли.

— Ну, Василів, — звернув ся він до сотського; — закувати арештованих і перевести до міста! Понятих розпусти в першій селі, а там бери нових і так веди аж на місце... Марш!

— А знов що-до того коня, убитого, бурлаць-

кого, — спитав сотський, — як прикажете? То їх слуга убив...

— А тепер ми в баночок, сінбор! — весело додав справник по відході сотського, звертаючись до пана дому. — А ви, mein Herr, хочете? — моргнув він до Шульцвайна.

— Ні пора до дому. Треба в степ.

Коліоніет походив ще якусь хвилину коло вікон, узяв шапку, розпрацав ся і відійхав, зітхаючи.

А справник до пізної ночі попивав морський пунш, т. є. ром з кількома краплями води, грав з Панчуковським у штос, виграв десять червінців, поцілував господаря в оба лица, сказав: — „Не жури ся, Володку! ми походимо коло справи, а навиновниках відібемо!“ — і відійхав, співваючи романс: *Морякъ, морякъ! изъ встьхъ рубахъ ты выше и храбрѣ!*

— Пращай любчику! — крикнув він до Панчуковського вже з поза брами і додав: — Слухай, серце! Мині часто приходиться на гадку, якою я смертю умру: своєю чи не своєю? Був я в походах з Нахимовим*), і чуму переніс... Бог знає... Чи варто об тім думати?

— Як кому!

Справді поїхав.

— Але брама від нині раз на все має бути замкнена! — сказав полковник до слуг, — гаразд, що відпекались від одної біди; треба на будуче берегти ся ще більше...

— А Оксану прикажете випустити тепер? —

*) Високо в Росії почитаний Павло С. Нахимов, був адміралом російської флотії; він розбив турецьку морську силу під Синопою. Умер яко воячий губернатор Севастополя 1855 р. з рани отриманої підчас кримської війни. — Пр. пер.

спитав Абдулко по відйїзді справника, усьміхаючись і роздягаючи пана в кабінеті.

Полковник розкинув ся на килимі і позіхнув :
— Оксану?

— Егеж, по́-що єі тепер тримати? Ми найдемо інчу...

— Ні! нехай, Абдуле, она ще побуде. Я поїду на хутори пшеницю молотити, так ти єі тоді задалегід завези там... А не забудь відіслати туди і самовар зі знадобою; а то я тоді пересидів тамки без чаю.

Полковник успокоїв ся. Одначе події прибрали новий нежиданий напрямок.

X.

Нова особа — поміщиця з Россії.

Зближилась осін. Ріденькі новороссійські садки по селах виглядали ще біднійше. З дерев осипалося листя. Мешканці сел частійше пересиджували в хатах. Виставлені на сонце цвѣти пряталися опять до покойів за вікна. З вікон часто давалися чути тони фортепяна. Книжки північних журналів і газет читалися пильнійше. На токах гуділи жваво молотильні.

— Ну, — питав ся Панчуковського старий омизник, купець Шутовкин, стрінувшись з ним на забаві в одного зі спільних знайомих, — то ваша красуня мало що вас не запропастила?

— Так, був грішок. Щож робити!

— Нову облогу Трої були ласкаві видержати!

— Видержав, Мойсею Ілїчу, довелось зазнати, ніщо робити!

Они проходились по ситнім обіді в затихаючому, але ще чарівному садку.

— Як же там найдорожше здоровечко вашої Олени? Либонь уже з черевцем тепер швидко буде? А моя вже так давно з животиком розхитує ся...

Шутовкин сказав те і втираючись хусточкою, засьміяв ся. Йому було душно. Вино і смачний обід взяли над ним верх.

— Ах, ви, старий омизник! Не сором же вам? Діти дорослі у вас, наймлений учитель, поважний студент... Зважайте, що про вас говорять дома, ви вже надміру явно починаєте. От і в мене живе теж бранка, а так крито, що се нікого не зобижає, і всі йїздять до мене...

— Не можу, не можу; се вже похить до жіночого роду так засьліпляє мене. Що мені сьвіт? Живу тут до вподоби... Тому то і спитав ся про вашу, даруйте... Я люблю вести справи чисто, сьвітла не гашу ніколи і ні при чім... Я ваших обрядів не дотримую. Раскольник, що робити!

— Глядіть, одначе, не закрадайтесь до моєї. В мене гаремні звичаї; попадетесь — голову зітну, сейчас у мішок та в воду. Аджеж я тут також зробив ся турчином. Справді, край у нас роскїшний, багатий. Тутки либонь хто тільки зайде, відмінить ся. Люде тут стають якимись інчими. Ось хоч би і ви.

— Так оно, так, а все-ж таки, Володимире Алексїєвичу, в мене хрестини борше будуть, ніж у вас! — казав зі сьміхом Шутовкин, гуляючи дальше з полковником по садовій стежечці над стрімкім берегом Мертвої.

— Ах ви, забавний чоловік! От лїнше поправтесь! Та скажіть радше свому вчителеві, що термін його довгу вже зближає ся, щоби провозив

його борше для сплати, кому слід; я заручив, а в мене вже іде все точно...

Купець тим разом випив чимало за обідом; він зняв на дворі хустку з шийі, весело розгойдував ся, жартував, сапів і раз-у-раз усьміхав ся. Зпершу почав розказувати, як вигідно продав лій, потім забалакав про акції, напоследок спитав ся зовсім несподіване:

— Послухайте, полковнику, вас тут декотрі не люблять, мають за гордія! Чи правда те, що торочать, ніби ви зовсім не вдовець, і що ніби у вас десь там... даруйте... над Волгою в Росії... сьлюбна жінка, а навіть кажуть що ніби старарестара і злюща? Ну, скажіть міні отверто, чи се правда? Коли правда, то поздоровляю, прїятелю — гаразд учинили, що кинули і єі і наші старі, російські околиці!...

Панчуковського ніби огнем обдало від тих слів. Він затримав ся і довго не міг отямитись від нежданого питання прїятеля; косо глянув йому в-вічи, але Шутовкин ішов, як і перше, свобідно, неначе нічого не сказав, розхитував ся і втирав шіт з товстого обвислого підбородка.

Панчуковський зітхнув і глянув на годинник

— Мойсею Ілїчу?

— А що? Що ви?

Він заняв ся шельками.

— Я тут дальше зістати не можу, мені треба їхати.

— Куди-ж ви?

— Позвольте... Ви спитали мене про таку річ, таку, що я...

— Та ви не сердьте ся, голубчику! Ну, щож

робити! Була жінка, була... розумієте?... а тепер нема, і у вас живе Оксаночка. В тім тільки і різниця межі нами, що я розкошую собі вповні, доводі, а ви в часті...

— Мойсею Гліичу, слухайте: коли ви мене любите, прошу вас, не говоріть при міні свої нісенітниці ніколи! Ну... чули? Я сього вдруге не стерплю! Розумієте? Я здавна вдовець, — повторю вам, вдовець... втратив жінку; в цвітліт она, сердешна, померла, — і я її в день і ніч оплакую... Та сплетня довимає мене дуже болюче і я прошу вас, домагаюсь в імя нашої приязни, моєї для вас прислуги, благаю вас -- не згадуйте тутки про ню міні, ніже кому інчому ніколи. Жінка моя померла, а все, що я мав, коли прибув сюди, єсть єї майно, міні записане. Сам я на ділі ніколи нічого немав. Отож перед такими жінками треба чолом бити, а не жартувати, і сором тому, що висьміває такі чутя!

Панчуковський сказав се рішучо, твердо огірченим голосом, а до того навіть відвернув ся.

— Ну, — ну, не гнівай ся Colonel! Я тільки жартував. Я вас люблю, щиро люблю. Я з нинішнім вашим домашнім щасьтєм вас з душі і з цілого серця поздоровляю. Мої товариші, портові кушці, сьміють ся з мене. що живу так явно. А чорт їх побери! Що одначе у вас там за новий припадок став ся після тої колотнечі з косарями.

— Якій?

Полковник ходив ще зворушений і понуро поглядав на облетіле галузе саду.

— Ну, а з вашим локаєм, тим татарином?

— Ах так, правда! От припадок, от лихо!

Сердегу того, Абдулка, я посилав задля грошевих виплат до збіжевої контори в містечку. Він гроші привіз; але по-дорозі десь неборак, зійв у шинку гнилої соленої риби, прийїхав до-дому, мучив ся добу і заболів так, що ніяк не могли помогти, і доктор був... Я доктора з міста підводами велів привезти... Ви знаєте, я сам готов інчим разом згинуту, а вже про челядь я дбаю. Тут у вас, у Новороссіи ми не поміщики. Вольна праця тутки нашого брата мимохить очищує, робить людиною. І за се сердешна подяка вашим чудівим багатим околицям...

Полковник розрухав ся, повеселїшав. Він добродушно зачав приглядатись тихим, туманами сповитим видам дооколишних степів, що відслонились перед їх очима з горбка по край саду. Голос його гомонів м'якїйше.

— Що за розкішні околиці, Мойсею Ілічу, погляньте: он-де алексїївська церква біліє, єї вершечок ледви блищить ся в імлі; он-там чичибейївські могили, он-там валка чумаків тягне ся... Ну, чи-ж не щастє, чи не рай земськїй у нас?

— А ви на вибори збираєтесь?

— Якїй ви чудак! Що ви про вибори натякнули?

— Так собі. Часто прїходить міні на думку, за-прó-що ми кунці, виключені зо справ земства*)?

*) Земства — ради повітові і губернські, заведені 1864 р. на Україні, окрїч губерній Київської, Волинської, та Подільської. Вибори до тих рад відбувають ся так, як в Австрїї вибори до сойму, шєсля трьох курїй: сєльської, мїєської та великанської. Виборці називають ся гласніми. Они сходять ся що року на повітові земські збори і вибирають повітову земську управу т. є. повітовий виділ. Гласні з усіх повітів одної губернії ви-

Они перейшли ся ще кілька разів по саді. З дому гомоніла полька. Пани заводили танці.

— Ну, прошу вас, що за нещасьтє! — казав дальше Шутовкин: — я все про вашого локая думаю... Значить ся, у вас теперки локая нема? Ви шукаєте нового?

— Знайшов уже, спасибі.

— Де? отож гараздъ!

— У німця Шульцвейна, наймив парубка з його хутора, що над Доном. Спасибі німцєви, хоть тим міні прислужив ся — відступив. Я його дуже просив. Доводило ся самому чоботи чистити. Він у нього був від осени післанцем, — такий моторний, жвавий, хоть і не молодий уже, як видно, чоловік. Він з нього задоволений був, але розвідав, що він збіглець і відиравив його. Чесний німець не любить збігців. Боягуз, жахає ся; не те, що ми з вами...

— Чи не Мітро Базарний? Я того знаю: злодій..

— Ні, Аксен Шкатулкин.

— Аксен Шкатулкин! позвольте — позвольте, я щось собі пригадую: чи не було про нього

бирають знову з поміж себе губерньських гласних, а ті творять губерньські земські збори і вибирають губерньську земську управу (т. є. піби наш краєвий виділ). Земства приносять багацько хісна для російської суспільности (поміж земцями є багацько світлих, гуманних людей), дбають про повітові і губерньські потреби, освоюють і утримують школи, шпиталі. В тих губерніях, де є земства, просвіта люду стоїть ліпше. З оголошень центрального комітету статистичного про стап шкіл народних у Росії, виданих 1891. р., виходить, що в р. 1889. в губерніях з земствами оден ученик випадав на 42 мешк., учениця на 199 мешк., коли між тим у губерніях без земств оден ученик випадав на 55 м., одна учениця на 376 м. — Пр. пер.

оголошень? Мабуть були. Певне з поміж рибалок його дістав. Не чули?

— А мара їх возьми! Я не перебірчивий. У мене все сліве збігцями іде робота; оно ліпше і танше. Хіба коли задля того потерплю шкоду! Моя держава вольна, як знаєте радо витаємо всіх! Я на своїх збігців, як на себе, покладаю. Як би дізнались про мене петербурські журналісти они би мене за ті мої штуки зі сьвіта зігнали. Але хто би там зважав на них! Я опроче, як був у Пітері, то з ними, як зі знакомими, шапкував ся. Славні люде, самі бонвівани. Однакож тамошні бюрократи ліпші, дозрільші, спосібнійші. А всеж таки, Мойсею Ілічу, у нас ліпше живе ся, ніж у них. Не правдаж? Скарб, не земляця; куток неткнутий, своя Ельбема і Вісконсін: не так? Кілько ви позволете, сподієтесь дістати за лій в осени?

— Та дванацять тисяч сріблом знову за одним разом дістану.

— Ну, а я за мою пшеничку та за лен от так соточку тисяч теж сріблом загорну... Аджеж у мене був тепер засів казочний. І як жеж не мав себе чоловік потішити жіночками? Правда? В наших старих містах тих ласоців не знають тільки!

— Одначе збігці мало-що вас не вбили. Не вадило би вам їх берегти ся. Ну, та чей оно мене ся!

— Що мині їх боятись! Гроші в мене захиовані в такому куточку, що не швидко до них добереш ся. В кабінеті на стіні і в спальни над ліжком усе готова рушниця. Мури довкола двора високі, брама безпечна.

— Не від знадвірних злодів грозить небезпека, приятелю, а від домашних. От що! Домашний ворог небезпечнійшій ніж усякій інчій...

— Так гадаєте?

Полковник розглянув ся по саді.

— Домашня служба — сказав він шептом, — куплена в мене такими грішми, про які тутешнім нехлюям-поміщикам ніколи і не снить ся. Я на свою челядь як на самого себе покладаю!

— Та чи ви допевнені на приклад — я все таки своє — що до того нового свого слуги?

— Аксена?

— Так Шкатулкина, чи як, як ви сказали?

Полковник усміхнув ся і знову з привички глянув довкола себе.

— Се, скажу вам, товаришу, таке чисте прямодушне, просте і дурновате сотворіне, що роскш! Тими днями я через похибку дав йому на-потемки сторублівку замість десятирублівки, щоби розміняв. І щож би ви гадали? Приніс з алексіївської коршми, сьміє ся і каже: ви тільки, пане, мовчіть, а дрібний гріш дав девятьдесять рублів сріблом злишки. Я, розуміє ся, зрахував свої гроші, бачу, що злишки ніякої не було. Ну, яка вірність!... Га?

— Радійте, що і казати! Але ліпше бережіть ся; знаєте які вісти ходять: у повіті нашому повно фальшівників монети; на Сиваші, за Арбатською-стрілкою появил ся справжній розбійник; волоцюги зачали по донських шляхах розбивати; почту вже з конвоєм відсилають...

— Я спокійний і вам раджу кинути зайву тривогу.

— А ваша облога? Як би не навинув ся приказник Шульцвайна, та не повідомив справника, — то пропали би марне, як муха...

— Е, що за бридня!

— Бридня, стрівайтеж! А я все своє, кажу: як би в нас, на Руси, не було так, що канчук десятиського та грімкий голос капітан-лейтнанта Підкованцева справні розсіяти тисячну юрбу, як вітрець хмарки по небі, то ми би по вас, Володимире Алексієвичу, панахиду правили!

Панчуковський роззираючи ся з горбка, з-відкіля і його Нову-Диканьку можна було видіти, курив цигаро і усьміхав ся.

— Ви сьмієте ся!

— Так, сьмію ся, тому що наша чернь ще дурна, тупоголова і безглузда.

— Не жартуйте, полковнику, з нашими тихими та добрими мужиками, не надуживайте їх лагідности і покірливости. Я сам з мужичків, маю честь заявити...

— Ви, Мойсею Ілінчу? Ви... з роду?

— Егеж я; я був сибірським почтовим візником, за-молоду грав у кістки; зазнавав березової каші; землю справляв своїми власними руками..

Ви, ви?

— Я, я!

— Сього не сподівав ся...

І полковник ненароком змірив очима Шутовкина, від голови до ніг наче вперше його бачив.

Ви пане з погордою глядите на мене, вважаєте дурнем і за раскол? Справа нерішена, ваше високоблагородіє! А я нікому не чиню ушкоди. Мої фабрики ідуть як немож ліпше; я для армії

свѣчи достачаю, на біржі плачу; ось три — недільні школи власним коштом оснував і їх утримую; книжок безліч заковую в Пітері, хоть сам мало читаю; бібліотеку на селі в себе заснувати спроміг ся, — приїзджайте лише читати! Образів з Москви навіз, сливе цілу виставу остатнім разом тамки закупив, журналістови теж тамки одному небозі малу запомогу дав... Егеж! А зайти до мене, в дім на хуторі. де я живу, чого тамечки тільки нема! І статуї з Греції в магазині в Одесі купив; і два фортепяна, цвіти, килими, бронза, всілякі оздоби, найделікатнійші ласощі, вина... Тримаю молодого учителя для дітей — ви його добре знаєте — образую їх, щоби дурнями не були; до Москви на увіверзитет пішлю і зараз ня їх здоровле тамки нову жертву, чи для науки вчиню... Га? Що? Чим же я не чоловік тепер, ваше високоблагородіє? Хіба що в чинах не поступив ніже трохи, та в сенатських книгах поміщиком не записаний...

Шутовкин розгорячував ся. За нашийною хусткою скинув сурдут, а наконєць камізолю. Помимо того, що день був похмурний, йому було неказано душно. Він сів на лавочку.

— Як же душно міні, як душно! Природа вже в мене така міцна. Я й дівчину ту не з одуру там якогось пірвав. Що діяти! Слабий чоловік, от і все! Ну, а як Русь наша, не дай Боже, в біді знайде ся? Хто тоді більше сипне грішми? Я чи ви, ваше високоблагородіє? Ну-те! рішіть! Що ж?...

Полковник нічого на те не відказав. Приятелі пішли дальше по стежочці. Вечеріло. Шутовкин

знову здягнув ся; сповзнув похитуючи ся з берега до ріки, вмив ся, відсвіжив ся й наконець почув ся на силі.

— Черевань, товстий омизник! Так то ви мене всі називаєте. А моя панна в мене на воли собі ходить, в шанобі й поважаню. А вапа? За що ви єї мучите в самотині? Хоть би їх познайомити нам, серденько, чи як?

— Чудак ви, далебі! Ваше положенє, а моє! То два різні сьвіти. Не можу я так жаргувати своїми відносинами до людей, як ви?

Не можете? Гм!...

Шутовкин посвистав і знову сів на ослінчик.

— А правда, що ви вже й ребра поломали своїй красуні?

— Знову сплетні. Та киньте їх ради-Бога; то раз про мою ніби живу жінку, то знову про якісь мої знасилля! І хто вам таке наплів?

— То-то-то! Говори собі! Ніби-то я вже вас і не знаю товаришу! Аджеж ви звірюка лютий; ну, на-віщо панькатись! Теперечки я плету з похміля. А по-тверезому я того либонь і не сказав би вам.

Приятелі ще побалакали й пішли в двір, де вже світилось.

Натяки Шутовкина не лишились одначе без наслідків для полковника. Панчуковський став ся ще обережнішим зо знакомими. В ту пору йому прислали з Відня і з Парижа велику силу річей за для наконечного умебльованя дому: бронзи, деревляної різбленої знадоби, тапетів, матерій сьвічад і килимів. Россіянин уже не може обійтись без того, щоби, полагодивши сьак-так свої інтереси, не задумав придоблювати й вистроїти свій дім на

подобу люврського двора, або, що-найменше, магазину рукодільних виробів. При тім перші незначні зиски, розтрачені в такий спосіб, убивають звичайне й сам інтерес. Сусіди приїздили тепер опять іззиратись на особливости в полковника. Він чув себе на вершку щастя й показуючи на виладовувані транспорти пак з меблями, сьвічадами, порцеляною й бронзами повторяв:

— Так, панове, я не міг, я чоловік землі, пороху. . Люблю жити, люблю достаток за його поетичні вигідні боки. Вже то на дурниці гроші я не викину: за те різні в мене отті дубові, та березові столики, крісла та килимки — просто від Кайзерлінга з Відня; отті насьлідуюваня гобеленів — з Парижа. . Усе тутки чудеса рук найперших артистів!

— Вам би женитись, женитись! — раз-у-раз примовляли бабусі-лепетухи з сусідства, все готові наділити ближнього будь-якою постарілою внучкою або золотушною й понурою сестріницею.

— О! Володимирови Алексієвичови віколи гадати про таку бридню, про женитьбу; у нього тільки справ, клопотів! Казали зараз на те самі внучки й сестріниці, льорнетуючи меблі, бронзи й гобелени, а при тім незабуваючи від часу до часу звернути льорнету ніби від нехотя й на елегантний сурдутик самого полковника, на його лякеровані черевики, на штучний годинниковий ланцюшок з сагайдаком стріл і з луком Купідона межі купою брельоків, а ще частійше зиркали на його убійчі випарфімовані вусики й на делікатно-млаві, чарівливі й лагідні очиці, тоді як він стояв межі ними й пописував ся вимовою.

Жіночій рід на знак особливого поважання

не переставав навідувати в товаристві мужчин, щасливого власника ново-збудованого в тім глухім куті хутора Нової-Диканьки. А полковник не переставав радіти.

— Що там стара Диканька! — казав де-хто з його приятелів: — що з того, що єі разом зі старосьвіцькою вмираючою Україною, звеличав Гоголь! Та старосьвіцька Україна була колись гарна! Тепер она все ще мила, але сумнай пуста могила... Житє тутки, а не там, тутки в нас, у нашій Новороссії! Тутки всі надії півдня! З-відсіля вийде його будучість. Чи давно-ж то на отсїм самім місци оден вітер степовий гуляв, буряни, ластівяче зіле та тирса поростала, перекотиполе колихалось; а тепер оттут миттю виросла оселя, виріс чудний дїм, веселе товариство гаморить, забавляє ся, фортепяно гуде, чудеса сьвіта сюди напливають

— Се все штучний овоч! — замічали інчі.

— Женитись, женитись, женитись вам! — цокотали дальше між тим полковникови лепетухи-бабусі. На їх усьмішки усьміхав ся й він, ораторствував як перше, жартував, сперечав ся й запускав ся в пояснення важнійших питань сучасних.

— То не чоловік, ні то якесь божество! — казали про нього дами, вертаючись інчим разом з веселої проїздки цілим товариством до Нової-Диканьки.

— Ну, божество не божество, — відповідали еуворі чоловіки, найївшись усяких страв і напившись добірних напитеків до-сита: — а людина він справді добра. Головно — товариш гідний; досьвідний у справах, а при тім не гордий!

Гості відїїзджали. Полковник сїдав при бюрі,

обчисляв, укладав пляни, то знову ходив і їздив по господарству.

— Ще таких років два-три, — гадав він, розкинувшись інколи в габінеті на килимку, з цигаром у зубах, — а в мене буде півмільона чистого капіталу! Тоді я замкну всі рахунки, все дрібніше оберну в готівку — і... куди-ж тоді? В Петербург? Так, не одному там можна буде заімпонувати таким капіталом! Спершу споважнію, вечерки літературні уряджу там у вівтірки чи там четверги. В фінансовий сьвіт увійду, зачнуть їздити до мене все дійствительні й тайні... Будуть перекладати посади... Хіба за губернатора тоді поїхати куди-небудь на якійсь час?... Тоді й у міністри готов ще попасти... Отсе, чорт бери, щастє! Та й жінок нових побачимо! А як поведуть ся справи ліпше й на ширшу скалю: засную яке-небудь товариство на півдни... Ні, моєі Диканьки тоді не продам... А чи не ліпше би куди-небудь на старість у чужі краї, на Ляко-ді-Комо, або над Байску затоку за прикладом роскішливих любимців щастя, римських імператорів?... До моєі Диканьки будуть приїзджати туристи, щоби оглядати єі уладженє... І коли розгадаєш, що все те діло рук одного чоловіка... одного!*

-- Пане, панна просить ся на прогульку, — переривав часто в такі хвилі мрії полковника новий слуга його Аксен Шкатулкин.

За прикладом того слуги і вся двірня стала називати Оксану панною.

— На прогульку? Що? Я не дочув, Аксене...

— Егеж, на сьвіже повітрє. Занудилась видко на горі...

— А! гаразд; ідиж ти з нею, стережи єі тамки, знаєш, тимчасом...

Сходи тихо скрипіли. В хустині бліда, тиха, але така сама, як перше була, гарненька Оксана полохливо й осторожно сходила від своєї комірки з піддаша і йшла віддітхнути свіжим воздухом за браму, а як не сподівали ся гостей, то й дальше в поле й до овечих хлівів.

Зависливий чи радше до паресади скритий перед товаришами, Панчуковський зовсім тимчасом не таїв ся перед своєю челядю. Сторожка Оксани, бабуся Домаха інколи нездужала й полковник дозволяв своїй бранці проходитись, або з візником Самійлом, або з новим слугою Аксеном. Самійло й на проходах не покидав свого понурого настрою, зітхав раз-у-раз, воркотів собі під носом молитви, ніби докори та жалі на своє безталанне положене, що от живе він як пес бездомний, що лиця Божого на ньому не знати т. є. паспорту нема, що силують його інколи погані вчинки діяти і тут уже ний каже хто-що хоче, а приказів пана не слухати не можна і що хто-то його поховає, коли він оттут без вісти загине, волочучись без пуття, а що в Росії в него й жінка-небога покинута й діточки малі тамки єсть. Певне плачуть через нього, житє своє безталанне то безпомічне кленуть-проклинають... Самійло був великий бурмило, часто жалував ся, що в грудях його болить, що коні полковника його якось разу одного побили, коли нахопляв ся на них у чвірці. Походить було Самійло з Оксаною поза брамою, батіжком по траві хляскає й вертає ся. Нудно їй було ходити з ним.

— Ану-но, дядечко ходімо хоть дрібку дальше,

хоть до овечих хлівів, або бодай онде до тої кри-
ниці дійдімо! — казала Оксана походжаючи по
травиці.

— Годі, серце, годі! Пан побачить; пора й до
дому. Ось тепер ходи з тобою, а тамки коням пора
йісти дати, коляску вимити треба конечно.

— Ах, які же ви дядечко, Самійле Осипичу!
Ну, бодай онтам на той горбочок, ану, я сама по-
біжу. Дайте ноги розрухати; серце в мині, ціла ду-
ша моя завмерла... Який він для вас пан!

— Годі; не говори ліпше! Пан пику побє;
тобі нічого, а мині що буде, як утічеш?

— Та що ви таке?

— Та як ти втічеш, кажу від мене зовсім?

— Куди? Я? Бог з вами, дядечку! І що вам
на думку впало?

Самійло не дав ся впрохати, й бурмотів що
хвилі, невідступаючи від Оксани й підозріле спо-
зираючи на свою товаришку. Оксана зачинала
плакати.

— Погане — препогане, трекляте жите! Боже,
Господи! — казала, — хоть смерть пішли, хоть ка-
ру яку небесну, хоробу, — щоби я осьліпла, недо-
лі свої не бачила; щоби краса моя змарніла, що-
би й не глянув він більше на мене, відцурав ся
мене!...

Самійло добував з за холяви люльку, накла-
дав єї й погладжуючи сиву широку бороду, зачинав
курити любимий тютюнець. Оксана гляділа в далеч.
Єї душили сльози. Она силкувалась у сивому тумані
розізнати, коли не самий Св'ятодухів-кут, то бо-
дай дорогу до него, бодай поміж сумними та голи-
ми ланами й сіножатями, горбами та долинками

гублячій ся туди шлях. Тим самим шляхом ще так недавно тому гнав ся з повними надіями на зискі студент Михайлів, недобровільна причина єї нещасливого пірваня. Згадує Оксана ще недавні улюблені свої пісьні, що вчила їх єї стара дядиха. Силкує ся засьпівати їх, стоячи осторонь від Самійла на взгірю, за муром двірським, але слова й голос не хотять єї слухати. І пісьні то неначе вже всі пере-забула. Наконець перемагає себе, сьпіває... голос у неї дрожить.

— Е, серце! Ти, бачу, пісьні гарні знаєш! Засьпівай-но ще, засьпівай; я панови скажу, ти й йому засьпівай, він тобі що небудь подарує.

Оксана похияла єя Самійлови низько до ніг.

— Лишіть мене, дядечку, дайте спокій! Коли жива я, то не мучте мене, не гоніть скорше в могилу! Пропала моя честь і душенька моя занапастила єя... Ох, як гірко!

— Та хіба-ж тобі недогода тутки жити, хіба-ж не хухають на тебе всі? Чи ти його напrawdę не любиш?

— Не питайте мене про те; про те знає доля моя нещасна, безталанна... Живе єя так міні сливе у вас, як неживій...

Опроче в перших місяцях двічі прóбувала Оксана втікти. Першій раз знайшли єї на стіжку сіна, де вона була сховала єя, викравшись якімсь чином досьвіта з гори дому й вичікуючи, покі не відчинять браму. Другим разом она крадькома передягнула єя в одіж Домахи, закутила єя в єї стару хустку, накінула на плечі єї кожушок і так з відром дійшла вже була до криниці. Але тут пізнав і завернув єї кухарик Антропко. Ревне она

прохала ся в нього, благала — лебеділа, падала в ноги йому, обіцяючись заплатити за свою утечу.

— Е, голота! — закінчив єї бідьканя Антропко, — ще на вас зважати! З роскоші дурієте! Марш назад до пана! Чого розревіла ся! От як у недотикальські просить ся!

І він єї силоміць завернув і заволік у сам кабінет полковника, котрого впрочім тоді не було дома.

Суворість нагляду за Оксаною не вкорочувалась.

— Поки она в мене, всім вам подвійна плата, постановив Панчуковський, що скликав цілу двірню по причині того другого випадку, — чуєте? усім подвійна плата, хоть би як довго она в мене зіставалась.

— Чуємо — будемо старатись.

— А тобі, Антропку, на... за прислугу!

Полковник кинув Антропкови депозитку. Той поцілував його в руку.

— Уважайте, я не жартую. А втікне, то всіх нажену на чотири вітри... Чуєте?

— Будьте спокійні, ми вже не випустимо Оксанки.

— Та й язык тримайте за зубами також; як буде що-небудь, яка сплетня, — то не тільки що прожену, а ще й висічу. Чуєте? малахаєм! Ви знаєте мене.

— Чуємо, як не знати! — усміхала ся безпаспортна челядь.

— Отже бачите!

Полковник того таки вечера нісля утечі, пішов на гору до збіглиці.

— А тобі, збитошнице, не сором? Кидати мене, га? Ну, скажи не сором? Чим же то для тебе о. Павладій? Чи-ж тобі красче тамки жило ся, чи що, як ти там варила, дрова та воду носила?

Мовчанка.

— Домахо, вийде звідсіля...

Домаха вийшла за двері Полковник лишив ся сам.

— Оксанечко, не сором же? Ти тутечки, як у матери рідньої, в роскоші! А кинеш мене, — а я злапаю, що тоді буде? Та-ж я з дна моря видобуду тебе назад!

Знову мовчанка. Полковник гладить бранку по лиці, обнімає єї, цілує, на коліна садовить собі.

— Таж я тебе не пуцу більше, ні! даруй, перестань дурити! Не віддам тебе нікому.

Мовчанка треває дальше.

— А злапаю, — даруй, у стайни, серденько, висікти велю... О, я на те лихий! Раз-два, цвях-цвях! оттак!...

Оксана стає білійша стіни. Полковник обнімає єї ще міцнійше.

— Та вже не прогнівай ся, я не люблю жартувати! В мене, моє серце будь покірна — то обзолочу тебе; а як ні — то й сам прожену, тільки найперше оден разок висікти велю... Ну, чого-ж мовчиш? Цілуй же мене, ну, обійми!... Оттак! та міцнійше... ще, ще!...

— Боже, Господи! коби ти мене тутки вбив! — думає Оксана, обнімаючи полковника, — або коби я так гадюкою була, щоби від моїх уст він почорнів як сира земля!

— Та чогож ти мовчиш, зажурилась, ніби сер-

диш ся на мене? Я того теж не терплю, ти знаєш! Ну, коли втікти гадала й тобі дарували, то сьмій ся! Сьмій ся-ж, кажу тобі, сьмій ся!... Оттак, так!.. Ну, а тепер знову цілуй!... так! і знову сьмій ся!.. Покориш ся, будеш добровільне жити... В мене теж міщаночка така була!

Оксана крізь сльози обнімала Панчуковського, з мусу голубилась до нього, таїла недолю свою й муки. А коли zostавала ся сама, то плакала навзрид, сьвіт цілий проклинала; їй незвичайне нудними видавали ся стіни коміркі й вона довго — довго, сама не знаючи, про-що думає, дивилась раз-у-раз на маленьке віконце з зелізними кратками в своїй кімнатці, та на двері, неначе все виглядаючи когось і все ще не можучи вірити, щоби єї мукам не мало бути коли небудь нечаяного кінця.

За те з новим слугою полковника любила Оксана проходитись тоді, коли єї сторожка, Домаха, марніючи що-раз більше, не підводилась цілими днями зі своєї лежанки при дверях коміркі в темному куті на горі при сходах. Аксен Шкатулкін був чоловік уже не першої молодости і, як видно було, міцно підтоптаний і надломаний житєм. Він був усе веселий, але при тім поважний і побожний, як богацько россіян, котрі напосьлідок покидають свавольне і невгомне жите й зачинають каятись. Своєю дорогою, що тому каяттю тяжко доводить ся коли небудь дійсно справдитись. Він носив ся охарно, не пив, не починав ніякіх буч, не заглядав до шинку, з двірською прислугою з-якшав ся до-разу

й часто на-голос молив ся, найпаче коли мав іти спати. З його полотняної торбини, коли сумирно приволік ся до полковника від Шульцвайна, виглядав шкіряний тарабан з паличками й молитвенник; те завважала двірня.

— Та чи ви часом не з духовних? — допитувалась його в перших днях прислуга полковника.

— О, зовсім ні! о, присяй-Богу ні! Я звичайний... от так собі людина...

— То ви певно від чих небудь музик дали драла?

— О, ні, й те ні! ййй Богу ні! і не з музик.

— Так на-ві-що-ж у вас бубен і молитвеник?

— Коли мині нудно, то помолю ся; а коли весело, то вдарю тропака...

— Бррраво! — закричав на те котрийсь з наймитів, — оттакіх нам дайте!

Оксана, як сказано, не цурала ся з Аксеном прохадитись. Вийде було з ним за браму, а з-відсіля до хат челядних, до хлівів овечих, до криниці, а часто й у поле. Сяде з ним на горбку, слухає його, дивить ся в степ, на поля, як там орють на зиму під жито, ворони за плугами ходять; або сама злегчує серце, що небудь говорить до Шкатулкина.

— Ви дядьку, Аксене Даниличу, не те, що наш візник Самійло Осипич.

— Як же се так, моя крале! скажіть!

— Та ви теж ходите наглядом за мною, а ви ліпші від нього.

— Так думаєте? Не може те бути! Справді так?

— Як жеж ні! А до того я вперше, можна

сказати, стрічаю таку услужність, хоть ви вже старі дядечку.

— Так думаєте? Так! нехай старий я. А ви би полюбили мене, як би не причком кажучи, я мужиком не був? Одвічайте на то панночко, га?

Оксана повеселішає було від жартів Аксена й частенько жартує сама з ним, і сьміє ся з цілого серця. Они в поли на очах усіх у карти грали, а ні, то Оксана шиє, а Шкатулкин сяде собі против неї й посвистує або в тарабан бє. Полковник сам те бачить коли-не-коли з балькону і хвалить Шкатулкина за услужність.

— Ви, панночко, сирітка? — запитував Аксен.

— Атож. А ви?

— За мене не питаєте! Я зайвий...

— Як зайвий? А се-ж як?

— Я сливе з малечку волоцюга — пройди-сьвіт. Батька-матір тямлю, та що з того? Мало они мене вчили, що зістав таким дурнем.

— Шкода вас, дядечко, шкода...

— Та за-що мене шкодувати? Кажу вам, до чого я непригожий. От ви радше скажіть міні, панночко... чи се правда, що ви... донька вбитого збігця — сіроми, бурлачка?... оттого, що тут десь недалечко колись його зарізавав також... даруйте... другий волоцюга...

— Правда... ох правда, дядечку, я сама... А вам мене жаль? Хто вам розповідав?

Шкатулкин вертів ся неспокійно на місци кїдав ся горілиць, посвистував і знову вставав. Вечеріло. Они обсе сиділи коло криниці побіля яру з ви-

глядом на широкий зелений луг, на котрім пасли ся вівці й пастух ліниво швендяв ся.

— Чи міні жаль вас? — підхоплював Аксен, озираючись, — чи міні жаль?

— Егеж.

— Як міні вас не жалкувати, коли я... так сказати, з вашим батьком... значить ся, з тим зарі-
заним...

— Ну, ну?

— Я з ним, значить ся і з вами, разом ішов в отсі околиці, коли вперше збіг із Россії...

— Ви, дядечку?...

— Е, ви, панночко, вже й випитувати! Страх які вже скорі! Я лише кажу вам, знав вашого небіщика-батеčka, й бачив його трупа, як його сердегу ховали, він умер у шпитали в Таганрозі... Ви ще тоді були оттакою дівчинкою. — Але ви про те ні словечка нікому — розумієте? Інакше мене впізнають. Таже я теж нещасливий, збіглець від панів... Я й утік сюди. А ви мовчіть, що вам даремно балакати! Я вам не можу допомогти... А мому панови, полковникови, я сьогодні прихильний; як найвірнійшій невольник, і готов за нього в огонь і в воду...

Читець очевидно здогадав ся, що Аксен Шка-
тулкин то ніхто інчий, а тільки нам з-давна знако-
мий Милороденко, колишній приятель і приводець
Левенчука. Доля хотіла, щоби, скриваючись задля
нових своїх починків перед пошуками нахичевань-
ської поліції, він зайшов як-раз тепер у двір голдв-
ного скривача всіх збігців у околици, Панчуковсько-
го, та щоби туткі стрінутись йому з Оксаною, про
дитячу долю котрої він першій теж розказував ко-
лись бідолашньому Левенчукови, коли оба разом

мандрували боковими стежками на південь, в багаті степові побережа. Та сама доля хотіла нарешті, щоб Панчуковський, отримавши газети від свого смертельного ворога отця Павладія, не прочитав у них оголошень про поспільних збігців, з описом прикмет Милороденка й його охоти до світових бесід.

Тимчасом Оксана незвичайно втішилася тим, що доля звела її з чоловіком, хоть відданим полковникови душею й тілом, але як видко, добрим, чесним, говірливим і м'якого серця. Її тішило серед нудьги й то, що межі нею а льокаєм полковника завязалося навіть щось укрите, таємниця вийшла; він бачив її колись ще дитиною, знав і її безталанного батька, котрого вона сама не пам'ятає, просив, щоб не говорила про те нікому й вона мовчала, додержувала слово.

— Аксене Данилячу, голубчику! — сказала вона раз до него, сядучи з ним на сходах і викладаючи йому карти; — я вам усе розкажу, про все виворожу, тільки зробіть мені прислугу!

— Яку?

Поможіть мені втікти до о. Павладія, або дайте йому знати, дайте мені вернутися до нього! — шептала Оксана, трівожно обзираючись.

Шкатулкін на те залився голосним, дзвінким реготом.

— Ах ви, нерозумна панночко! Та хіба-ж се можливе? Таж мене полковник одним луском, одним замахом за вас убіє! Що ви! Я вірний йому, — як рідньому батькови. Куди там! сказавши по правді, навряд чи й батькови рідньому був би такий вірний!

Оксана гамувала горячі надії, просила, щоби приніс їй крадькома хоть огірочка або оселедця; єї зачиначо щось палити під грудьми, голова крутилася заодно. Аксен на те усміхався, провиджуючи близьку втіху полковника. За те другим разом зачинав сам Аксен таку бесіду :

— Панночко, гей панночко !

— А що ?

— У мене теж до вас діло...

— Яке ?

Було се в неділю. Пан велів Самійлови й Аксенови повезти Оксану в сусіднє село грецьке до церкви, куди сливе ніхто з православних панів поміщиків не приїзджав. Она вже давно просилася у полковника помолитись. Вірні слуги виповнили наказ як найточнійше. Відсьвіжили бранку прогулькою й дали їй заразом помолитись. Аксен увійшов з нею до церкви, дав їй ударити три поклони, поцілувати образ, змовити молитву й вивів єї назад.

— Буде доволі !

— А як би була в церкві та крикнула ? — жартувала дорогою Оксана.

— Е, ви не спостерегли, що тамки наймити наші були... нан і за те подбав.

Отож Оксана запитала Шкатулкина, яке в нього діло до неї. Они йїхали в колясці. Самійло сидів на козлі, а Аксен при боці Оксани в середині повозу. Они розмовляли шепотом.

— От ви мене за старця маєте, панночко, а в мене душа молода. Мині вас жаль, дуже жаль, панночко ! Скажіть : а що, як би справжній... ваш милий Левенчук, чи як, знечевя з-явився перед вами ?

Оксана поблідла й мало не скрикнула. Аксен єї в пору стямив.

— Чи любите ви його по давньому, панночко, свого милого правдивого, мужика, нашого брата? Любите? Чи ви зовсім...

— Не мучте мого серця, Аксене Даниличу...

— Та скажіть, любите? Чи ви від пана вже не одцахнулись би?

Оксана схилила голову на груди, опустила руки, а сльози потекли з очей.

— Люблю його... люблю Левенчука... але як би я сміла йому тепер заглянути в-вічі?... І деж би він мене та схотів тепер визволити?...

— В-вічі? Він ніби?

— Атож.

Аксен засвистав ніби про-себе.

— Які ви, а я би ще з початку збитка був панови зробив.

— Якого?

Аксен нічого не відповів.

— Гріх вам, дядечку! Ви думаєте, що я по добрий води...

Оксана залила ся слізми.

Коні добігали вже до хутора. Зіставало ще дві верстви.

— Дядечку! — шепнула Оксана ніби в лихо-манці.

— А що, серденько? Ов, які ви інтересні!

— Що вам дати за волю мою?

— Чим заплатити міні?

— Егеж.

Аксен нахилив ся до єї уха:

— А хочай би у вас, панночко, мільон був

і ви його міні давали, то я, значить ся, мого пана над усе найліпшого, Володимира Алексієвича, ні-за-що не продав би! Я жартував! Будьте-ж єму податні у всьому, так як я сам, невольник, смерд-смердячий, йому вірний! Се для вас моя рада.

Недалеко перед брамою Аксен сказав знову:

— Ви про все, що я вам сказав, ані чи-чирк. Чуєте?

— О, я нікому!

— Отож-то, панночко; а ні, то ножем пхну! Писнете, — то я очевидно пропав, а мене не займай — до арешту не хоче ся...

Аксен спритно відкотив кінець рукава й за вилогою показав ніж. Оксана стала ніби мертва.

— То я все на випадок ношу. А ви робіть так, ніби ні-прó-що не чули. Я тутки чужій та й ви чужа... Зрадите мої зайві з вами бесіди, нічого не зискаєте однаковісько. — Позвольте ручку, пані, ми прийіхали! Міль-пардон! — додав він голосно, уже перед домом.

Зручне вискочивши з коляски, Аксен звів ще зручнійше Оксану по ступени на землю а потім до сінїй.

— Вам би бути нашою панею, повелительскою, полковницею! — весело закричав він, здіймаючи капелюшок з кокардою, коли Оксана в ясній червоній кратчатій спідниці, в дорогій хустці й намістах входила зі сходів до сінїй. Полковник зачинав з-одягати єї стрійно.

— Коні випрягти й поводити уважнійше! — крикнув тимчасом полковник з вікна на візника, підхоплюючи не без радости кинені слова Шкатулкина й любуючись в задоволеню осліпляючою кра-

сою Оксани, єї здоровим, повним станом, густими білорусими косами, блідим і трохи змарнілим лицем, злегка запалими й тужливими очима, й тим живописним українським убором, шитою пестрими шовками сорочкою, намистами й яночервоною, кратчатою спідницею.

— О! тепер я за неї спокійний она не покіне мене! — рішив на радощах полковник, сьлідячи очима стрійну чвірку любимих коній, що їх у піні заведено до стайні, — Няй-но я пойїду на ярмарку до Бердянська, пшеницю продавати й єї возьму, в театр поведу, одєжу йїй справлю. Убори кого не згіршать!... Та либонь она й вагітна вже... Все в ній гарне; тільки огню того нема; якась оспала ніби, тиха та мовчázна...

Одного разу в котрогось пана в розмові Панчуковський зачав спорити про вірність кріпостної челяди для своїх панів. Полковник доказував, що вірність і честь — то приміти людій тільки благородної крови, що коли є звірі породисті, то є й люди породисті, люди білої кости.

— Я, панове, демократ з поглядів; але кров, найліпша спадщина честної рідні — то такі річи, такі, що я...

— Ах, полковнику, ваша правда! — перебила його сусідка пані Щалкова, протискаючи ся зі евоім чепцем і цибухом в кружок, що по звичаю обступив місцевого Токвіля: — я вам розповім сьвіжий приклад...

— Якій? Якій? — запитали слухачі.

— Тими днями я їздила до своєї зовиці, на Дон. На одній з тих мерзенних донських стацій зібралась величезна товпа подорожних. Купа всяких паспортів лежала на столі, а коній нікому не давали, — дожидали ся вже третю добу якоїсь важної особи.

— Ах, то страшно, страшно! Отсе наші почти! що за зловжитки!...

— Не в тім річ, — сказала Щолкова, — а ось у чім. Тут таки сиділа, нудячись, одна поважна, й дуже мила дама, поміщиця з Росії. Она мовчала, ні з ким не знакомилась, убрана чорно, а з нею маленька донечка. Єі діткнув незвичайний випадок: кріпостний слуга єі чоловіка — либонь небіщика вже, — парібок літ двацять п'ятьох, на котрого она здала в дорозі всі свої потреби, всі клунки й ключі йому віддала — той парібок, хіснующись гарною погодою, — а погода тоді тревала чудова, — виходив часто за двері і сходи стації... все дивив ся в далеч, я сама те примічала ніби дивував ся нашим околицям; до того присьліпний якійсь був і ніби приголомшений, нудний — дивив ся, дивив...

— Ну, і щож?

— І як був в одній сурдутині й заялозенім капелюсі, так і дав ногам знати в степи, згинув без сьліду.

— То страшно! — шепотіли дами.

— Якаж причина? — допитувались мужчини.

— Гм! проста! — злосливо і враз насьмішкувато відповіла, кашляюча Щолкова, — дуже проста, як же ви не догадались! Такій то вже народець у нас, не вези його сюди! Як прийїхав, виткнув ніс на вітер, звітрив волю — і драла! Та й край же

тутечки, сохрانی Господи! Що там міні залежить на тім! Я більше вольними роблю; та де грошій узяти, де їх узяти нам безталанним?

— Щож і знайшли того льокая?

— Де вам тутки знайти його! І втік він, як кажуть, з-за того, що через паню сподівав ся пасти в чужі знакомі руки. Так толкували на стації впісля поштової віжки.

— А таж пані що-за одна?

— Перепелицина. Я паспорт читала, Перепелицина з Моршаньська.

Панчуковський трохи не випустив кубка з чаєм, що тримав у руці, й ледви міг затаїти зворушенє, що опанувало його після тої вісти.

— Як ви сказали? — запитав він як-мога спокійно паню Щолкову.

— Перепелицина... Так міні сказали й так у паспорті написано.

— Деж она тепер?

— До Севастополя, чи де, на могилу чоловіка либонь поїхала.

— А парубок?

— За нього она подала звістку становому й дуже-дуже була пригнічена його втечею. Він, опроче сі не обікрав, і она його дуже любила...

— Містечка! — закінчив насмішливе ту розмову полковник.

По службі божій у отця Павладія сиділа одної неділі в гостині вся церковна прислуга другої недавно в сусідстві поставленої церкви.

— Ви чули, панотче! — переказували звістку Щолкової услужні бесідники, — тут недалеко, трактом, йїхала поміщиця, й єї покинув льокай в дорозі?

— Ні, не чув. Куди-ж она сама йїхала?

— До Севастополя, чи що — відповів сусідний титар.

— Що ви там кажете! В нашому повіті, в нашому місті вже живе, осіла й квартиру наняла в моєї теці! — казав дякон.

— Із-за чого-ж она прийїхала? — питав ся о. Павладій.

— Із-за справ. Нікого не приймає, живе тихо, до церкви лише ходить до отця Онисима й мабуть дуже нудна. Для доньки вчителя шукала...

— А льокай єї?...

— Пропав без сьїду; ключі від куфрів забрав здаєть ся, через помилку, а з річїй нічого не ткнув.

— А!

Панчуковський крадькома від усіх наймив у кольоніста за Мертвою візок і поїхав за Дон. Тамки він хутко знайшов станового, котрого імя вивїдав від Щолкової, зявив ся в нього ніби з-наказу поміщиці, котрої слуга втік, назвав ся чужим імям, жертвував становому малу суму за пошуки, одержав доступ до його переписки і з лихозатаюваним зворушенєм засїв читати повідомленє Перепилициної про слугу. Становий, розрадуваний у своїй глуші нечаяне спалою з неба манною, випихав з сьвітлиці

свої замаргані дітки, звиняв ся, що жінка його нечесана зустріла ся з гостем на порозі й розказував якісь нові політичні вісти.

Панчуковський впивав ся очима в кожную стрічку простого як видко й недвозначного повідомлення. З нього можна було тільки дізнатись, що отсе втік льокай Петрусь Козир, а позначка його така, а така т. є. сливе ніяких, як звичайне.

— Але-ж то й край! — заговорив становий, як видко, очитаний і з літературою обізнаний молодець: — от його кличуть Петрусем. Та як би сюди зайіхав Чичиков із „Мертвих душ“, то й його Петрусь либонь утік би від нього, занюхавши тутешню волю, про яку ім там на півночі й не снило ся...

Панчуковський, помітивши в блідім і скромнім становім такі літературні трісочки, зморщив брови і хоть як був запрятаний інчими гадками гостро спитав:

— Ви де вчились?

— З тутешньої військової гімназії вигнали за стихи на інспектора кляс.

— Гм! Коли-ж у вас часу стає тутки за службою та ще книжки читати?

— Найде ся. А ви теж любитель просьвіти?

— О, так, так!

— То і в вас є гарні книжки? Ото, коби прочитати! Тутки оден журналіст недавно тому переїзджав за Тамань. Я дізнав ся про його переїзд через мій округ і трицять пять верст його здоганяв, щоби лише побачити його.

Панчуковський кашлянув, нічого не відповів і кусаючи пазнігть до крови, знов зачав перечиту-

вати письмо. Наконець встав, зачав натягати рукavicчки.

— Кудиж та пані нойіхала?

— Не знаю.

— Слугу не знайшли?

— Де їх тутки найти? Змилуйтесь! У нас тисячі, десятки тисячів таких актів про збігців.

Панчуковський вийшов на поріг.

— Одно можу сказати, — додав становий в уніформовім сурдуйку збігаючи з порога до візка, — коли я зачав записувати справу з Петрусем Козирем в протокол, то по азбуці надібав протокол про другого Козиря... Ся друга справа тягне ся вже від десятиох літ і багацько станових за той час перемінилось; воно про одного льокая, що його зарізав якійсь косар; а того льокая теж називали Козирем, — він так назвав ся перед смертю в шпитали, де вмер...

— Бувайте здорові!

— Прощавайте!

Панчуковський поїхав, не дочувши останних дояснень станового. Його занимали інчі гадки.

Наставала справжня осінь.

— А що пане, чи не мали-б охоти засісти ся на заячків та на лисів? — спитав ся вранці полковника його новий льокай, Аксен Шкатулкин, весело осьміхаючись пісьля свого звичаю, крутячи перед паном простодушною й масною, хоть уже з сивіючими вусами пикою й моргаючи живими, рухливими очицями. Він уважне й помало взував

полковника в чоботи, а полковник лежав на килимі в халаті й ліниво розбирав у гадці, що йому сьогодні діяти? На серці в нього було весело-превесело.

Полковник мовчав. Сонце ледви заглядало крізь вікно. Льокай опять забалакав:

— Я питаюсь, пане, чи не кортить вас поблукати трохи з ловчими собаками, або з рушницею? Дні тепера бувають сиві, мороз тисне, мраки в поли холоднуваті перепливають! От би тільки в степ — га?

— А тиж хіба ловець? Лекше натягай панчохи; тамки мозиль є!

— Був колись і я гідним лівцем! Був, та чи багато ще чим я на світі не був?

Шкатулкин зітхнув.

— Ти з-відкіля втік?

— З-поза Полтави... Не вірите? Ій-Богу, не брешу!...

— А давно?

— Та буде так з років десять!

— Ну, скажиж ти міні, Аксене, але щирю правду: де ти через той час волочив ся?

Аксен лагідно усміхнув ся, відкашлянув, перекинув одержу полковника через плече, зложив ся в кречну, а заразом покірну і свавольну поставу, губи стулив ще простодушнійше, очи обвів білявими, лагідними, усмішливими морщинками, брови насунув, зітхнув знов і відповів;

— Прошу, пане, питайте!

— Де ти був, кажу, за тих десять років твого бурлакованя.

— Всюди був потрохи: сям ніч, там день, а там ще й менче.

— Так усі бурлаки відповідають, а ти мні скажи по-щирости...

Аксен засьміяв ся й позирнув на бік.

— Прошу. Питайте знову, ще подрібнійше! — сказав він, приступивши до полковника ближче і знову складаючись руками, ногами, головою й усім тілом у ту саму привітну, солодку, а враз із тим простодушну поставу, — я вам усе розкажу, все... Ну?

— Я тебе бачив либонь десь... Либонь ти в мене колись або робив, або просив ся на роботу? Я щось трохи пригадую собі братику!...

— А може бути! Ні, пане, ні! Я вас бачу вперше. Скрізь бував я в оттім краю, а в вас не був! Був і в Київіві, і в Житомирі, і в Умані, і в Одессі, і в Пятигорську, а в вас не був, далєбі не був! Що ви? Хіба-ж міні брехати?

Панчуковський позіхнув.

— Яким же ти ремеслом займав ся в бурлаках до тої пори, як наймив ся в Шульцвайна? Розкажи брате, аби забути нудьгу.

Аксен знову кашлянув.

— Та не знаю, як вам і розказати...

— Або що?

— Бачите, пане, ви кавалер, отож вам можна сказати: панове називають те ягодою! Я, бачите, ласун на жіночки; люблю той хрухт...

Панчуковський несподівав ся такої відповіді сам бухнув реготом.

— Як, як? Ах ти, жартливець, ач як відрізав!

— Далєбі! Я великий лис в жіночих пересправах! Ціле своє житє, можна сказати, на те протратив; бачите отверто вам кажу; через те в пámороку попадав. І нема тут села, місточка, де би я стежечок до красавиць не топтав.. От і сивина притрусила вуси та бакенбарди..

— Е, ти для мене скарб, Аксене! Я сам братику, як бачиш, ласун. З небіщиком Абдұлком ми не одно доконали. Справді, шкода його. Тут була у вас приключка через одну міщанку.. Він мині тоді вельми поміг і я того ніколи не забуду.

— Так, чув; за-про-те і градоначальник либонь сердив ся?..

— Та ти все знаєш?

— Як не знати! Та за те тепер у вас, пане, що-то вже гарна дівчина від попа! Ми про неї ще в Шутовкина чули. Я й у него робив; він теж хитрець.

— Та тільки, гляди, не відбий єі в мене, Аксене! Ти ще покажеш мині роги! — жартом сказав полковник.

— Якже-ж можна, пане! Я на тім розуміюся. У мене теж у Россії пан був, і я був йому найвірнійшим холопом, невільником до гробової дошки. Мною й вони в таких справах послуговувались. А скажу вам, у пана мого самі товсті були, так з пуд по вісім, по десять.. Та що? Я й тутешньому справникови, п. Підкованцеву, одну грекню роздобув, дівцю незміриму, справжню королеву Бобеліну..

— То ти й Підкованцева знаєш?

— Послугував ім теж два тижні. Вже то без того нам, збігцям, годі. А пан справник тутешній

для нас, бурлаків, правдивий батько; без нього наше царство впало би. Аджеж ми народ інчій; по своїй волі живемо. Ну, й бувають пригоди; коли розбрикаєш ся над міру, який збиток вистроїш, то він висіче, та каже в себе відслужити — і на тім кінець. Довго не короводить ся. А іноді з панами морськими офіцерами в карти програє ся й просто нам уже скаже: *ein wenig* аржаничку, братці-бурлаки; то значить ся, грошенят йому невелику суму.

— І ви даєте?

— Даємо, як не дати! На те він наш батько — отаман. Без нього й неводи на цілому отсе му побережу, й донські гирла та й ваші, пане, степові, недавно заселені хутори запустіли би. Як птахи вольні, так і ми, волоцюги, любимо волю; тільки не при нас до сьтіни, то ми від роботи не втічемо!

— А чи то правда, Шкатулкин, що в донських гирлах, в очеретах і біля Нахичевани збігці взяли ся тепер паспорти підробляти і всім роздають, а недавно тому зачали й ассигнації фальшувати? Ех як би то зажити братику, розмінати так соточку одну-другу трьохрублевих на ваші сторублеві?

Шкатулкин поблід. Панчуковський того не завважав.

— Не знаю, пане, я в тій справі не митець... Моя річ чобітки чистити, коні або верблуди напоїти, в саду послуги робити. От, як в старовину шляхта говорила: „кульбачити коня й хендожити бути“. Ви — пан добрий, ми знаємо вас; ви нас покриваєте, утримуєте, і я би вам сказав, та нічо-

го не знаю... А щоб почорнів я, як земля, сира мати, коли я що про те знаю.

Так відмовляв ся перед полковником Милороденко-Шкатулкін, котрого пошукували в ту пору як раз краєві влади, як одного з ватажків нахичеванської шайки фальшивників монети й паспортів.

— Але на всякій випадок, пане, щоби наш батько-отаман п. Підкованцев не чіпляв ся вас коли небудь задля мене, то ось вам і мій паспорт.

Він видубув з бокової кишені пачку паперів, послинив палець, відділив не без труду від них новіський паспорт і подав його полковникови.

Панчуковський скрутив носом і усміхнув ся.

— Вістиме діло! — сказав він. — На-ві-що-ж ти міні то даєш? Аджеж я знаю, що то не твій паспорт. От і підпис якогось бурмістра просто неодвітний.

— Як неодвітний! як то?

— Та просто фальшивий, братику, та й гді!

— Нічого не вадить, беріть. Я вже вам відслужу... І так я в вас згодив ся против паспортних вольних за половину плати!

Полковник взяв білет, умив ся, з-одягнув ся, зачесав ся й пішов на гору до Оксани. Бранку в ту пору не так суворо наглядали. Она й по дворі ходила, і в поле сама йїздила з візником в колясці на проїздку.

Оксана помітно нараз утихомирилась і ніби віджила повеселішала. Она очевидячки зачала приходити до здоровля, а полковник ненароком зачав до неї привязуватись. Турботам задля неї й пестошам не було кінця. Опріч Домахи usługувала їй

ще якась дівчина. Оксана сиділа на горі за-дня, а покій приладили для неї побіч кабінету полковника.

Не встиг полковник прийти до Оксани, полати єї за самоту, і звести серед жартів та присьцівок на долину до кабінету, не встиг сам сісти на килим і посадити Оксану собі на коліна, обіймив єї й зачав учити як курити цигаро, аж тут отворились тайні двері в одній із шаф кабінету і з покою, приладженого для Оксани, з-поза заповни виглянула цікава голова Шкатулкіна.

— Чого тобі? надойів, брате! — сказав Панчуковський сердито за те, що так ненадійно перервали йому забаву з дамою серця!

Оксана зіскочила й тихо відійшла до вікна.

— Даруйте, пане, я не знав, що тут ходити не можна крізь отсі двері. Торкнув ся клямочки, а они самі — скрип! та й одчинились. Я й сам налякав ся...

— Та чого ти сюди прийшов?

— Панночці, пане, щасте прислане; каравана верблюдів прийшла з виноградом. Чи не купите? Сьвіженький, дуже добрий.

— Іди, зараз прийду.

Шкатулкін вийшов.

— Ти, Оксано, вважай, не кидай так ключа від свого покою, аби ще що та не пропало в тебе!

Всі, бач, ходять уже через нього в мій кабінет.

— Ні, не буду кидати ключа; я забула.

— Ходімо-ж виноград новий купувати.

Полковник і Оксана вийшли на двір. Погода

перед полуднем вияснилась. Мраки зникли, і день сіяв чудовим останнім осіннім блеском.

Біля брами гурмив ся веселий народ, челядь і наймити. Під муром стояли лавою міцно наладовані кримськими овочами приманливі двоколесні арби. Стояли двогорбі довгоногі верблюди. Татаре в низеньких шапочках увихались побіля, виймаючи на показ сині й зелені грозна.

Полковник купив запас винограду, велів запрягти шпарку чвірку, сів з Оксаною в фаєтончик, посадив на козлі Шкатулкина й поїхав у степ, з рушницею, — чи не надибле де-не-будь дрохви або дикі гуси, або хоть погляне на свої вівці в поли!

— Правда, що в мене весело, Шкатулкин! — крикне до нього Панчуковський!

— Весело, ах Господи, як весело! Далєбі, ви інакшій аніж другі пани! Я люблю таких як ви...

— Чвірка як жене, Аксене?

— Рве, що аж дух запирає... ух! так аж ніби хто лиже, лоскоче за серце.

Чи-ж не росіянинови, брате, жите тутки?

— З капіталами оно так.

— Як з капіталами?

— Та у вас певне, пане, каса повна?

Панчуковський помовчав хвилю і скрутив носом.

— Єсть, братику, але й розходи величезні! Все більше в обороті; а дома... рідко — що є.

— Ну, тай дома теж певне знайде ся! Інакше не може бути, пане! Оєь я в того німця Шульцвайна був, то сей антихрист навіть без сьвічок вечерами сидить; в такій дрібниці ошадний нехара!

— Живе він у згоді з жінкою?

— Раз-у-раз цілують ся, старі чорти, що аж гидота бере! Я більше на льокая придатний, а они мене завсе до рілі вживали; ну, я й від них до вас відправив ся. А як я був у купця Шутовкина, то той як свиня: або п'яний, або гроші рахує. А дім — як палата!

— Пані, пізня квітка! — сказав несподіване Шкатулкін, зіскакуючи серед дороги з козла, зриваючи полеву квітку й подаючи Оксані.

Она засьміялась, та не брала єі. Она хоть і покорила ся, або як виражав ся про неї полковник, акліматизувала ся, але при людях ще дуже соромилась.

— Возьми! — сказав полковник — А ти, Аксене, знов за своє, га?

— Я, пане, вже Домаху вашу зважив ся згіршити! Для вас молодюха, а для мене бабуся.

Полковник реготав ся з цілого серця.

Весело перебігли коні двацять верст туди й назад, і при сьвітлі румяної холодної вечерньої зорі, геть запінені, опять підвезли полковника перед дім.

Пізно в вечір пісьля вечері Панчуковський відправив челядь на спочинок та загадав одначе підстерегти, що робить його новий, такий розпустний слуга. Він вийшов на поріг. Над сходами на першых степенях лежали його чоботи, щітки до чобіт і стояв черепок з смаровилом. А на дворі під вікном уже роздягнений в одвій сорочці проти холодного вечера стояв Шкатулкін. Він молив ся голосно з лицем до схід сонця, зітхав, позіхав, по-

чіхував ся в груди, руки і спину, спозирав на боки, й ревно вибивав земні поклони.

— Слуга безпечний, коли такий побожний! То найліпша признака, — подумав полковник і вернув ся в кабінет. — Спасибі німцєви, бодай тим мині прислугу правдиву зробив.

— То ти, брат, побожний чоловік? — спитав у ранці полковник льокая.

— Гріхи відмовлюю. Присяг ся покаятись, у-статкуватись. Ось волосє на голові сивіє; запри-сягнув ся без жартів покаятись і через працю ста-ти ся спокійним чоловіком.

— Ну, дістав же полковник слугу! — казав о. Павладій до дячка, — ти бачив?, аджеж то Ми-лороденко в нього!

— Бачив.

— Ну, шкода, що він тоді газет не читав! Та Бог з ним!...

Ах, ти бідолаха, Харку бідолаха! ото обро-били! — роздумував тимчасом якое на порозі Милороденко-Шкатулкин, наслухавшись достоту в Новій-Диканьці про пригоду з Левенчуком. —

Далебі, і сьмішно й жаль! Та й завдав же ти, братику полковникови жури; чимало, налякав здóрово. На добро я тебе привів сюди! Деж ти сам теперички, приятелю Харку! От як би побачитись. Набалакались би, порадили, згадуючи колишні часи, як я тебе від пропасти вибавив, уто-нути тобі не дав, і сюди привів у вольний край. Тільки, правду сказати, не по кавалерськи тутешн

кавалери з тобою, бачу, обійшли ся: замість того, щоби тобі самі мали достачити пісьля старого звичаю доволі жінок, то они ще в тебе жінку відобрали, дівчину суджену! Не те давнійше тут було, не той сьвіт пішов! Боком уся земля обернула ся! Куди-не глянеш, все вже тутки ніби інакше стало, а не колишнє, коли тобі все бувало бурлячку давали. А тепер уже тутки й сікти нас вольних зачали й пошукувати суворійше. До міст і не показуй носа: поліціант, собачій син, неначе люта звірюка волоче ся, й вальне тебе або в пику або за комір. Деж ти одначе, Харку? От я тепер десять рублів сріблом на місяць плати дістаю, от кілько! А тоді? Діставали менше, та лишне жити було! Коби одначе не впасти ім у руки, коби не пізнали тутки в полковника! Та ні, вся челядь не знає мене. І пан сам не зрадить; інакше просто на Сибір... От сими днями я одного волоцюгу наділив сірою депозиткою... І щож? Згубив його! Дев'янацять літ він у Небольцових стадником був, а тепер зловив ся; повели сірому спершу до його пана, а з-від-тіля просто на Урал піде. Він образив ся, утік, поволочив ся а тепер через мене пропав.

Раз поїхав полковник до міста, зайіхав там поміж інчими купецькими справами на почту й вернув ся до вечера, в поганім настрою. Він йїздив сам з візником. Перейшов через передпокій з суворим видом. Тутечки Шкатулкин шив щось при столі, швидко зірвав ся, здіймив з пана пальто й вийшов на поріг дому.

— Чого се, Самійле Осипичу, пан наш такім маркїтний прийїхав? — спитав він вичитавши відразу на лиці пана непогоду.

— З почти такій вийшов...

— Лист либонь якійсь дістав та не по-нутру, або грошій від кого сподівав ся?

— А Бог його знає! — відповів Самійло, поглядаючи з козла на вікна — звідкіля би йому гроші! Певне лист якійсь із Роснії отримав.

— А пан сам звідкіля?

— Кажуть, з над Волги, чи як: з Моршанська либонь... Служив у гвардії, та мабуть із за довгів утік сюди.

Аксен дочекав ся сумерку, вніс до покойів сьвічки, подав панови чай і доки пан давав приказчикам розпорядки на другій день, ходив на гору до Оксани, заграв з нею і з Домахою пісьля звичаю в карти, а потім пішов до кабінету стелити панови постіл. Він увійшов до нього дверми від сальону. Перед альковою, де за запонами стояло ліжко полковника, він заздрів на столику пугу панову, капелюх, і розпечатаний лист.

„А! — подумав — чи не пошуки за мною? Затим підбіг на пальцях під двері до сальону й до покою Оксани, постояв, постояв, послухав і ніби спрятуючи зі стола, зачав нагнувши ся читати лист. Перечитавши його до кінця двічі, він поклав назад на стіл і задумав ся. Зміст листу, що очевидно довго лежав на почті, на котрій полковник листів не надавав, був для нього незрозумілий; тим більше він заінтересував його.

„Що то за пані Перепелицина з Моршанська?“ думав Аксен, похиливши ся над столом.

От-що було написане в тім листі:

„Любимий друже, Володимире Алексієвичу! Сім літ минуло з тої пори, як ви мене покинули.

Я вас не перепиняла нігде, ні в вашій службі, ні в товаристві ні в родинному життю. Я жила в забутім містечку; ви блищали в висшім товаристві. Вам здала ся в гвардії ліпша попозиція; ви ужили на те мій капітал і дали слово, що, коли уладите ся з кватирою і ескадроном, перевезете до себе і ту, котра для вас пожертвувала все. Я тогді була хора по злогах. Я вам неукінчивши лічення, вислала необмежену повномочність. Ви взяли замість частини, цілий капітал. Тямите моє положенє, коли ви прийїхали до мене, в зимову страшну студінь і заявили, що ви безталанний чоловік, що все моє майно ви програли в карти в петербурьському клубі... Ви хотіли стрілятись, відходили з умā. Я вас простила, хотяй з багатой жєнщини стала ся — жєбрачкою. Ви сказали, що гадаєте зачати нове житє, хочете кинути службу і займатись приватними інтересами, що тепер до того горнуть ся всі. Я впять лишилась одна, в тїм самім маленькїм забутім далекім містечку. Я чекала на вас рік другій, третій. Про вас і слух загинув. Ви пропали в товпі інчих, що кинули тоді столиці задля приватних спекуляцій по губерніях. Наконець ваша доля зачала мене лякати. Невїжа, як ви мене тоді називали, груба провінціялка, донька повітового мало-освїченого крамаря, я мучила ся в самотности, таїла перед всіма причину вашой небутности. Я бояла ся розшитами показати сьлїди нашої страшной правди, чекала й чекала. Ви пропали без сьлїду. Смерть? Я вже і з нею тоді погодилась. Але ви жили й забули про нужду. Рїдня мене відцуралась. Ви знаєте, як та груба, ненаситна рїдня мучила мене ще й перше із-за вас.. Бажаючи вам

догодити, я заняла ся лектурою, музикою, потай зачала брати лекції. Мої засоби хутко зовсім вичерпались. Пустельниця з малку, як ви мене називали, пісьля двох щасливих років, що пропали на віки, я схаменула ся, порадила ся з двома, трьома приязними людьми. Ми знову признали, що слухи неправдиві і що вас нема на сьвіті. Я вже тоді була здорова. Та як не в пору прийшло моє виздоровленє. Тёмрява збила ся над мною. Я продавала мої річи. Зачала йїздити по монастирях. Нашій Олеси пішло вже на девятий рочок. Я була в Київї, Воронежі, в Москві. Одна знахарка міні поворожила і сказала: він живий, живий; проси лишень Бога; він до тебе верне ся й краси своєї до віку не погубишь!“

„Володю, друже мій, чи живий ти? Що я, божевільна! Ти не любив мене; ти не люблячи, з вирахованя зійшов ся зі мною! Чи помиляю ся я, покинута тобою, замучена, забута, згорджена? Не бери міні сього за зле, невіжі-дикарці, коли ти живий! Хотяй у вбогости живеш, хоть у подертих лахманах ходиш, — верни ся до мене! Наші моршаливі купці, мої свояки, на подорожи з Дону чули про вас, Володимире Алексієвичу, від одного скривдженого вами небори. Чи ви то справді, чи я божевільна, помиляюсь? Они розказували міні багачько дивного, незрозумілого? ніби то ви в багатстві живете, розпустуете в тім краю, за маґната уходите. Чи не родич ви тому, що міні сьвіт завязав? Поясніть міні, напишіть. Все має свої границі. Я довше не терпітиму. Ви були в івардії голім-босим; я вам одіж справляла, ваші довги сплачувала. Слухайтеж: коли... коли я відєрила прав-

ду, коли ви в самій річи ніхто інчій, як хитрий чоловік, як обманщик, що загадав побавитись мною, виссати з мене останні соки а потім кинути мене, як непридатну цитрину, то я знайду на вас суд і справедливість. Таким чином мій капітал сто п'ятьдесят тисяч рублів сріблом запевне не програний. Даю вам терміну місяць... Сліди ваші я відшукаю тепер, хоть би за незнать-що... Я навіть сама тоді прийїду до вас...

Ваша покїрна слуга Настася Перепелицина.
— P. S.

Так я підписую ся своїм колишнім именям. Придбане вїсьля ціню мало. — Володю, дорогенькій, чи ти жартуєш, не згуби мене... Пощади!“

При кінци листу стояв рік, день мїсяця й адреса пишучої, т. є. Моршаньск.

„Хто-ж то та пані Перепилицина?“ думав дальше Милороденко, сперши ся ліктями на стїл і тримаючи в руках ряднó й подушку з постелі полковника, ніби перервавши стелити дальше: „Певне його любовниця. Та й зух же мій пан!... та й грошей же либонь у нього доволі: десятками тисяч розпоряджав ся! Так єсть: певне купецьку доньку згїршив і загарбав капітал любовниці; так би й мині з моєю панною було зробити! Дурень був“ !...

До покою з лоскотом увїйшов Панчуковський і метнув ся просто до стола.

— Що ти тутки гадаєш, Аксене? — крикнув він сердито.

— Я? Що ви? Я постїль стелю.

— Постїль стелиш?

Полковник підозріло зиркнув довкола й накрив лист на столі робітничим зошитом.

— Стели-ж, уже пізно, та й іди! Приказчики мене розлютили!

— В одній хвили. Я власне ходив до панночки; в карти з ними грав — хитро грають; ошукали нас з Домахою; по носі били!

— Стривай, одначе, — сказав ніби в задумі полковник все ще спозираючи на стіл де лежав лист.

— Що прикажете?

— Подай міні з тої шафи з журналів „Отечественныя Записки.“

Милороденко підійшов до шафи, Панчуковський глядів на нього в зворушеню.

— Не те; ти береш „Бібліотеку для Читенія“; перечитай надпись — бачиш? Міні треба „Отечественныя Записки.“

— Ніяк не вмію... не знаю...

— Хіба-ж ти неписьменний?

— Неписьменний! — добродушно відповів Милороденко. — Е, пане! як би я був письменний, то би за писаря наймив ся й вашій красуні книжки читав! Мене ще мій пан силував читати. Я, казав він тоді, тебе, Аксене, на приказчика виведу, учись! Та що, я тупий був, тай таким зістав ся!.. Як пень бувало стою й дивлю ся в книжку; там сказано *ма*, а я кажу *ва*...

„Гаразд!“ погадав Панчуковський і ніби мимоходом швидко сховав лист у стіл на замок, а жадану книжку взяв сам.

— Тепер іди, любчику Аксене, спати; я сам

роадягну ся. Буду ще читати й рахунки нинішні замкну.

— Щасливо оставайтесь, пане! Та не забудьте Господеви Богови помолитись; він усе спокій дає. От я був гуляка й вітрогон; а тепер молю ся й чую полекшу.

— Так думаєш? гаразд!

Вночі Милороденко знову закрив ся з надвору під вікно пана й зачав зазирати до середини; крізь місце між заслонами було видко часть покою. Полковник сидів при бюрку; на столі лежав той сам лист. Лице полковника було хмарне. Він пригризав вуси й пазнігті, падав на спинку крісла й двічі хапав ся за голову. Потім устав, добув з окремої шуфлядки ключі, вибрав з них оден і нагнув ся зі свічкою до бокового, гладкого боку стола. Милороденко не міг бачити, що він тамки робив. Певне відімкнув яку тайну шуфлядку, бо видобув з відтіля багацько паперів, зачав перебирати, нагле оглянув ся, — завмер було, неначе почувши від покою Оксаниного кроки, перечекав, зірвав ся, підбіг туди, доконав ся, що двері ті замкнуті, сів назад і зачав опять нишпорити в паперах... „Е! певне розважає погрози колишньої любовниці! А в тій шуфлядці очевидно сховані його гроші!“ подумав підглядач.

Дальше Милороденко нічого не бачив. Рухаючись сюди й туди над столом і зачіпивши за заслону при вікні, Панчуковський зненарошна загородив решту виду в вікні й тим перепинив останню змогу назорів за собою. Милороденко тихцем спустив ся з гзімса над фундаментом; тримаючи ся

за ринву станув обережно на землю, ввійшов у сі-
ни, вичистив панові чоботи й зачав знову пісьля
звичаю коло порога сердешне на голос молитись,
збираючись на сон, зітхаючи й почіхуючись. До йо-
го молитов привикла небаром уся челядь.

X.

Сплата довгу.

Шутовкин пригадав Михайлову довг і поруку полковника, й небога-вчитель, що в неудалій спекуляції з леном потернів цілковиту втрату, взяв у господаря всю свою запрацьовану плату, позичив ще в сусіда трохи за годинник, зрахував суму й поїхав раз-у-раз зітхаючи, до о. Павладія, щоби сплатити весняний довг. — „Прокляті чумаки! навезли тільки лену, що до-тла зруйнували!“ думав студент: „не справили ся мрії!“

Святодухів-Кут чимало змінив ся з того часу, як одної чудової ночі в маю молодий спекулянт гнав ся сюди з рожевими надіями на зиски а заразом приняв ся бути добровільним шпіоном тайни тихого й самотного кутка.

Тепер він з тугою в серці виїздив на осиротіле, сумне подвірє о. Павладія. Сумліне його гризло ненароком, не прочуваючи тоді можливих наслідків і він був також замішаний в сумну драму, що зруйнувала щасьте сього скромного закутка.

Приходство видало ся студентови якось незвичке просторним, а церков зовсім низенькою, а вершочок єї ніяк вже не блищав ся так золотом, як колись тої чудно-роскішної й незабутньої ночі. Гай стояв тепер безлистий, голий. Крізь його рідко покриті листєм верхки синів жалісно став. Вітер посвистував, обриваючи з гадузя останнє листє. Дім сьвященика був старий; білий тинок на ньому почорнів від дощів, а місяцями з його стін відлітала глина.

Прибувши сим разом на візку господаря, Михайлів увійшов у ворота й під тином коло клуні побачив сьвященика. О. Павладій з сокирою в руках майстрував коло колеса, зупинив ся і з початку не пізнав гостя.

— Здорові були!

— Здорові були!... Хто ви?

Сьвященик приложив до очей долоню.

— Ви мене не пізнали?

— Звиніть, не пізнав.

— Михайлів.

— А! теперки пізнав... Щож вам потреба?

Гроші, чи що, привезли?

— Що се? Ви самі з сокирою робите?

— А щож робити; треба-ж і нам чимсь жити, безталанним. Сам я тепер і коні напуваю, й безроги годую, й дрова рубаю, і все направляю! Що діяти! Така вже наша доля!... Була перше й робітниця, та закрав єї ваш Дон Жуан, пірвав єї з дому...

Михайлов мовчав. Кров ударила йому до голови.

— Не моя в тім вина! — сказав він розсіяно.

— Одначе чого-ж вам треба? — спитав ся сухо сьвященик.

— Я вам гроші привіз; спасибі за позику.

— Прушу до покою; я зараз за вами туди прийду. Звиніть, тепер у мене прислуги нема, молодче! От як оно; не прогнівайте ся. Нема вже кому чаю подати.

Михайлів пішов, думаючи: „добре міні так! Та погана справа зачала ся і збула ся через мене.“

Він увійшов сумний у покій. Тамки було все по давньому. Той сам запах воску й ладану, та сама чистота, ті самі сьвіжі скатертт, вязанки трав за образами, журнали й газети лежать купами по столі і кріслах. Він поглянув: чимало було нерозтинаних, а інчі навіть у пакетах, не розпечатані.

Війшов о. Павладій, зняв капелюх і станув у порозі. На ньому той сам підрясник, той сам камельоровий старенький пояс; та сама румяна кругла лисина й тонка кіска, перевязана полинялою стяжечкою. А маленькі, червоні, запухлі очиці ніби ще більше поменшали й посумнішали, борода помітно побіліла, а лице запало. Він розмахував сірим повстяним капелюхом, збирав ся все сказати щось прикре й суворе і не казав.

— Ну, молодче, ну, от як-оно; та спасибі вам, прислужились! Дуже, дуже вам вдячний! Просто з-обовязали, — професорам вашим треба подякувати ..

Студент сидів, не підносячи очей.

— На-що ви се натякаєте, о. Павладій? Хіба я...

— Я про вашого приятеля, про п. Панчуковського. Спасибі вам і йому за увагу. Береги нашої Мертвої ославилися таким романом, що його лише просто на папір та в журнали! І чого-ж ви відтягаєтесь його опублікувати?

— Та ви милитесь, о. Павладій, ви вмішуєте мене в справу полковника... Що-ж у мене з ним спільного?

Студентови було соромно; він розумів, що кривить душею; він тоді прочував заміри полковника.

— Що нас, сучасних людей, — говорив дальше сьвященик, не відступаючись від порога, розмахуючи капелюхом і не слухаючи Михайлова: — що нас обходять бідні люди, всякі гольтіпаки сільські!.. обрабувати їх, обругати, видерти їм останні радощі й утіху! От як! Так, мало для вас, панове, громадільниць та мійських продайних красавиць! Ви на наші тихі закутки напосілиє! Ще й тутки вас не доставало! Підло, так-так, підло! Звиніть.

— Та слухайте, що ви? Хиба-ж се ви до мене пієте?

Сьвященик сердито кинув капелюх на козетку і сів на крісло. Опісьля він знову зірвав ся і схопив зі стола якусь книжку.

— Ну, читайте, читайтеж! Що тутки пишуть, га? Пятнують зло, проклинають брехню, насилля, й неправду! А ви що заподіяли? Навіщож ваші повісти придали ся пісьля того, ваші комедії й ваші драми, коли ви, вчений чоловік, злигали ся зі злодієм, — зі злодієм, котрий по ночах гарцює, в чужі дома вдирає ся, і все безкарне виробляє завдяки тому, що в нього гроші, звязи, та становиско в сус-

пільности? А я всюди шукав справедливости і всюди міні відказали в підмозі проти нього! Для мене в тій справі страчені всякі надії! Він зухвало й отверто купив всю свою вину, всі свої нові утіхи...

Священик замовк. Груді його тяжко дихали, руки трясли ся, лице посиніло.

— Позвольте себе спитати, нарешті, пане Михайлів, відповідайте міні: для чого ви забажали спекулювати? Вам грóшей було треба?

— Атож; я вам тоді казав, длячого? — відповів студент, тратячи смілість що раз більше.

— Алеж ви забезпечені чим небудь? Лекції маєте? На-ві-щож вам забавило ся ще більше доходів? Відповідайте! Вимоги часу, розкіш? На-ві-що вам було потреба тих нових зисків, за котрими ви пігнали ся, як позичили в мене гроші?

— У мене старенька мати в Одессі, донька вбитого поручника і вдєва по бездомнім капітані, мойому покійному батькови. Она на старостилітях немає з чого жити.

— А! у вас убога мати! Ви для неї! Так длячогож ви не помалу, не працею забавили поліпшити своє й єї положенє, а кинулись на небезпечні зиски? В тім то й лихо! Де нечестні швидкі приходи, там і товариші-падлюки під руки насунуть ся. От як! Вже ви звиніть мене. Дайте гроші... Я своє сказав. Хоть ви й не зовсім винуваті, але хвіст, паноньку, таки заваяли... І не кажіть нічого: ви знали його заміри...

Священик дрозжучими пальцями полічив віддані гроші, вийшов до спальні, виніс звідтіля реверсе студента і з незвагою віддав йому.

— Слухайте, пане Михайлів! Ви ще молоді;

багацько надій ще перед вами; а я вже мертвий чоловік; одною ногою стою в темному гробі, а другу теж туди заносу. Кінчіть ви красче куре ваших наук, та не піддайтеся пошести нашої Новороссії, тій торговельній лихорадці. Чимало величезних маєтків і талантів она проковтнула, звела ні-на-що; артистів зробила продайниками, публіцистів декотрих злодіями; зробить она і з вас звірюку, кіне й вас у пропасть. Схаменіть ся, придивіть ся життю: жите не терпить скоків. От хоч-би в мене мій садок і гай. Они тепер гарні. Але я трицять літ сидів і трицять літ піклував ся ними! Читайте, вчіть ся, працюйте... Звиніть мене, старця. Ви що більш усього любите? Ну, скажіть міні, що?

— Природну історію, музику... Особливе музику.

— Ну, з природних наук займіть ся хоть ботанікою, степові трави збирайте, сушіть; аджеж ви можете собі славу здобути самим тутешнім травником. Та Гумбольдта, Гумбольдта читайте, а не пускайтесь на способи бердичівських факторів! Або хоть нашими українськими піснями займіть ся! Ех, що за чарівні ті пісні! Як я ще був у Чернигові в бурсі, то багацько ними займав ся і сьпівав їх без ліку з нудьги, ходячи по семинарському саду, та куючи мертві латинські вокабули. Жінка моя небіжка їх особливе сьпівала. Так єсть! Українські народні пісні зродять ще з часом своїх Моцартів!..

Михайлів перебув у сьвященика до вечера. Багацько перебалакав він з ним, а ще більше переслухав. „Ач, якій спосібний чоловік!“ гадав про нього: „і в якій глухій кут попав ся!“

Він попрощав отця .Павладія, зворушений до дна душі. Побожив ся занятись науками, кинути спекуляції.

— Бувайте здорові, пане Михайлів! Зичу вам щасливої дороги в вашу Одессу, але не вертайтеся більше звідтіля сюди!

— Як жеж можна? Я ще захочу поглянути на ваш чарівний Св'ятодухів-Кут, на ваші жерельні води, на ваш сад і став!

— Пропадуть они, як усе тут пропадає! Ви, здає ся, чули, яка доля спіткала мого бідного помічника дячка Фендрихова.

— Ні, не чув. Що такого? Боже, ви мене лякаєте... Я його тямлю, бачив його у Щолкові...

— Він після Покрови, сеі осени осьліп...

— Ах, бідачиско! Деж він тепер? Ото бідачиско, — далєбі!

— Та тутки ще в мене в кухні живе; з рідка до церкви на крилос ходить, — тільки зовсім осьліп, до крихти. Видко вітром на нього якимсь дунуло, або роса така спала. За дві неділі та й осьліп.. Або, радше, просто така вже певне доля йому з роду була написана.

— Отож ви тепер самі?

— Ні, його жінка міні помагає, але в ньої своя дитина; а я покликав, вичікую собі на помогу в причот сестрінка; того молодця, бачите, вигнали з нашої семинарії теж із різних причин; ну, я його до себе й принаджую. Бодай нудно не буде... Хлопець талановитий, от як і ви, пауку покінчив; та лише бою ся, щоби не попеував ся тутечки...

Михайлів зачав сходити зі сходів.

— А про мою вихованку чули що небудь? — спитав ся з усмішкою сьвященик. — Таж ви колись єі в мене, тямите, бачили й она вас теж тоді, здає ся, заінтересувала?

— Ні, не чув. А ви не знаєте, що з нею теперь?

— Як жеж ні! тепер уже все знаю: она остаточно в Панчуковського осіла ся; та диво те, що, як кажуть віддала ся йому зовсім і навіть... міні соромно казати вам... такій уже наш вік... а тямте моє слово, Панчуковський відпокутує, тяжко відпокутує за те... А она?!

— Щож таке? Кажіть!

— Кажуть... вже й вагітна від него... не криє ся й отверто зачала з ним йїздити. В мій закуток через трицять років ніяка людска напасть не закрала ся; я жив, ніби в ластівячому гніздечку. А теперечки от-що склало ся!...

Михайлів здвигнув плечима, зітхнув, розпрацав ся зі сьвящеником і відйїхав. Шутовкина не застав дома. Господар його вийїхав деє в купецьких справах. Було пізно вечером.

Ученики Михайлова вже спали. Він сїв до фортепяна, схилив на його клявіші сумне лице й свої білорусі пишні кучері, зачав був грати і ненароком заплакав... Потім зачав грати знов і грав з запалом до ранньої зорі.

„Я буду артистом!“ погадав він, уносячи ся рожевими мріями.

Сонце зйшло.

Біля фортопяна на козетці горілець лежав і твердо спав Михайлів. Що йому снило ся? Чи

музика, чи природна історія, чи може нові покуси спекуляцій?

В домі сусідів Панчуковського, братів Небольцових, на св. Катерини, в день іменин їх старенької матери, багацько зійшло ся гостей. Помежи другими личностями з околиці, що замітно відрізнялись від себе образованьєм або товарискими формами, знаходив ся тутечки й полковник.

В осінньому, темно-зеленому палті, з ордеровою ленточкою в петельці, як звикле випарфюмований і на помаджений, Панчуковський був одначе якомсь очевидно не в добрім настрою. Згромадивши ся в кабінеті окремо від панянок і дам, гості-мужчини по-давньому розмовляли то про минуле літо, про недалеке замкнене надморських портів, про ціни збіжа, камяного вугля, про вигляди продажі рілних продуктів на весну, то про місцеві скандали всіякого роду. Сидячи на мягким килимку й поблискуючи перстнями, спинками й чистенькими рожевими нігтями, Панчуковський пісьля свого звичаю швидко оживив ся й запанував над загальною розмовою.

— Отож, ви гадаєте, ми можемо сподівати ся, що з недалекою реформою мужичих відносин, переселять ся сюди до нас народи з півночи й хутко скольонізують тутешні землі? Бридня! Ні, панове, того не буде! Нехай я буду падлюка, як не так буде!

— Для чогож? Ви все натяками говорите, полковнику.

— Дячого ? а то потішно !

— Егеж, незрозуміле щось...

— Дятого, що в нашім віці неможливі переселеня нових гунів та алянів. Так, нові Атили в нас, — то англійські парові машини, ліверпульські та клейтонівські льокомотілі, молотільні і чорт зна, як они ще там зовуть ся ! От якого находу ми повинні сподіватись і від чого повинні відкуплятись, як старинні міста й села відкуплялись від диких варварів ! Праця хлібороба, таненька праця кріпака — она тільки й давала нам дохід, кажу ще раз, при істнованю кріпацтва, а тепер — все подорожіє, і рільництву тоді кінець !

— Позвольте, позвольте ; для чого так гадаєте, що до нас не напливуть переселенці з великоруских губерній ? — поспитав ся Небольцов, старшій із братів-господарів.

Панчуковський голосно й різко реготав ся.

— Ах ви страх як наївний голубчику ! Ну, чиж покине наш туляк, володимирець, або пскович свою курну хижинку, вбогу скибу та свояків, аби прийти до нас у гості ? Таж він радніше піде в Москву на фабрики або на байдаки на Волгу на зарібки, аніж наважить ся переселитись до нас. За сто літ може, — не перечу ; а тепер — покиньте, панове, надії. Не вірте нашим чухонським Штейнам і нововипікованим Кавурам з Невського проспекту. Аджеж у Пітері куди вітер повіє, туди всі пісьні гомонять ! Був у мене знакомий там оден приятель-урядник ; чи повірите, що як би йому от ваш, Адаме Адамичу, пудель сказав, що тепер у моді наприклад сині капелюхи, то він би зараз у департамент насунув синій капелюх...

Слухачі зареготались.

— Як, як Володимире Алексієвичу! Пудель? Сині капелюхи?...

— Ёй-Богу! На того самого урядника напали раз у його вілли злодії; і щож би ви погадали? Він заліз під ліжку й зачав з-відтам на них у темноті як пес брехати. Та песя штука тільки його й виратувала; віллю зрабували, а він лишив ся живий!

Льокай вніс горілку перед сніданєм. Господарі увихались. Слухачі, розвеселені дотепними замітками Панчуковського, походжували, шептали межи собою. А він не переставав ораторствувати.

— А що мині, панове! Я не говорю задля особистих недогад. Я щасливий, багатий, вольний, як вітер, хоть і еґоїст, панове, й уважаю в душі те чуте за найліпшу рекомендацію чоловіка!

— Не все, полковнику! — замітив знову Дмитро Небольцов, що бажав хоть у чім небудь суперечити справному місцевому белендієви й божкови: й у вас бувають припадки! от ви перебили Шульцвейнови наём степу, а саранча на ньому всю траву знищила!

— За те в мене за торішню пшеницю та лен тепер самим золотом сімдесять тисяч рублів у касі лежить, не рахуючи депозиток.

Полковник повів очима навколо. В ту хвилию перед його носом стояв його новий льокай Аксен Шкатулжин і чемно вичікував догідної хвилі, щоби йому щось сказати.

— Велите випрягти коні? — спитав він пана тихо, як той замовк.

— Ні, я зараз по пирозі відйїду! — відповів

голосно полковник і додав шепотом: — не лізь, коли тебе не просять. Чекай, — по широзі звелю запрягати...

— Куди-ж ви куди? — запитались господарі й гості разом.

— Треба до дому; різні справи.

— Лишіть ся, ради-Бога, лишіть ся. Хто знає, в якім століттю вас дочекавш ся!...

Він говорив даліше:

— Отож я належу до невдоволених з переко-
наня, а не з особистих виглядів. Я про себе мовчу. Але прислухайтесь ви слухам у степах, по полевих дорогах і по широких гостинцях, по шинках і на возах зі снопами, при переправах, мостах та на побережю. Про що гаморить народ тутечки й всюди?

Слухачі боязно мовчали, потапаючи в накуреним димі. Полковник встав, і дико розглянув ся в покою загортаючи назад волосє.

— Народ лагодить для нас сцени, панове! Так — так! Назвіть мене алярмістом, ілюмінатом... Я знаю наш народ, я зносив ся й зношу ся з ним! Він варить нам таку юшку, що нам єї не зйісти!... Оден косар косив у мене сього літку. Я любив з ним балакати. Раз він мене якось питає: „видко ви, пане, проковтнули дїтька з хвостом, що такі мудрі; скажіть міні, чи правда те, що нам хотять волю дати?“ — Я кажу, „правда, мій любий; тільки, кажу, потерпіть трохи, чекайте.“ — Та оно так, — відповідає міні, — тільки ходять поміж нами слухи по ярмарках, по церквах, по шинках, по дорогах тутки і по роздорожах, що не лише волю нам дадуть, а ще й усю землю вашу на-віки.“ — Ось і глядіть, мої панове!... наварять каші... А я народ

знаю й мене народ любить: Я найбільш популярний за всіх вас, — а що они зі мною недавно тому зробили! га?

Панчуковський замовк. В кабінеті хтось зітхав, ніби плакав. Він озирнувся: поміщиця Щолкова, що задля простуди обвинула собі шию, тихо прийшла з салі й тримала хусточку при очех. Она закашляла й вхопила полковника за плечу.

— Monsieur Панчуковський скажіть, ради-Бога, скажіть, прошу вас, чого ми можемо сподіватись, аби я могла, мала сили, на-час усе зробити, приготувитись? Я женщина дурна, немічна все мене лякає, все...

— Во ім'я Отця і Сина і Сьвятого Духа, аминь! — долетів голос із салі.

— Панове, молитви! — закликали брати-господарі: — наше духовенство припізнало ся крихітку! Але то віддалене завинило; наш прихід в Андрусівці, за трицять верст... Просимо! Звичаї прадідні ми зберігаємо!

— А ми з вами, Евдокіє Петрівно, пізнійше поговоримо! — сказав Панчуковський; — молитесь, бачите, кличуть; ну, а я ретроград і плянтатор, як мене тутки називають; годі, система вимагає.

— Гості вийшли до салі. Тутки вже сяла блеском товпа виперфумованих дам і панянок. Легкі й чарівні їх одежі нагадували близькість надморських міст, і можливість тісних зносин з чужими краями. Нові італіянські капелюшки, турецькі шалі, ліонські шовки й оксаміти; марсельські й грецькі пахоці дразнили приємно нюх кожного. Чорні брови, рум'яні личка, легкі стани, жваві рухи... „Ось она, та наша Новороссія!“ — шептав за молитвою Пан-

чуковський, потручуючи Дмитра Небольцова; — приємно відітхнути по праці за наживою, поглядаючи на наші красавиці!“ — Чепурний льокай полковника, в зеленому ліврейнному фракці, з бронзовими гузиками, і з ланцюжком, теж був тутки, вийшовши з передпокою, станув при дверех і зачав молитись. Молодий гарновидий сьвященик, херзонській грек, читав через ніс і гугнавив у сьпіві, прошибаючи всіх бистрими очима, з під чорних широких і густих бров. На ньому була ясно-голуба ряса в якихсь срібних звізdochках і блискотках; на грудях висів хрест, а пояс і нарукавники були вишиті камельором і скляними перлами.

Студент Михайлів, стоячи також тут зі своїми учениками, згадав мимо волі отця Павладія й його самотну, вбогу і стареньку оселю. По переду всіх стояла, ціла в білому, сїмдесятьлітна мати господарів, котрої йменини обходжено, перша з поміщиць, що переселила ся сюди на Мертву.

По молитві подали закуску. Гості знову зібрали ся в кабінеті, хоть як старали ся Дмитро, а потім Зенон Небольцови склонити їх піти в салюн до дам. Полковник, курячи цигаро, постарав ся вдруге показати свій талан ораторський перед панею Щолковою.

— Ви твердите, Евдокіє Петрівно, що з над Дону козаки, коли їх діткне реформа, прибудуть до нас. Пуста бесіда! Звиніть. Знаю я той поважний і воєвничий народ...

— Що, що? — підхопив Дмитро Небольцов, — я козаків люблю, нарід справний; там я був залюбив ся недавно тому, панове, й не позволю їх лаяти — звиніть...

— Одсталий народ, татарщина не на часі, ось що, панове, ті ваші козаки! Що за воєнні арматури в нашому спокійному віку в кожного з них замість городянських чеснот. Що за вчителі они при шаблях, що за урядники при шпорах? А зійдіть ся з ними на пароходах, котрі вже курсують по іх Дону, або в домах де-небудь, в котрих вже читають ся наші заграничні журнали, — так они сидять, мовчать, і кліпають очима, або пють... За пуншом та за картами тільки іх і чути! Та що й чути: дич, розмови Тамерланів!

— Ех, товаришу! кажу вдруге, не нападайте так на моїх козаків! — перебив йому Дмитро Небольцов, — посваримо ся! Я сам за них усіх вас на поєдинок визву! Бредні ви говорите!

— Та вже коли до того дійшло, то послухайте! Був у мене приятель тутки в сусідстві; він був учителем в повітовій школі й захотів придбати майна, поїхав до них до козаків, і десь тамки публичну бібліотеку отворив. Останні грошенята, бідолаха, на неї видав. І щож думаєте? Приходить до нього записатись на лектуру син якогось їхнього не то купця, не то міщанина, і складає кавцію на абонамент. Він зраджував великий запал до літератури, признав ся, що круглий невіжа, що вчити ся хоче й попросив, щоби вчитель вибрав йому що небудь до читаня. Учитель-бібліотекар вибрав йому Білінського, Грановського, чи може інчого. Радіє, що такі спосібности у хлопця завважав. Щож думаєте? По тиждни приходить візник від батька й приносить книжки назад: „Старий, каже, відсилає вам книжки назад; готов і кавцію вам зіставити даремне, — тільки не давайте його си-

нови більш нічого читати: він відтягає ся від праці!“

Всі зачали чудуватись, робити замітки, переконувати, що то пересада.

— Що, ви, панове тому не вірите? — замітила Євдокія Петровна Шолкова, правда не дочувши, ó-що ходить, але бажаючи підтримати полковника, — я сама від дитинства не прочитала до кінця ніже одної книжки; все нема коли... книжки шкодять, та й не для нашого брата, степовика, они писані! Не даремне ж я кинула Рязань і сюди зайшла неволитись!

— Ні, ні і ще раз ні! — закінчив полковник; коли правдиві слухи про недалеку реформу мужицтва, так наші села запустеніють, рільництво впаде! Ми зруйнуємось, зубожіємо всі! Як би я, панове, був американиним, і жив не в Росії з вами, а допустім, у Вірджії або в стані Меріленді, — то я на випадок війни за невольництво, станув би отверто по стороні тих, що боролиб ся за невольненье негрів.

— Негрів? ото гарно! — сказали декотрі з дам, що серед загального заінтересованя теж увійшли в кабінет і примістились близько до полковника: — то ніби щось із „Хати дядька Томи“...

— Пустодзвони ваші літерати! — крикнув на-конець опáлисто Панчуковський, — ну, якої бридні не напхали они до тої книжки! Що за сьвятість мук у тих скотів? Що за поезія утечей і осьщівуване висвободи від праці! Аджеж неволя, то праця, а праця — кусок хліба, а хліб — честь, моральність! Чи не загадають они ще ідеалізувати й наших безпаспортних волоцюг, що півтора місяця то-

му назад, за плату зменчену ледачим косарям зневолили мене видержати правильну облогу?..

— Ах *monsieur* Панчуковський! — хитро розахалися дами й панянки, котрі тимчасом гаразд знали дійстну причину гіршучого скандалу, котрого героєм був полковник; — розповідajte, як то з вами було? Ми не знаємо! Чого доправлялись від вас ті бунтарі? Ми тоді перелякались, чоловіки рушниці лагодили...

Панчуковський зітхнув і скромно спустив очі.

— Спалили в мене все, нашаліли, вікна в домі повибивали, шинок у арендаря силоміць відбили й все випили!

— А ви-ж внесли жалобу на них?

— Вніс. Але хіба не знаєте наших судів? Одного-другого зловили; але вони всі виказались, що не брали уділу в бучі, їх випустили, а головних т. є. головного ватажка не знайшли.

— Хтож то той головний? спиталася з покорою Юді, Евдокія Петрівна, що порядне притупила собі язик, розказуючи всім історію Левенчука й Оксани.

— Збіглий чабан якоїсь поміщиці, що підбунтував три артелі моїх косарів домаганєм наддатку до запрацьованої плати при обрахунку, против угоди... Теж звістна справа...

— Деж він тепер?

— Кажуть, що втік у донські плавні й очере-ти, знаний усім захист нашої голоти.

— І його товариша, *monsieur*, пошукують — Милороденка чи Александра Дамського, — завважала, кашляючи, пані Щолкова, — той уже просто ассигнації зачав підробляти, і з ним, кажуть, скрізь

був у спілці. Я брала в о. Павладія газети й про нього читала... Моя Наталка, — *ma servante mes-sieurs* — також з тим Милороденком познакомила ся була, як він ще у п. Шутовкина, рік тому буде, волочив ся. Той ще небезпечнійшій. Сьмілий, кажуть, до незвичайности. Міні його описували. Він тамтого року на побережу з двома лодками, турецьку кочерму*) зрабував... Я хоть не бачила його, а здає ся, до-разу би пізнала.

— Та, — замітив з насьміхом Панчуковський, — і Троєкуров у Пушкина чванив ся, що пізнав би розбишаку Дубровського до-разу, а Дубровський у него прожив три місяці вчителем... Ви читали Дубровського?

— Я нічого не читала і в Рязани, а тутки тим більше ніколи.

За той час прятала услуга закуску зі стола і все чула. Льокай полковника несподіване зник, а за обідом показав ся з підв'язаним оком.

— Що тобі, Аксене? — запитав його розсіяно Панчуковський при обіді.

— Я, пане, за дівчиною тутки нагнав ся за двором коло клуні, а она мене стягнула кулаком по оці! — шепнув панови до уха льокай.

Полковник йів тоді начиняного індика, любиму свою страву. Він голосно зареготав, повеселішав, а з ним всі повеселішали.

— А піддасть ся? — спитав теж шепотом полковник льокай по обіді, — здасть ся твоя героїня?

— Піддасть ся! У старої пані їх тутки цілий гарем; лишть ся, пане, трохи пізнійше можна за-

*) однощогловий корабель. — Пр. пер.

бавитись. Я взяв з собою барабан і знаджу їх усіх у хату візника Конона.

— Побачимо! Треба обережнійше.

По обіді на десерт прийїхав Мойсей Шутовкин. Роскішливий роспустник-купець був сим разом причепурений, в тонкому сурдудуку й чистому голяндському білю. Се було пісьля того, як Панчуковський виходив з панями на подвірє й танцював з двірськими дівчатами трошака. То була його спеціяльність на всіх товареских зїїздах.

— Чом ви на пиріг до нас не прибули? — запитав Шутовкина Дмитро Небольцов; — ми вас сподівались! Певне нові шури-мури загадали! Гарзд, що дітей до нас наперед прислали.

— Ванну мойї крали Пентефрії ладив, тож і забарив ся при єї тоалеті; пустив єї до рідні!

Молодіж, що була уже знову в домі, приснула зі сьміху. Відповідь Шутовкина зачали передавати з уст до уст.

Тимчасом Шутовкин зачав шукати очима Панчуковського, побачив його в товаристві дам, як звичайне, в положеню оратора й кивнув на нього пальцем.

— Ходи сюди, полковнику, ходи сюди! — сказав йому, оглядаючись.

Панчуковський прийшов. Шутовкин відвів його на бік, і не пускав руки. Власна товста і тепла рука Мойсея Іліича дрожала.

— Володимире Алексієвичу, радь собі як! — зачав він поважно й без тіни жарту, звернувши на нього сиві й добродушні, ніби налякані очи.

— Що таке?

Душа полковника помертвіла, прочуваючи щось недобре.

Шутовкин озирнув ся довкола себе й казав дальше по тихо:

— Ти передо мною таїв, а чорт тебе попутав у сіті! Я вчора з міста вернув ся; торгував тамки де-чим, з урядниками бачив ся. Ходить, серденько, тамечки чутка, що... одна поміщиця якась... Перепелицина, чи що, прийїхала й пошукує тебе в сираві якихсь там грошей.

Панчуковський здрігнув ся й позеленів.

— Ну?

— Она тебе пошукує, засягає докладних вістей про твої відносини. Она була твоєю коханкою, чи що, чи слубною жінкою? Кажи!

Панчуковський мовчав не підносячи очей. Та вістка видко, його цілком добила.

— Ти капітали, чи що, загорнув у неї, гроші увіз які? Богацько? Та кажиж! Я тебе, Володку, питаю, чи ти й передо мною таїти ся хочеш? А братерство на-віщо ми пили з тобою тими днями?

Панчуковський схаменув ся.

— Все те бридня; то божевільна жінка та й годі! — сказав він. — Я єї не прийму! Хто мене зневолить? Чи не так? Я відречу ся від неї! Ну, відречу ся та й годі!

Шутовкин відвів його ще глибше в кут.

— Кажи! она тобі слубна, чи що? То головна річ. Як що до чого, то ми собі з нею парадимо. Ось тобі моя рука брате! Таж я тобі довжник, не вжеж ти забув? Без тебе я тоді ані-ані, нічого не виграв би! Вже ми оборонимо тебе, не бій ся; нам такі жіночі справи не першина. Чи ти направ-

ду в неї капіталик забрав і сюди в наші багаті степи утік? Та ще длячого она Перепелицина, а ти Панчуковський, коли ви мабуть справді звінчані? Що там за слухи не ходять уже!

Панчуковський озирнув ся, прикусив губи, помовчав хвилику, прижмутив очи на сьвяточно вистроену товпу. Вже позасьвічували сьвічки. Все довкола гомоніло й балакало. Фортепяно гуділо. Уставляли столи для карт. Аксен з господарским слугою поливав на розпалені камінні плити l'eau lavande, щоби прогнати запах недавного обіду.

— Мовчи, приятелю Мойсею Ілїичу, до часу, наче нічого не чув і не знаєш. Я тобі все виісьля розкажу. Будеш мовчати? Дай руку товаришу!

— Ось маєш. Ані-ані! Я... о, я нікому ані слова!

Шутовкин з полковником міцно обнялись і поцілували ся.

— А до хресту тримати будеш, Володку, в мене?

— Буду.

— Стривай єще...

— Що-ж?

— Коли то, слухай, справді твоя жінка,... гм! і тобі доведе ся назад з нею жити пісьля права, — тоді відступиш миші свою дівчину, чи як, га? відступиш?

— Ніколи, ніколи того не буде! — сказав полковник. — Я слава Богу, ще з глуздів не зсунув ся, щоби міняти зазульку на яструба!

Они по-під руки оба ввійшли поміж сьвяточно прибране товариство. Фортепяно вже давно дзвеніло. Молодіж пішла в танець; південний опал по-

скочити взяв верх. Тутки все танцювали до знемоги. Грав Михайлів.

А полковник, знов оживлений та жвавий, стаючи в товаристві дам у салоні, по своєму ораторствував :

— Наші новоросійські степи — то, mesdames, земський рай! Посухи, сарану, куряву — все те ми можемо побороти й доконати! Тільки людей нам більше дайте, тих білих негрів більше. В кожному місци того степу викопайте криницю, жерело вишукайте, а суха, як уголь, чорна земля зачудує вас урожаем; стада придуть самі до нас. Ми тоді занехаємо зітхати про Америку. Свої Купери в нас найдуть ся...

— А тепер, monsieur Панчуковський? Що скажете про теперішню нашу Новоросію?

— Теперішню?

Панчуковський іронічно усміхнув ся.

— Егеж.

— Тепер наші степи нагадують міні українське повіре про те, як звичайне перед нуждою хтось білий все з улиці до хат ніби зазирає, рахуючи на пальцях тих, що тамечки живуть, сплять і працюють. Народ каже, що тутки перед останньою чумою за Катерини, чи коли там, на степових могилах рано в ранці бачили все дві жінки; то були дві морові сестри; молодша — життя, а старша — смерть; они бороли ся й тягали одна одну за коси, сперечаючи ся за людську долю й лагодячи народови негоди. Таких сестер і я все неначе тепер бачу з недавньої пори! — закінчив Панчуковський клавяючись. — І ви міні не доконаєте; нас не мине біда враз з очікуваними рефор-

мами! Тоді бувай здорова весела, спокійна і щаслива країно! Все тутки вимре, переведе ся й поросте доухами й тирсою.

— Я вже й рушницю приказчикови купила, і револьвер у мене все під подушкою! — додала пані Щолкова; — не переконаєте ви й мене, щоби в нас минуло все спокійно. Моя Наталка шпурнула в мене вчора хусткою зі злости.

— Геній, не чоловік! — шептали ся інчі дами, що мали доньок; — жаль, що не жонатий!

Панчуковський лишив дами, незамітно перебрав ся крізь веселу товпу танцюючих у салі, взяв крадькомá капелюх, тихо вийшов на сходи, переcheckав поки не запрягли йому коней, сів і поїхав до дому своєю летючою чвіркою.

— Чому ви, пане, не чекали і так хутко відїхали? — запитав дорогою Милороденко пана з козла, з жалем похитуючи головою, — я вже був декого підмовив...

— Чорт бери їх! Я знести не можу, братику, тих наших веселоців, іменно танців... Я волю мати діло з простими дівками де-небудь під вербою, — она палає танцюючи, а ти ві цілуєш! Не люблю я панянок!...

— Не зле, пане, й се; тут панночки звичайно з голими плечима бувають... Я все в таким разі люблю їх танці і за-єдно приглядаю ся з передпокою.

Панчуковський, прийїхавши до дому, заняв ся паперами. Під покривкою зависливих обережностей з огляду на свою красавицю, що дійстне почула признаки інтересного положеня, він казав знову замикати браму й усі входи й виходи. Від головних

дверей у домі взяв ключ до себе в кабінет, а на ніч замикав увесь двір довкола власноручно.

— Для мене, пане, те не вигідно! — завважив жартом Аксен роздягаючи його.

— Длячого?

— Ви розумієте!

— То нічого; можеш перечекати, брате! В день відібеш собі шкоду з накладом, спи в передпокою! Тепер уже на дворі навіть холодно; кажуть навіть, що ніби якась ватага з острога втікла. Підкованцева під суд ставлять.

Ватага? Підкованцева? — спитав перелякавшись Милороденко.

Егеж.

— Ну, нехай і так, будемо більше стерегтись. Сердега! Жаль того справника. А ви за мене будьте спокійні... я-ж покаяв ся, я сьогодні чернець! Любіть мене, а я вже по християнськи обійду ся з вами.

Осінь минула. Відлетіли величезні воздушні армії птахів перелетних. Надійшла гнила, безсніжна, надморська зима, з довгими ночами, короткими днинами, з зеленіючими полями, стадами овець у степу, наглими й короткими заверюхами і з рідка захмуреним гнівливим небом. Сьніг паде й зараз сліве тає, або засипле степ і дороги. Все замерзло; зробила ся зимова руська дорога. Завтра дощ, позавтрю пекольна розкаль. Араби стрягнуть, верблюди й бики грузнуть по черево. Тількі верхова йїзда можлива. І знову студінь, і знов тепло. Через два дні пригріло сонечко — і вже летять назад дики гуси, журавлі, бузьки ходять по пустих полях, пелікани по озерах і лиманах. По селах пані вистав-

ляють на сьвіжий воздух цьвіти. Вівці знов виганяють на пашу в поле. А на дворі ще лютий. На морі попри беріг на синих хвилях гойдають ся човни, кораблі показують ся. Зачинають рибу ловити. Ватри горять. Торговля ожила. Але знову насупилось небо, з півночи насунули ся хмари й Новороссія, південно-руська Італія, за-ново стає ся мертвою, суворою Скитією.

Вісти про паню Перепелицину розійшлись були і знов затихли. Панчуковському совістно було йїхати до міста й самому розвідувати. Він постановив собі удавати, що він спокійний, а впісьля й на-правду успокоїв ся. Михайлів відїїхав до Одесси.

XII.

Вчинки Милороденка.

Твій суперник Левенчук напосьлідок попав ся! — такою приємною і несподіваною звісткою утішив Панчуковського приятель — справник Підкованцев: — його зловили в партії рибалок коло Маріуполя і відставили на місце зловчинку до мене в повіт. Тепер від вас, від тебе, приятелю Володимире Алексієвичу, залежить допомогти й мені: мене, брата, тягають під суд за оціку над нашими волоцюгами. Отож ти, поможи мені своїми звязками; а я, поки зістаю на місці, зажену твого суперника там, де козам роги правлять. Прийїдь, поговоримо.

„Та я його спечу!“ — погадав люто полковник: — „тепер все одно; що робити, поїїду!“

Панчуковський поїїхав до Підкованцева, умовив ся, як і куди подіти волоцюгу Левенчука, а при нагоді порадив ся і в тім, що почати з підступами поміщиці Перепелициної, що появилася в сусідньому місті й зачала йому вже доскулювати. Прира-

дили: Левенчука звільнити від слідчої розправи, в ділі підбуреня збунтованих косарів, і мерщій відіслати його, як волоцюгу, до його поміщиків; а коли їх не назве, то просто в Сибір, як не тямущого рідні, а про паню Перепелицину розпустити в околиці чутку, що на неї паде підозріне про зносини з продавцями фальшивої монети, потім перевести через приятеля — начальника поліції трусеницю, налякати її, а впісля пораяти їй вийхати назад до Росії.

— Левенчука зловили! — сказав полковник до Шкатулкина, коли вернув до дому радий з умови з Підкованцевим і кваплячись порадувати тою звісткою свого льокая.

— Зловили? Не може бути? Ей, та поліція — сказав Аксен, побілівши тимчасом гірше крейди: — деж він?

— Ведуть еще в кайданах, по етапах!

— На-ві-щож у кайданах, ваше високоблагородіє! Се вже притиски!

— Як? Таж то він був головний бунтівник з косарями!

— А! я й забув! Куди-ж його ведуть, пане!

— Мабуть на Сибір піде.

— Так. Шкода парібка! Ну, та на те вже ваша паньська воля! Значить ся, щоби не перепиняв щастя...

Полковник перед тим навмисне наполохав Шкатулкина звісткою, що ніби десь там викрала ся ватага злодіїв із острога, ддятого, щоби тим пильніше беріг дому, замиканого самим Панчуковським з обох виходів. Тепер нагле та звістка справді сповнилася ся. Антропко йїздив до міста за яловичиною

для кухні і чув там, що напrawdę з недалекого острога втікли арештанти через комин.

— От бачите, казав полковник до челяди, — може й так, що Левенчук утік! Загинемо далєбі, всі, як не будете пильнуватись; замикайтеж усе на-ніч усі двері в хатах і браму двірєрку та й пей поспускайте з ланцюхів. А ти Домахо, від сьогодні не відходи з гори від дверей Оксани; тепер она зачала спати знов на горі, так, щоби єї ніщо не перелякало. Ти знаєш, єї треба тепер раз у-раз пильнувати; припильнуй єї, я тобі віддячу за те; бачиш, в якім она стані!... Я гадаю, що до св. Миколи зляже... Як-же на сьв. Миколу...

Отож полковник знову сам спав у кабінеті. Двері через шафу до сусіднього покою, приладженого було для Оксани, він все замикав. Купа неперечитаних через літо книжок і журналів лежала тепер на столі в кабінеті, біля ліжка Панчуковського, і він зятягаючи ся заслоною й попереду взявши до себе ключі від дому, щоденно заким заснув, читав до пізної ночі. Тутки в тишині ночі зарювались у його голові всі найважнійші проєкти і смілі, небувалі замисли про нові спекуляції. Інколи він вєтавав, приходив по мягкому килимі до бюрка, сїдав писати. З-надвору не можна було його бачити тим, що недавно тому під зиму він велів доробити до вікон щільні внутрішні віконниці, й часто ранішня зірниця заставала його досєвіта ще в фотелі, в темному кунами підбитому халаті при ділових книжках, плянах і переписці. Його переписка була більше торговельна.

На гумні в ту пору домолочували пшеницю. Стояв ще також довгій ряд стирт жита й іншого

менче цінного збіжа, й велики стирти звезеного для овець зі степу сіна. Молотили паровою машиною. Полковник щоденно ходив на гумно, стояв над робітниками й перебував тамки до пізнього вечора. А Шкатулкин, упоравши ся в домі й пігравши з „панночкою“ і з Домахою в карти, виходив звичайне на сходи; тутки сидів, покуруюючи й приглядався, як догаряли коротки й наглі зимові днини або кепкував спльовуючи на бік, із різних дворових осіб, що хмилались із кухні до шпихліря, із шпихліря в ледницю, в погріб за двір і в дім, і тутки дожидав ся пана.

Одного разу забагло ся Панчуковському пійти в ночі й заглянути на тік, де лежали великі купи намолоченої, вивіяної і ще не зсипаної до мішків пшениці в стодолі, приглянутись, чи нема злодійських слідів до брами, або через рови, чи не хіснуе ся хто не в міру сіном з його двірських наймитів, що тримали товар на паньській паші. Того дня по обіді саме падав сьніг і притрусив білим пухом цілу околицю, двір, овечі хліви, гумно й наймицьки хати з комірчинами.

Було вже темно. На три кроки годі було бачити чоловіка. Але полковник пішов відважно; в кишени мав, як завжди, револьвер. Аксен клопотав ся в дома, в буфеті, лагодячи чашки до чаю. Полковник закликав по дорозі Антропка й пішов із ним. Они минули наймицьки хати, де вже сливе все затихло і спало, минули овечі хліви, млин і виходили на горбок до току.

— Побіжи, брате Антропко, до дому: я забув сірники; принеси! А я тутечки почекаю. Як буду вертатись, закурю цигаро; та й також ліхтарню принеси, — лекше буде назад вертатись. Я чекатиму біля клуні.

Антропко побіг. Полковник пішов наперед. — Сьніг сливе нечутно шелестів під ногами. Все мовчало в мягкому, сьвіжому повітрі. З горішнього поверху полковницького дому через мур блимав огонь з дахового вікна Оксаниного. „От як то хутко она піддала ся й забула свого жениха!“ — думав полковник: „чим не купиш жінку! Чи на правду ті українки такі як товарина?“

Від поля з котрогось далекого овечого хліва серед степу почув ся брехіт собак. „То певне вовки тамки тягають ся, забігають із сусідних очеретів!“ розкладав у гадці полковник.

Нагле йому причув ся шелест кроків за оплотом гумна, з боку протилежного тому, куди відійшов Антропко. Хтось ніби йшов, ніби йїхав біля стирт зі збіжем по за ровом.

„Хто би то був такий?“ подумав Панчуковський і задеревів. Волосє на голові найїжилось. „Злодій не злодій, для чогож він йїде від поля? То певне не наш, чужій!“

— Хто тут? Гей! хто-ти? — крикнув Панчуковський.

Не бачений подорожний не обзивав ся.

— Гей! кажу тобі — відповідай, хто-ти?

— А ти хто? — запитав грубий голос і чужі кроки звернулись на полковника.

— Сторож.

— Ні, стривай! Ти сам пан?

А хоть би й пан? то що? — сказав Панчуковський і заікнув ся.

— Ну, стрівай же, коли твоя доля тебе на те привела.

Незнакомий зарушав ся. Не здужав Панчуковський погадати, на-ві-що він казав йому почека-ти, і що значили його слова про долю, навіть паним видав ся йому незнакомий, — як в одній хвили на пять кроків від нього щось невитерпно ясно блиснуло, гримнув заглушливий вистріл, а зараз по тім зарисував ся перед ним Левенчук з рушницею в руках.

— Чого ти? — крикнув Панчуковський заточившись.

— Ішов підзирнути тебе, пане, й порахувати ся з тобою раз на все; а ти ще сам попав ся під руки... не прогніви ся!

— Хто тутки! Гей, тримай, лови! Злодій, розбишака! Гаси стирту! — зачав кричати Панчуковський, очунявши і зміркувавши, що вистріл не поцілив його. Набій з вистрілу упав у стирту зі збіжем, і она зачала куритись.

— Хто, хто тут? — обізвав ся не своїм голо-сом заляканий Антропко, що тимчасом вернув ся з ліхтарнею.

— Ну шкода, що не дубельтівка в мене! — сказав Левенчук, — а то я би тебе положив тру-пом.

Антропко метнув ся гасити стирту. Полковник вистрілив із револьвера раз — другій і побіг на здогін за Левенчуком; але той зник у темряві.

— Стійте ви тутечки, а я побігну за конем;

челядь ще закличу і ми по слідах гнеть його догонимо!

— Гаразд! Біжи-ж, а я тут почекаю! — казав Панчуковський, тяжко дихаючи.

— На-те сірники, тримайте, ледви їх вишукали з Аксеном у кабінеті. Ах ти, Іроде проклятий; то ти не покаяв ся! З рушницею прийшов!

Антропко без тямки побіг опять до дому. Панчуковський віднайшов на землі кинену Антропком ліхтарню, нахилив ся, заслони́в єї полою й запалив у ній свічку. Руки в нього тремтіли. Він зачав наслухати: по-лем по-той-бік гумна хтось утікав... Полковник зачав шукати слідів. Кроки втікуна було виразно видко на свіжому першому снігови; на конях з ліхтарнею легко було знайти його. Тільки коби не набив знову рушниці або коби сніг за-ново не пішов. — „Га! — шептав Панчуковський — крихту висече на ліво і весь набій сидів би в моїх грудях, а я кидав ся би, як підстрілений заяць! Де-то моя смерть зайшла!... І треба-ж було піти заглянути на тік і на нього, на втікача з тюрми наліткнутись!“ Серце в нього молотком ковталось, кров у висках стукала. — „Боже, коби то сніг не падав, аби його вишукати! та й дістати його у свої руки! Що за зухвалість? І що робить ся зі мною, — годі зміркувати! Звідкіля такі напасти?“ Дав ся чути голосний кінський тупіт. Причвалали на вид світла до полковника Автропко, приказчик, що був у літку причиною невдоволення косарів, та й ще чотирьох робітників з великим поспіхом навіть без шалок, усі на робітних конях.

Ось маєте ліхтарню; гоніть, доганяйте, прошу вас ловіть його!...

— Слухаємо! Ледви чи втече! Хиба-що коня приготував, або сьніг завіє сліди.

— Чи не поїхати би й міні з вами?

— Коби чого не було. Небезпечно. Ліпше лишіть ся. Ідіть до дому... Ми мяттю розізнаємо все!
— крикнув із за рова приказчик і йїздці погнались.

Панчуковський пішов до дому, міцно зворушений. Зачинав справді падати сьніг. Не ветиг він дійти до брами, як зачали устеляти землю великі платки.

„Втіче, втіче! — гадав Панчуковський — пропала моя справа! Ото коби його зловити! По що аж суду і довгого слїдства, а я би ще сам його пересипав.

У дворі було тихо. В кухні вже загасили сьвітло. Сьвітило ся тільки по-давнішому лише вікно на горі дому у Оксани, а в передпокою видко було, як скромний Аксен мигав іглою по якійсь одежі при сьвічці. Сторож, пісьля місцевої назви, „бекєтний“, не зараз відчинив браму на поклик пана. В ту пору ходили справді не малозначні слухи про зухвалість місцевих грабівників та злодіїв і всі стерегли ся що-сила.

— Хто з черги? — спитав ся Панчуковський.

— Самійло.

— На-ж тобі сїрники, Самійле, та бігай мерщій у кухню, запали ліхтарню до стайні й давай єі миттю міні. Став ся випадок; може бути, що зараз також поїдемо з тобою, тоді осїдлаєш міні огера.

Сивий гриб Самійло ледви розчовпав з просоня у сторожевій будці слова полковника, пішов,

розхитуючись, і вернув ся з кухні з запаленою ліхтарнею. Панчуковський на-прихапці розповів йому припадок. Відчинили стайню, Самійлик побіг до возівні взяти кульбаку, коли тимчасом за брамою дав чути ся знову гамір і тупіт і голосний крик приказчика: „одчиняйте!“

— Стривай, зажди! — сказав Панчуковський і сам підійшов, щоби прислухати ся гаморови за брамою.

— Та одчиняйтеж! — кричав приказчик; — то ми, свої! лиса зловили.

Самійло забрязчав ключами. За брамою хтось тихо стогнав. Йїздці вїїхали на подвірє. Піднесли до коней ліхтарню. Полковник спозирнув. Антропко сидів на кульбаці, хитаючись. Він був цілий облигтий кровю.

— Хто то? хто тебе ранив?

Антропко мовчки показав на-бік, і хватив ся за бік.

— Лупій сей, пане, здужав на-ново набити рушницю, піджидав нашу погоню й вистрілив.

Панчуковський вирвав від Самійлика ліхтарню, підніс єї до чоловіка, звязаного за руки й за ноги і прикрученого за шию до кульбаки приказчика. З волосєм розхрістаним по лиці й затрушений сьнігом, стояв перед ним суворий і похмурий Харкó Левенчук.

Спершу полковник не пізнав його.

— Ти мене в друге підпалювати прийшов?

— Тоді не підпалював; ви на мене подали донос, мене знеславили; отож я загадав сам-на-сам з вами почислитись.

— А! от-що ти загадав! Злізай Антропку!

Прикликати решту наймитів сюди! Тримай його! Га! то ти признаєш ся! Чули ви всі?

Самійлик заметушив ся наче в лихорадці. Приказчик завів коні до стайні. Левенчука привязали в стайни до стовпа, що впинає ся до його коні. Полковник, як було видко, не горячкував ся, говорив тихо, але лютійшав що раз більше. Збігли ся інші переполохані наймити. Їх поставили на сторожі. Хто був боязкійшій, того відослали назад. Лагодила ся сцена, якими від часу до часу розвешляв себе полковник.

— Різок сюди, буків!

— Коби не було тільки якого лиха? — шепнув до Панчуковського приказчик. — Ліпше би його без того відставити до суду.

— Мовчати! Я всіх вас пересиплю! Різок, канчуків, буків.

Принесли й канчуків і різок. У дома все було тихо. Туди ніхто не заходив і тамки нічого не знали! Тихі вікна Оксани й Аксена світились по-давньому.

— Ні, серденько, ні голубе! — шептав Панчуківський, — заки прийде ся до суду, то ти ще знову втічеш із острога коменом: а ось я тобі перемію тільце, переберу по суставах усі твої кісточки... Клади його, Антропку! Самійлова сюда! Де він? Ну, жвавійше!.. Де він тебе заранив, Антропку?

— В бік шротом.

Прийшов Самійлик, стягнув судорожно губи, та знову нічого було діяти — воля паньська...

— Він, пане, вольний мабуть! За що ви його

бити хочете? — обізвав ся, знявши шапку, оден із наймитів.

— Мовчати! — галасав уже на цілий двір Панчуковський. — Кождому веуну, хто одно слово писне! Клади його, бий; а ти Антропку, хоть ранений рахуй буки... Огню сюди мині; заки скурю цигаро, не встанути тобі, анатема!

Зачала ся потрясаюча сцена...

Левенчук, як поклав ся, так не застогнав, поки над ним не відрахували три сотні буків.

— Доста! — сказав полковник, — оберни хлопа, та заглянь, чи ще живий? Що хлоп, то собака — іноді не відрізниш одного від другого.

Левенчука обернули лицем до ліхтарні.

— Так отсе та ваша воля, братці! — вистогнав Левенчук, ледви рухаючись від болю: — а ви тутки шукали ліпшої.

Юрба з гамором реметувала.

— Ну, ну, не розводитесь! Дайте йому води напитись і облейте його! — крикнув полковник, відходячи до двора. — То хто? — спитав ся він, напіткнувши ся на когось у темряві й підносячи до його лица ліхтарню.

То був Милороденко. В ньому не було живої душі.

— Пане, на-ві-що ви так змордували чоловіка? — спитав ся він полковника.

— От як учать товарину! І як ви всі його боронити зачнете, то радше забирайтесь на всі чотири вітри! Коби ліс був, а вовки будуть... Я, брате воєнна натура жартів не знаю!

Милороденко перепустив пана мовчки попри себе.

Але ледви полковник увійшов до соредини дому, він стрімголов побіг до стайні, де так несподіване надібав ся на допроси свого колишнього товариша.

— Де він, де він? — шептав придушеним голосом Милороденко розтручуючи наймитів.

— Онде, Аксене Даниличу, водою відливають; завмер безталанний, ледви його звалили... Коби чого панови не було!

— Панови? — заревів Милороденко, — а людську душу погубив, то про ту душу не згадаєте? Ще сюди води! Сьнігу на голову! горілки до рота! Гей, на ось-де рубель срібний, поскоч до шинку!

Наймита схаменулись і забігали від нових приказів. Стадо людське йшло туди, куди вів пастух, хто-небудь він був собі.

Минуло півтора години. До кабінету полковника увійшов Аксен. Він мовчки поклав ключ від возівни на стіл біля подушки Панчуковського. Очи в нього були заплакані, волосє скудовчене.

— Ну?

— Прошу ключ; прислав приказчик...

Милороденко не підносив очей від помосту.

— Зв'язали? уклали в возівни, як я велів?

— Замкнули звязаного. Рано можна відставити до міста... Тільки знаки, пане, буде видко, — коби чого не було...

— Клади ся спати та замикай двері! Не твоя річ! Не можу, брате, знести замітів. Те міг ти робити у Шульцвейна, у інчих.

Аксен покірно відійшов. Минуло ще з пів години. Все затихло. Сьвітло вже всюди знов погасло.

Браму зі скрипотом замкнули. Затихли й собаки, що брехали серед того нічного небувалого клекоту.

Полковник встав, випив одним духом два кубки води, натягнув на себе халат і виступці, обійшов увесь дім, побачив Домаху, як спала при дверях Оксани, зайшов споглянути на Оксану, побачив Аксена, як з покорою ягнятка хропів уже на килимку в передпокою, вернув ся до кабінету, замók його на ключ з середини і з легким дрожанням ліг опять на постіль, затагнувши атласову запону. Він довго не спав, чув як годинник на горі вибив другу, а потім третю годину, як півні засьпівали в друге. Напоследок задрімав.

Йому снили ся самі веселі картини. В затаєній залізній англійській шуфлядці його каси, вправленій в його бюрко, марилося йому, лежить уже не сто пятьдесят тисячів рублів крадькомá вивезеного жіночного капіталу, а два рази тільки. Оксана обдаровує його сином, пузатеньким гетьманцем, з чорними кучерями, а назвуть його теж Володимиром. А пустинною зимовою дорогою в степу на північ тягне ся під конвоєм довгій степ: попереду нього йде в ланцюгах Левенчук, з-заду жінка Володимира Алексієвича, родом купецька донька Настася Гаврилівна Перепелицина, котрій Підкованцев довів зносини з фальшивниками монети. Сон тягне ся дальше. Хутір Нова-Диканька вже розріс ся, перемінив ся в рукодільниче і промислове містечко. Полковника назначили военним губернатором, а поручили також управу справ городянських. У воздусі сторчать цегляні комини фабрик. Кам'яні лави домів тягнуть ся здовж улиць. Всеякого рода по-

вези торохтять перетинаючи у всіх напрямках рухливе індустріяльне місто. Тінистий гай окружає власну палату полковника. „То вже й отця Павладія переросло в пишноті!“ гадає Панчуковський і рівночасно в острасі будить ся...

— Що се таке?

Його кабінет чудно освітив ся. Крізь тайні двері шафи ввійшли без гомону якісь особи. Над його ліжком стануло щось високе... Він скрикнув і стуманівши від смертельного страху, кинув ся за краї запони.

— Ані слова! — голосно сказав стоячій над ним чоловік. — Тепер уже мовчи, пане, тепер уже наша воля, ти бачиш?

Дивить ся полковник: його слуга Аксен стоїть йому над ухом і тримає власний револьвер полковника.

— Що ти, Аксене? з розуму зійшов?

Шкатулкин, уже з-одягнутий в убір свого пана, очевидно не жартував.

— Пане! — сказав він, — ти тепер мовчи; писнеш одно слово — так тобі, присяй-Богу, кулею в лоб пальну! Що нам тепер? Давай усе своє тай годі! Перележиш спокійно — живим будеш...

Панчуковський обзирнув ся; — за запоною стояв визволений, змордований ним перед трома годинами Левенчук. У руках тримав ніж.

— Боже! чи се сон, чи правда? — шептав Панчуковський, спозираючи боязно на скржавлене за час знуцання волосє й розторгану бороду блідого як труп Левенчука.

— Чого-ж вам треба? — спитав ся полковник: — і що ти Аксене загадав?

— Ти тепер, ваше благородіє, вже також мовчи! Пістоля твоя, як бачиш, у мене! На, Харку! — додав Милороденко, подаючи пістолю Левенчукови: — тримай сю штучку й поклади пана, твого обидника, назад на постіль, себ-то пальни йому в лоб, коли що замислить, а міні ніколи! А ти може, пане, хочеш дізнати ся, хто я? Спасибі за гостину: я Милороденко! Не вдала ся покута, як бачиш.

— Ну, тепер слухай уже й ти! — сказав переважуючись з ноги на ногу Левенчук, — сідай та мовчи; я тебе поклав би тутки на віки... та старшій не каже! У нас з ним свої рахунки...

Панчуковський упав назад на ліжку. Він себе вже й за ногу вщипнув, все ще допускаючи, що спить, і піchnув стогнати, а навіть просто заплакав. Сновида Левенчук стояв перед ним як башня, рідко ворухнувшись і зизом гляючи на нього!

Тимчасом Милороденко з-одягнувши ся в убір полковника, котрий сам з вечера чистив, зо звичайною жвавистю зарухав ся, нишпорючи по покою і зміркувавши, що нагнав полковникови доволі страху, успокоїв ся й зачав навіть жартувати.

— От, пане, ти не схотів його недавно тому помилувати, вільного чоловіка, збігця, пташку божу висікти велів, а тепер не прогніви ся! Ціла твоя челядь перевязана; рот у кожного з них зачопований як барильце, — от ми тепер приказуємо! Ти певне зчудовав ся чимало? Тепер ти нам одповіси! Я, пане, кажу ще раз, я Милороденко! Не ймеш віри? Далєбі!

І він нипав по кабінеті. Довкола панувала тиша.

— Господи Боже! чого тільки они з нами доселі не робили, Харку! Правда? — закінчив Мило-

роденко, вкладаючи в клунок усе вартнійше з річій у кабінеті, а потім додав: — Ти, пане, мислиш, я жартую? Як я замислив визволити приятеля, то він просто йшов тебе вбити.

Панчуковський нагле зірвав ся, кинув ся до дверей і закричав голосно:

— Сюди люди, гей! ратуйте; рабують, ріжуть!

Його голос гучно поніс ся по покоях.

— Дурієш! — перебив йому, заступаючи дорогу, Милороденко. — Ну, Харку, де тепер ті посторонки, що ми на їх паньську милість налагодили? Видко, без того з ними не обійти ся!

Левенчук добув посторонок, з підмогою стрійно убраного Милороденка схопив силоміць Панчуковського, заткав йому рот, приложив йому до висків пістолю, й за дві хвили полковник звязаний, як колода лежав на ліжку. Милороденко не без грубости заткав йому рот кінцем рядна, при чім полковник почув плюгавий смак мила, — обернув його лицем до стіни й додав:

— Ну, слухайже теперки, пане, в-останнє: теперки вже не жартуй, чи ти може ще не ймеш віри? Лишень обернеш ся назад, капут тобі! Ніж у хребет аж по черен! Лежиш тихо, ані, то куля!

— Харку! гайда! — шепнув він до Левенчука.

Приятелі зірвали листву з таємного замку в бюрку, підгледжену ще перше Милороденком, отворили замок і шуфлядку, виняли пачку паперів знайшли гаманець з золотом, кілька пачок депозиток. Руки Милороденкові тремтіли! Левенчук важко дихав. Те все склали в другий клуночок.

— Бери! Мерщій! Неси на двір!... Ні, ліпше вже постій над ним, а я понесу!

Милороденко вистрибнув із дому. Там на дворі він зложив усе на купу під сходами, де так часто молив ся. Оглянув ся ще раз, оббіг кухню, спихлір, вартову будку під брамою. Всюди було тихо. Пієв повбивано. Повязана челядь лежала спокійно. Визволивши Левенчука, Милороденко разом з ним по черзі повязав усіх чоловіків і жінок по-одиноці з паньською пістолею в руках, зніє їх у оден з погребів і засадив тамки з затканими ротами, загрозивши, що випустить кишки кожному, хто тільки писне голосом. Та вже одна сьвідомість, що то він Милороденко, замкнула мимоволі всім уста!

Опісьля викотив фаєтон полковника, вивів його коні ще заневідна, побіг з ліхтарнею до погребу, визволив звідтіля обімлілого з-обстраху Самійлика, погрозами приневолив єго запрягти фаєтон, звязав його назад, трутив у погріб, зложив клуники й побіг знову до кабінету.

— Щож? покірний тепер наш князь? Тепер мовчиш, пане, га? А може хочеш, ми тобі дівчину гарненьку розпитаємо?

„Ото обдерли до-чиста! — думав полковник, жуваючи змерзліє рядно, — ще до чого та й заріжуть! Господи, коби хоть при житю лишили!...“

— Де йому тепер до того, мовчить! — сказав люто Левенчук, сплюнувши на бік, — та вже би пора, чого ти ще тамки крутиш ся? Пора звідсіля геть...

— Ну, пострівай ще крихітку... Треба-ж і про твоє, любчику, добро погадати.

Левенчук зітхнув і сів.

— Та, вже би час! Кілько ти тутечки жив, хоть би був дочунав ся визволити єї, а то ні!

— Вже я тобі обіцяв ся, лише мовчи! не знав же, де ти? Та й що їй стало ся? В вигоді жила, я з нею в карти забавляв ся... А я твій довжник — тямиш, за порцію?

Милороденко пішов на гору по сходах. Полковник чув, яка там на піддашу склала ся борня. Хтось не своїм голосом зверещав, тяженько повалив ся, й покотив ся в долину по сходах. Знову все затихло. — „Сердешна Домаха достає нагороду за вірну службу“, — погадав полковник.

Таємні двері в шафі знову відчинились до кабінету. Милороденко знову висунув голову.

— Тепер, Харку, кидай його; ходи сюди! Ну, мерщій, вже свитає!

Левенчук вийшов до сусіднього покою.

Там на-пóтемки стояла понуривши голову Оксана й ревними слізми плакала.

— Ну, — ну панно, перестаньте, цілуйте ся та ходіть хутче! Пора, ой ще й як пора! Зловлять, так усе пропало. Тепер уже й у тебе Харку хвіст на віки заваланий.

Він друлив стуманілого від стрічі з Оксаною Левенчука. Долі при сходах стогнала Домаха.

— Ти, Оксано, молись Богови, — шептав Левенчук, — а я тебе прощаю, — не ти виновата...

— Пане, гей пане! Слухай! — сказав Милороденко, входячи до кабінету, — я тобі служив вірне, проте треба було порахуватись. Задусити тебе, повісити, зарізати, — все одно, що плюнути. Ми тебе так лишаємо, жий, та не заходи собі більше з людьми православними! Ткнеш кого пальцем

— капут тобі, тям собі! Де небудь я буду, прийду до тебе хоть з того світу! Та пострівай лежи ще трошки; як встанеш хутче, аніж я на тебе крикну забю; пришло Левенчука; він раз хибнув в тебе, тепер уже не хибить. Будь здоров! Жий — а й нам також на твоє щастє хоче ся пожити!

Милороденко виняв усі ключі, замок обоє дверей від кабінету з надвору, звязав ще міцніше Домаху під сходами, єї власною запаскою, вийшов на головні двері й замок дім на ключ з надвору. Уже добре свитало. Оксана сиділа в фаєтоні. Левенчук схиливши голову до неї, стояв з боку. Вони жалісно перешептувались

Ще раз побіг Милороденко до погребу, погримав, погрозив, казав усім знов чекати й мовчати, заки він їх не покличе, по-тихо відчинив браму з середини, переліз через мур по драбині, а ще перед тим виніс із возівні візницький одяг для Левенчука, убрав його, посадив на козлі, а сам у полковницьким одставнім військовім плащі і в шапці з кокардою сів до фаєтону коло Оксани. Коні рушили, вийіхали тропом за клуню, за косогір. Левенчук затяв ними, що було сили; они полетіли в чвал, і хутко зчезли з-ока. Либонь ще ніколи їх шпаркий біг не приносив на землі тільки щастя... Оксана плакала, схиливши голову на бік фаєтону.

Довго вижидав звязаний полковник з усією своєю челядію обіцяного знака визволу. Вже зовсім розвидніло ся, сонце зійшло. Закурило ся в наймицьких хатах. „Що за диво!“ гадали наймити, що нічого не знали про закінченє вчорапньої історії і бачили, що з полковницького двору ніхто не по-

казує ся; ані візник не веде ко́ней до води, ані приказчик не йде дзвонити до конторського стовпа. Зійшлись робітники під мур: брама замкнена з середини. Зачали гримати, взяли ся гукати; ніхто не обзиває ся. Крики їх було чути в погребі; але повязані там слуги не могли ні крикнути, ні рупитись та ще й замкнуті були на ключ. Прийшла до себе перша і знайшла спосіб почати діло стара Домаха. Она розірвала верхню запаску, котрою були скручені ві руки й ноги, тихо обійшла покої, постояла хлипаючи під дверми кабінету, даремне силкувала ся їх відчинити, пробувала вийти на двір, але й там були двері замкнуті з-надвору. Она вийшла, стогнучи, на гору, побачила народ за брамою, зпершу думала, що то розбишаки, впієсья розпізнала де-не-кого зі своїх і зважила ся відповісти через кватирку в дверех над бальконом.

— Що там у вас таке стало ся, бабусечко?
— трівожно запитували голоси з-поза муру.

— А з вами нічого не склало ся, братці? Ох, налякали-ж нікчемники! Нещастє стало ся!

— Брама замкнута й нікого не видко з двора.

— І тутки двері скрізь позамикані.

— Та ти, тітко, розбий чим-небудь!

— Чим же розбити?

— А де пан?

— Не знаю. Тутки дива́ були та й годі.

— Виваж двері на балькон, за́мок відсунь, а кіт сам від себе пустить.

Домаха виважила двері на балькон.

— Рядна, бабусю, позв'язуй, та й спусти ся на землю! — кричали журливо голоси з-поза муру.

Домаха вийшла з ряднами, роздивила ся, чи нема розбишак, і на-швидко розповіла, що скоїло ся в ночі в дворі. З її слів виходило, що всі покої внутрішні були позамикані, а пан з покою не відзивав ся.

— Бою ся, аби не забитись, братці!

— Не бійсь, не забеш ся! Міцнійше позв'язуй, тоді й нам одчиниш браму, не високо...

Бабуся повязала рядна і скрутила в формі питки, й зачала прив'язувати до бальконового поруча. В ту пору від степену показав ся їздець, і підїїхав до брами, нічого не підозріваючи. То був післанець місцевого арендатора. Він зліз із коня.

— Здорові були братці!

— Чого ти?

— До приказчика!

— Почекай, бачиш, що в нас діє ся! І приказчика не знайдеш.

Йому розповіли історію.

— Деж ваш пан? — запитав зачудований післанець.

— Де? а Бог його знає, де?

— Та я його стрінув під Андрусівкою!

— Як то під Андрусівкою!

— Як раз під Андрусівкою; в колясці поїїхав своїми кіньми, видко раненько вийїхали. І ваші коні й коляску знаю; тільки візник либонь якийсь не ваш. Такій зарослий. Ще полковник виглянув і спозирнув на мене, а я перед ним ще шапку зняв.

Наймити глянули оден на одного. Що за причина? Загадала ся й Домаха.

— Куди-ж він поїїхав?

— Не знаю; з ним також і та ваша, знаєте?

— Не тикайте, не спиняйте! — казала бабуся, привязуючи рядна до балькону й хочачи перелізти через поруче.

Стогнувши й хрестячи ся, она перетягнула ся за поруче, звисла в повітрі і щасливо зачала спускатись на долину. Жарти затихли. Всі прочували щось недобре.

Домаха спустила ся на землю, перехрестила ся ще раз і відімкнула браму. Всі гурмою увійшли на подвірє, обнишпорили всі закутки, кухню, клуні; знайшли нарешті приголомшених від страху невольників у погребі, визволили їх і вивели на двір.

— Хто то вас так оправив?

— Милороденко, братці! Ох, Господи, спаси й помилуй! Господи, спаси!

— Що? Милороденко? Звідкіля-ж він узяв ся?

Приказчик і Антропко перші очунали й почали лаятись.

— То він сам, нікчемник, наш Аксен, що пан від німця його прийняв; то той сам Милороденко, про котрого пани в Небольцових говорили, і що суд його пошукує! Він у нас жив!

— А яж перед тим лупієм, зняв шапку! Та чи не піти вам за ними, братці, в погоню? — сказав післанець арендатора.

— Е, шукай тепер вітру в полі!

— Але що стало ся з домом і нашим паном? Де він?

Розпитали ще раз Домаху, виломали двері від головного входу, ввійшли бережно, оглянули всі по-

кої. Все було на своєму місці. Підійшли до кабінету; двері замкнуті а ключів нема.

— Треба виломити двері!

— Треба.

— Ковалю прикличте!

Прийшов коваль, той сам наймит, що заслоняв колись Левенчука перед побоями полковницької челяди. Руки в нього тремтіли. Долото не трафляло в шпору. Розбили замок прегарних лякерованих дубових дверей, ввійшли до кабінету і зпершу задля зачинених від середини віконниць нічого не побачили. Відчинили віконниці, відслонили запони — і міркуйте, яке було загальне зачудованє, коли побачили на ліжку звязаного з затканими устами полковника.

Його визволили. Знесилений і морально вбитий із сорому і гніву довго не знав, що казати й діяти; напослідок на-борзі розвідав кожного, що з ким було, віддалив усіх, а лишив ся з приказчиком і Самійликом.

— І коней, кажеш, нема? — спитав ся схиливши голову й гризучи до крови пазнігті.

— Забрали також...

Панчуковський швидко підійшов до стола, побачив відімкнену потайну шуфлядку, розкинені папери, вхопив ся за голову й упав без чуття... Ле-дві-не-ледви його відтерли, дали напитись води.

— Все пропало, все! — верещав він, як дитина, й бив головою до стіни. — О Боже, Боже, все пропало! Коней, хоть будь-яких коней! Сідайте на коні, женіть, шукайте їх; у мене украли всі гроші... всі!

Новий пострах обгорнув челядь. Хто міг, сі-

дав на робітні навіть невйїзджені коні зі стада й доганяв втікачів, забуваючи про страх і знесилє.

— Десять тисяч рублів сріблом тому, хто знайде їх і верне мині гроші! — кричав Панчуковський з порога, бігаючи то до стайні, то за браму.

Розписано повідомлення в стан, в суд і поліціям трьох сусідних міст.

До знайомих і приятелів вислано окремих гінців.

Панчуковський вийшов на-гору. Покоїк Оксани стояв пустий.

„Ото, якого щастя за одним разом збув ся!“ — погадав полковник. — „Кажуть, що чоловік іде в-гору, йде-йде й нагле упаде... Правда!“

Полковник шляв ся по домі, кляв цілий свїт, прикликав до себе по-одинці всіх, що ще при ньому zostались, радив ся, кричав, злостив ся, винаходив тисячі способів ратунку, рвав на собі волосє, без-упину вибігав на балькон, дивив ся в степ, звертав на всі боки свій підручний дальновид і хлипав, стогнав як мала дитина.

З висланої погоні дехто вернув ся до-обід, другі під вечір, інчі ще зовсім не вернулись. Відповідь була одна: — ніхто нічого не висьлідив. Втікачі зчезли без слїду.

З досьвітком довгої чорної ночі, за котру ніхто ні в домі ні на дворі полковника не примкнув ні на хвилю ока, на подвірє Панчуковського зайїхав з гуркотом повіз.

— Німець прийїхав! Шульцвейн! — сказав хтось вбігаючи до полковника, що лежав на ліжку,

обкладений плястрами гірчиці. На столі стояли склянки з ліками. Доктор сидів з боку.

„Знов лиха доля його до мене в таку пору приводить!“ — з мимовольною злосливостю погадав Панчуковський, і мовчки з сумною усьмішкою подав руку кольтоністови, що ввійшов до покою.

— Ist es möglich? — спитав німець зближаючись тяжкими, незручними кроками, до ліжка Панчуковського. — Чи єсть яка правда в тім, що тепер розказують про вас?

— Все правда! — тихо сказав полковник, хитаючи головою на подушках.

— Хтож то все сподівав?

— Льокай вами рекомендований.

— Ай-ай-ай! І я причина вашої руїни, а може й загуби?

— Ах, mein Gott, mein Gott! Я чоловік без чести!

Панчуковський просив його, щоби стямив ся, й успокоїв ся; сів сам і попросив гостя, щоби сів. У тій самій витертій куртці, з довгими костистими ногами, румяний і русий кольтоніст сів, стогнучи і що хвиля заломуючи руки.

— Те, що приключилось міні, Богдане Богданичу, могло навпакі приключитись і вам. Не в рекомендації річ, ви його не знали й за нього не ругали. Справа зі збігцями, як бачите, міні не повила ся...

— Але я, я! Через мене! Ах mein Gott, mein lieber Gott!

— Ви міні порекомендували того ледаря, та за те від вас я найперше довідав ся про мою красуню... На-ві-що тепер перед вами таїтись!

Одначе розпуці й щирому жалеві Шульцвейна не було кінця. Він ходив по покою, розмахував замозоленими руками, затримував ся, винаходив тисячі способів, як зловити грабівників, освідчав ся сам шукати їх своїми засобами; жертвував на першу пору частину власного капіталу на услуги полковника, для його перших господарських накладів.

— Кілько-ж они у вас всего зрабували?

— Більш двіста тисяч, — так!

Шульцвейн кидав ся на софу, тупотів бридкими ногами, галасав, заскалюючи свої товсті уста аж по вуха. стогнав, гримав кулаками по столі, бив себе в груди і кричав: „двіста тисяч, двіста тисяч!“

— Та що ви так побиваєтесь! — уже іронічно спитав ся полковник.

— То гроші запрацьовані по́том облиті! Я знаю, що́-то праця! Я єї знаю! Боже мій, Боже, коби їх знайшли! О, коби знайшли!

— Ви бачите, я спокійний. Мвні жаль більше моєї красуні. Бачите, я вам признав ся.

У ранці прийїхали інчі сусіди: брати Небольцови, Швабер, Вебер, Евдокія Петрівна Щолкова. Шутовкин увійшов, покульгуючи і кленучи дорогу. Він з особливою ніжністю і з чутем стиснув полковникови руку.

— Серденько, Володку! Я тебе ліпше других розумію; не грошій тобі жалко, ти жалкуєш за інчим скарбом — за нею! Она мала подарувати тобі ангелика-сина, або може бути, донечку.

Шутовкин, йдучи до нового приятеля, вишив.

До-обід прийїхав і Підкованцев. Він був скромнійшій аніж звичайне, не попросив пісьля звичаю ані випити, ані перекусити, вніс портфель, виняв звідтіля якійсь папір, подав його Панчуковському і звертаючись до присутних сказав :

— Мене беруть від вас, панове, велять іти в одставку, ви за мене не заступились, а побачите : без Подкованцева вам життя не буде !

— Ні, ми вас не пустимо.

— Не пустите ? Теперки вже запізно ! За те я той сам, що й перше ! От ви вислухайте найперше мої новинки : фаєтон полковника, панове я знайшов і його везуть сюди...

— Знайшли фаєтон знайшли ! — закричали слухачі й підбігли поздоровляти полковника, — а коні ?

— Доси тільки коляску, — додав з жалем справник, — коляску і два пусті клуночки на березі моря *au bord de la mer, messieurs !* доси лише знайшли. Але знайдемо й решту. А коні згibli, загнані чвалом на просторі сорок-пятьох верст... Шкода !

— Яким же чином знайшли !

— Нові, бачите, чиновники, — ще все хотять вести чисто, гидують засадами батьків та дідів ; а ми ще живемо по старому. Я погукнув на моїх соколиків : значить ся, скликав найблизчих до міста моїх приятелів, себ то різних злодіїв — звиніть — і дав ім *ein wenig* такій приказ : шукайте, а знайдете, стукайте, а отворить ся, а щоби міні ви річи полковника перешукали ! А то всіх переловлю.

— І знайшли?

— На-разі знайшли одно; знайдемо й друге...

Присутні зачали видумувати нові пляни пошук.

— Гроші Володимира Алексієвича в золоті з-являть ся або в портах, або в Нахичевани. Треба тамки слідити! Та як їх слідити? Стан за сто верст, суд за сто-двацять! Оттака далекість, пу-стара...

— Нічого з того не вийде! — казали інчі. — Гроші не вернуть ся; треба лови на тих збігців зробити; то від них всі негоди походять, тим що в нас тримають людей без паспортів.

— Та ви їх Дмитре Андреічу, тримаєте най-більше за всіх нас; ви, пане! — сказав хтось до Небольцова.

— Не сугірші й ви. А хто мого візника перетримував тамтого року? га?

— А мою дівку?

— А мого ста́дника?

— Таж він не ваш!

— А чий же?

— Він теж збіглець, а не ваш; тим то я його й тримав.

Евдохія Петрівна Щолкова вбігла задихана.

— Messieurs! фаетон Володимира Алексієвича привезли!

Всі вибігли на двір. Перед стайнею справді стояв скрізь потовчений і заляпаний фаетон. Його привезли паньськими кіньми. Самійло тримав рукою за колесо.

— А що, брате Самійле, не гадав дожити такої пакости? — спитав ся хтось.

Похитав сивою головою старий візник і не відповів ні слова. Вся челядь ходила, як подурена.

— Конець, видко, на нас заходить! Бога ми либонь прогнівили! Гості гуртом стояли перед домом і перешептувались: „двіста тисяч, двіста тисяч! то ще нечуване в краю!“

— Але як коляску знівечили! Та й віремя хоче розкалитись! Бач як витепліло; хмари не зимові летять, неначе весною заносить. Коби сьогодні дощу не було! Піде розкаль, так усі тоді в полковника тутки на цілий тиждень зостанемо!

— І справді, панове, пора би нам до себе! — сказав Вебер.

— Пождіть, справник ще дожидає ся сьогодні одної звістки; він післав на плавні в очерета звідчиків: чи не там укрили ся збігці?

— Весною понесло, Підкованцев тратить великі хабарі; тепер настає для них жниво з контрабанди! Не даремне він вештав ся над морем, що так хутко знайшов покинутий фаєтон!

Під вечір прийїхав умисний йїздець з поза Андрусівки зі звісткою від звідчиків, від сусідних Греків. Справді, як ходили слухи, збігці перекрались на Дон і сховались в його гирлах та очеретах. Кинувши фаєтон, они найшли у якихсь рибалок легкій віз, а потім пересіли ся на відпливаючий байдак, перебули частину дороги во-

дою поври беріг суші і зникли в напрямку до гирл Дону.

Під ніч ще більше витепліло. Падав дощ. Гості розійхались домів. Справник заночував у полковника.

У ранці Підкованцев збудив ся ; над степами сунулись теплі непереглядні мраки. Сьніг зникав. Поля придоблялись уже картинами несподіваної — нежданої весни. Миттю за добу пустило так, що справник в полудне на другій день виїхав від Панчуковського в таранасі, запряженім дванадцятьма кіньми. І то йїхав ледви-ледви кроком серед океану страшливого болота. Дощ лив три дні раз-у-раз. Настала небувала розкаль.

Та за те тутечки по двох-трьох дощах помежи доси ще нестаяними сьнігами, звідкілясь де-не взяла ся зелень. В степу потворились малі озера ; зійшли весняні цьвіти. У воздуху закрукали журавлі. Надлетіли ключі диких гусей. По трьох-чотирьох днях в самотних залитих ярах, порослих гайками, защебетали близьки кримськи й кавказки гості-соловії. В воздуху понесло запахом тополевих пупянок. Дні випогодились. Повіяв з півдня сильний морський вітер. Мраки розвіялись. Пишно поголубіло берегами море. А Дон, роздроблючи ся на мутні потоки піскових гирл, бурив ся, кипів, клекотів і котив до моря свої запінені і свавольні води.

Вікна повідчиняно, про кожухи нема і згадки. Плуги риють уже степ. Стада товару розсипались по полях. Тепла пахуча пора пливе й розстеляє ся понад тихими веселими долинками й

горбками. Отари овець скубують траву тонучи в мраках. А сонечко весело-радісно котить ся, й кожний радіючи з відходу короткої зими, жмурить очи, спозираючи з'ялюбки на ясне, палаюче небо.

XIII.

Лови на збігців.

Утікши перед нагінкою поліції Милороденко, Левенчук та Оксана прибули під вечер того дня, в котрий на хуторі Новій-Диканьці випала така подія, до пустої Сасунової-балки недалеко від морського берега. В Милороденка всюди були свої приятелі й помічники. Коли коні полковника загинли, він дуже швидко дістав від якогось надморського рибалки нову трійку й нею на возі збігці ще якійсь час їхали понад беріг моря. Коло пустинної піскової гори пересіли на вітрильний байдак і поїхали морем. День був хмарний. Байдак оминув при густій мраці лави прибережних мілин і прибив до берега мілкої ледви замітної в очеретах річки. Тутки Милороденко сказав: „стійте, братці, тутки ми висядемо!“ кинув веслярям умовлену плату, причинив ще на могорич, і збігці пішли в гору проти ріки, а лодочники, врадувані небувалим зарібком, відбили знову на море.

Річка випливала зо степового яру Сасунової-балки. Там захопив збігців вечер, а хутко потім і ніч. Несучи на собі клунки, они запустили ся в очерета, що заростали над верхом річки, вибрали сухійше місце, на спохівю яру, й сіли відпочати.

— Ну, Харку, не знаю, як ти, а я в рибалки захопив хліба й рибки. Сідай з дружиною, та закусуй чим Біг дав.

— Не те в мене тепер на голові, щоби хліб йісти! Оксано, возьми ти, щоби не ослабла, — дорога ще не завтра нам скінчить ся!

Оксана взяла хліб і рибу.

— Куди ми обернемось теперечки? — запитав Левенчук: — що ви зробили з нами, Василю Йваничу?

— Га! Як то куди? Як то, що я зробив?

— На-ві-що ви в полковника гроші забрали?

Таже гроші всьому сила. З ними, брате, море нам тепер тільки по коліна буде, а щасте нам до ніг буде клаянтись!

— Не буде!

— Буде!

— А що, як не буде? Як зловлять нас тепер, в кайдани забють, та по арештах морити пічнуть, а впісля в каторгу зашлють, та ще кат канчуком тіло дертима?

Милорóденко засвистав, зареготав ся, серед реготу по траві качав ся і знову сів поважно і з гідністю.

— Дурний ти й доси, чоловіче; дурний, брате Харку, бачу я, й до сьогодні з того часу, як я вів тебе сюди! Тямиш ті дни й ті нічки, поля без до-ріг і яри такі самі, як отсі вонючі багна. Вів я те-

бе тоді ними, розуму вчив тебе. Багацько я тобі пророкував, та не все справдило ся з того. Не все справдило ся, багацько змінило ся тутки, а все таки, — признай ся, скажи, чи так ти свої дні коротав, у сім вольнім богатім краю по неводах, над морем в осени й зимою, або в літку по тутешніх степах, як жив ти, наприклад, у свої пані? Ну, кажи!

— Оно, розуміє ся, ваша правда; а всеж таки, як погадаю: до чого ми з вами, дядечку, й тутки дожили? Бити нас і тутки били, суджену в мене й тутки украли.

— А оттакій клунок, та ще набитий грішми чи відважив ся би тамки в своєму степу украсти, ходячи ціліській день чабаном за отарою, га? Кажи, ну?

Милорóденко взяв менчій клунок і ще при жеврію вечірнього холодного неба відчинив його. Левенчук побачив пачки паперів, а між ними пачки ассігнацій.

— Почисли ті тисячі, десяткі тисячів. Га? Адже не посьмів би...

— Куди міні! Розуміє ся, не посьмів би...

— Отож то й є; а тутки ти інчим чоловіком став ся! Значить ся тебе з-обидили, ну, а ти не подарував, та ще й де? в самих, так сказати-б, апартаментах, у кабінеті їх високоблагородіє полковника, та ще й самого пана за біленьку гортанку оттак потримав, — не шалій, мовляв ми також люди... не зневажай нас! Ми тутки вольні!

— Та оно так, лише ті гроші даремне ми брали! Де ми їх подінемо? Задля них і погоня буде більша. Підіймуть тепер проти нас усіх чинов-

ників, усіх станових та засідателів. Як би ми взяли були одну Оксану, то они би нас таки ниньки кинули. На-ві-що ми їм?

— Панно, цілуйте його! Бачите яка вірність! Ну, цілуйтеж його, а то буду гніватись!

— Ох, Василю Йваничу! — сказала Оксана: чиж не мині найбільше проклинати свого мучителя й ворога? Чи не перед вами я через нього сльози проливала? Але ті гроші згублять нас; загинемо всі про них, і я кажу.

Милорóденко замовк. На дворі зовсім стемніло.

— Вилізъ, Харку, на горбок та роздиви ся, чи скрізь довкола тихо? а там побалакаємо, як зійдеш знов.

Левенчук виліз з яру, довго наслухав, роздивляючись на всі-боки, пішов трохи в степ і вернув ся.

— Ну, нікого не видати?

— Нікого.

— Отож слухайте, що я загадав! — казав Милорóденко: — до ранку ми проспимó ся, а в ранці порухуємо гроші й поділимось.

— Нічого нам не треба, Василю Йваничу, — відповіли разом Левенчук і Оксана. — Ми вже умовились; всім тром нам зіставати в купі й волочитись годі.

— Куди-ж ви? То вже мене й кинути загадали?

— Спасибі вам за підмогу, а ми собі так прирадили: дійдемо до Дону, сядемо де-небудь на будь-якій байдак, попливемо до Качалина, а звідтіля на Волгу, а Волгою або до Астрахану, або до Мор-

шаньська, тамки одно містечко таке є, а мене добрі купці туди заклика́ли. Я вже й паспорт роздобув заздалегідь тоді ще. Они обіцяли ся, що заховають мене від всяких пошук і припишуть до своєї громади.

— Паспорт? Звідкіля?

— В гирлах роздобув.

— Від Федька Проскудина?

— Від нього.

— Ну, то з моєї фабрики, я догадав ся! що-ж дальше, братику, розкажуй дальше.

— А дальше, що Біг дасть. Тамки житимемо. Що нам? Нічого злого не зробили; нема що й суду боятись, хоть би дізнались коли, що ми збігли кріпаки.

Милорóденко зітхнув.

— Коли туди, ний буде туди! Ідіть з Богом. Я рад, що визволив вас. Оно правда; можете спокійно жити, коли такі вже купці поклика́ли. А тамки й волю либонь усім швидко дадуть. Ну, а гроші?

— Гроші беріть ви; нам їх не треба!

— Як? усі?

Милорóденкови дух заперло. Він торкнув клунок.

— Всі.

— То єсть, не-стеменно, як є, всі до копійки?

— До копійки.

Милорóденко здіймив шапку й перехрестив ся.

— Господи! Ти вислухав мою молитву! Тепер я богач, яких і в казці нема! Доробив ся й я до свого! Куди-ж я тепер піду?

Левенчук і Оксана мовчали.

— Піду я за Несвитай; тамки є в мене одна знакома кума московка. Гроші закопаю в нбоі, розпитаю в гирлах, чи не можна перекрастись за Кубань, або за Манич до киргизів, або на Кавказ? Коли можна — заберу і гроші; а ні — то пізніше по них прийїду. Тепер же я, брате Харку, заживу собі, як сьлід. На церков дам, на сіроти, на бідних роздам якусь частину. Що з того, що ось ми збігли? Я — то вже допустім, наскрізь зіпсований, не одно наброїв! Та за те спокійно жив останньою порою в полковника. А ось ви таки зовсім ні в чім не виноваті. Та приглянув ся я й до всіх тих наших, що живуть от хоть би в полковника. Люди звичайне як люди, а як то за нього стояли! Мов за батька рідного, ніби його невольники, кріпаки! Я його візникови, тому Самійлови, трохи кишок не випустив, як пішов тебе визволяти й розв'язувати в стайни, а він на сторожі був коло брами в ночі. Як би не переміг я його, то все би пропало; та й усі они такі вірні. А чому? Страх як потрібні они йому, а він їх і утримує ліпше, аніж інчі пани, ну, тим они й за нього стоять! В свій час, Харку, ти зі своєю дружиною дочекаєш ся ліпшої пори, пічнеш спокійно жити в radoцax, тоді не згадуї мене, брате, лихом... Ще й тепер усе в мене свербить, достоту так, мов пхає куди; я вже для вас не придатний. Ну, а як я отсі гроші перевезу, та на франки й сантими, або на ті п'ястри турецьки виміняю, то ще носа втру не одному... В Туреччину переселюсь, три жінки куплю разом... пашбою буду... чорт їх побери! А полковника, я гадаю, тіпає тепер горячка! Та не знайде нас; в мене є вже такі приятелі, — скрізь у краю

мене знають. Захисти лише, значить ся, приятель, а грошей дам тепер доволі всякому.

Рано в ранці збігці відімкнули клунок. Оксана висунула ся з яру і сторожила, чи не вкаже ся яка признака погоні.

— Ми брате, Харку, від Мертвої недалеко; обкодували її; отож тутки треба бути розсудливійшим! Ти що й не кажи, а бери, на-тобі гроший! без них не зробіте й кроку!

Милорóденко наставив Левенчукови гаманець червінців.

— Не возьму! — відказав знову Левенчук: — хай пропадають. У мене свої гроші. Не даремне-ж я клопотав ся, єі вичікуючи! Я не той чоловік, що ти, Василю Йваничу! я, брате, Бога боюся!

І він виймив з за пазухи калитку.

— Дурень, ти голубчику, дурень! Ох, дурні ви всі! Та що робити! Ну, розкладай тепер огонь. Бога!... Та й я його бою ся, тільки не так, як ти. Ну, розкладай же огонь...

— На-ві-що?

— Побачиш.

Левенчук викресав огню, назбирав сухого очерету і розклав в долині яру ватру. Стіг був недалеко.

Милорóденко обшукав докладне клунки полковника, золото і срібло завинув окреме, а пачки з ассигнаціями, банкові білети й різні рахунки, папери й листи ще раз уважно оглянув і з зітханем підніс над ясно палаючій огонь.

— Що ви дядечку, що ви? — крикнув Левенчук.

— Уступись! Нехай згоріє і спопеліє, не добре

надбане: туди йому й дорога! Хто знає, чи доведу його й чи заховаю. А зловлять нас, то йому назад віддадутъ. Та й так я вже мав би страту на тих ассігнаціях; може скажуть, що й те з нашої фабричної роботи. А золото вже якось перевезу.

Левенчук стримав його й переконав, що вже ліпше все чого не забере з собою, захвати в сні.

Оксана без гадки мовчки дивила ся з вершка яру в самотний степ. Щораз яснійша розвидняла ся днина. Мраки просувались. Ранішні тіни над яром зникали. Очеретá шелестіли.

— Коби одначе не підпалити чужога стога, — закінчив Милорóденко, розятруюючи огонь, аби скорійше вигаряла, й бачучи, що з ватри часом іскри несли ся на стіг: — якійсь добрий чоловік своїй товарині сіна встарав! Уважай на нього Харку, поки ватра не вигорить, а потім до ліса! А я тимчасом переберу ся.

Левенчук виконав просьбу Милорóденка і стеріг стога, в котрий зараз заховали решту гроший і клунок. Збігці перебравлись і пішли горі яру. Левенчук убрав ся в свою давню міщанську одежу, а Милорóденко виняв з клунка цивільне пальто полковника й інчу шапку. В горі яру за три версти була вольна коршма. Тамечки Милорóденко знайшов у коршмарі-конокраді свого старого приятеля. Левенчук і Оксана зістали ся в яру. Милорóденко приніс ім йісти і приніс вістку, що годину перед тим перейздив сюди становий з двома гарнізоновими москалями.

— Тепер будьте здорові! — сказав — коли хочете, то йдіть в Свѣтодухів-кут; за тиждень я

розстараю коней і прийїду по вас. А тимчасом піп вас укріє в байраці!

Коротко перед тими подіями рознесла ся поміж панами-поміщиками чутка, що прибулий зимою новий губернатор загадав підняти за-ново, його попередником залишені суворі міри против збігців. Йому прирік свою горячу підмогу сусідній градоначальник, що особливе лютив ся на волоцюг за розширене пограничної контрабанди. Всі на-ново озвірились на безпаспортний люд, неначе до сього часу його тутки не замічали. Тайні післанці зачали вештатись у всіх напрямках. Посипались нові надзвичайні припорученя для земської й міської поліції. Завізвано поблизькі військові команди, щоби в разі потреби були готові до співділання, а іменно зручних у тих знайомих краєви справах, донських козаків. Одні власники землі, риболовень і фабрик раділи з тих мір, інчі, і то більша частина, була против них.

— Край і стоїть одними збігцями, — доказували сі другі, — як їх не буде, то він спустіє; чекати ще довго треба, заки сі землі залюднять ся законним способом, заки напливе сюди народ з півночи!

— А події з Панчуковським? — закидали перші, — а раз-у-разні рабунки над морем, конокражі на степах, недодержуване умов найму, убійства, загальний упадок обичаїв тутешньої сельської людности — чи-ж се наслідки покривання волоцюг?

Знову розгоріли ся спори поглядів і околиць.

Зновила ся й тутки віковічня і знакома сьвітови казка про війну Білої й Червоної Рожі. Андрусівка ішла против Антропівки, Небольцови сперечали ся з Шутовкином, Щолкова з Шульцвайном, Мертві-води з Доном, а Вебер зі своїм кривняком Швабером. Розійшла ся чутка, що декуди вже замикались міста й містечка. Земські власти переводили несподівані трусениці сел і самотних степових хуторів. Вязниці були переповнені безпаспортними, дезертирами, і окремим станом місцевих волоцюг, що видавали себе за людей, не тямлючих рідні. Під конвоєм гарнізонної кінноти відправлялись партії зловлених і доконаних у втечі збігців. Заворушила ся вольна мужицька чернь, що жила собі спокійно й вигідно по кільканацять солодких і тихих років. Інчих знайдено посивілими і з купою діточок від нових на місці придбаних господинь. Сила років они вже в бурлацтві, — того й самі они не скажуть, не тямлють. — „Хто ваші пани, де они?“ — „Коли-ж ви збігли?“ — „Ще до першої холери, за перської війни, перед некрутчиною!“ Зганяли до міст самозваньців-міщан, шевців, тесьлів, рибалок, столярів, слюсарів та пастухів. Одних ловили й вели силоміць, другі самі йшли добровільно, почувши хитро розголошену кимсь чутку, що мов збігцям буде заряд дїбр скарбових розділяти землі і оселить їх на придбаних місцях в характері вольного народу. Купи підроблених паспортів залягали на бюрох по урядах поліційних. Перешнирявши міста, власти зарядили окремі перешуки по селах. Прийшла черга й на тихі околиці Мертвої.

— Що за дивовижа, що люди хотять без паспортів жити! — бурмотав осліплий дячок отця

Павладія, Фендрихів: — на-ново спустіє наша околиця над Мертвою.

— Мовчи Фендрихів, не нарікай! Бо в сьв. письмі стоїть: ропоть гнѣвить Господа, и кійждо бо спасенія не обряцеть! А радше моли ся: ачей все втихомирить ся і да идетъ чаша сія. Не першинá нам з тобою терпіти! Тямиш як люде тутки мерли?

Так говорив отець Павладій, що сильно знемагав і підупав на здоровлю від зими. Він уже майже не виходив з дому, не відвідував пісьля звичаю свого улюбленого, радісно зеленіючого гаю; а все сїдав на сходах перед домом і дивив ся на косогір, в степ за церкву, мов кого виглядаючи. Але Фендрихів, котрий чи від сьліпоти, чи від старости зробив ся дуже гнѣвливым, не переставав і дальше бурмотати, сидючи з ногами на лежанці в спальни перед ліжком сьвященика.

— Кажуть, що то задля порядку! А деж той порядок? Ліпше перше ти засади сьвій город, а тоді й домагай ся, щоби все йшло чисто. От хоть би наша Оксана. Щож з того, що она донька збігця? А жила собі в нас, як сьвята, цілий дівочій вік! Взяли єї, викрали, і все в нас осиротіло. Оттак і вся земля спустіє, ваше преподобіє. Так оно!

— Про Оксану ти не говори! Чуєш? Не говори! Радше зовсім не згадуй міні про неї, та й годі!

— Не можу, не можу отче!

— От також хоть би й ти, Фендрихів. Ти був старий і хоть немічний, то всеж замітав церкву як сьлід, та й замітав теж лише на великі сьвята. Ну, ось прислали до нас інчого дячка; допустім, Андрій наш і молодий і все у нього в порядку. Але

що? душа моя ні до чого тутки при ньому не прилягає! І на церковне подвіре ідеш, ключі береш; стежечки позамітані, пісочком висипані; Андрій в халатику біжить, звиває ся, услугоє; а всеж не те, брате не те... Все не те стало. Сьвіт не туди йде!

— Куди-ж він іде?

— До свого кінця зближає ся...

Так говорив отець Павладій Фендрихову про нового дячка Андрія, свого рідняка, котрий по причині свого виключення за грубе поведене проти інспектора семинарії мимо того, що скінчив курс першим учеником, стратив недавно тому право бути сьвящеником і право на прихід, а за кару був призначений сюди як простий дячок. Він піддав ся сумній доли, радо зачав сповняти обовязок при дядькови, дуже втішив ся, що знайшов у нього многоту книжок; заняв ся читанєм з запалом молоді, прагнучої знаня душі, зачав у хвилях віддиху, а його страх кільки тутечки, вештати ся з рушвицею по околицях і від разу зискав собі любов приходян. Раз якось поїхав він до міста за новими церковними книгами, а з припорученя отця Павладія до консисторії в церковних справах — і зазнайомив ся тамки з учителем повітової школи, що то був загадав, як ми згадували перше, отворити в околиці публичну бібліотеку і дуже в тім розчарував ся, та й розбалакав ся з ним то про се, то про те. Він позичив від того вчителя ще десяток оден-другій цікавих книжок, а між інчим зачав нарікати на свою долю.

— Ви, мій дорогій зробіть так, як я! — відповів учитель — купіть лібру одну-другу танень-

кого сивого паперу й пишть свої замітки над місцевими обичаями; не кидайте своїх записок, они вам придадуть ся! Бачите, як тутки все на-пруго перемінює ся; край прибирає інчий вид. На моїх очах уже не одно змінило ся. От зачувати, що й дончаки задумують завести улїпшеня; міркують про залізницю й пароходну плавбу. А не схочете самі літератом стати, бути наприклад, як я, кореспондентом до газет, — так відішліть свої помітки географічному товариству!

— Змилуйте ся, ще висьміють мене; що я тепер таке задля оказаної мною непошани для хабарника і скарбника-зłodія, нашого колишнього інспектора семинарії? Я тільки дячок і більш нічого?

— Нічого не вадить; багацько вже ваших виступає на поле публичної діяльності. Купуйте папір і пишть. Чути, що й ваш єввященик пише якусь розвідку.

— Отець Павладій?

— Атож.

— Так, справді, пише щось, та вже він дуже зачав немощіти.

— А як закінчив ся роман викражі його годованки? Де она?

— Бог знає; знов, кажуть, утікла зо своїм давним милим.

— Памятайте-ж, пишть записки. Не повела ся міні бібліотека; але я знову заходжу ся коло одного містича, фабриканта цегли; він раскольник; може й дасть грошенят на журнал; тоді ми над Мертвою в містечку печатню отворимо й пічнемо видавати журнал. Працюйте, дорогенькій; від нас,

бурсаків, багато тепер вижидують, от що! Як би був Беліньський жив, ми би його принадили бути нам протектором.

— Так, так! Як би Беліньський!... Що то за душа була! Ми його тепер у семинаріях крадькомá читаємо.

— Ну, коли нема Беліньського, то до інших літератів лист напишемо, — є добрі люди; они на нашу просьбу відкликнуть ся! Що з того, що ми вбогі, а довкола нас самі золотолюбники та полковники мамони живуть, тупоумі, одеталі та лихі люди? Ми на них не задивимось, а будемо працювати. Таже в нас є паспорти; нас не виженуть, не вивезуть, як тепер тих бідолахів збігців. Так чи ні?

— Справді; гаразд, я годжу ся. Щож то за записки треба вести?

— Про житє, та й про все! Житє дає нам так багато інтересного; підхоплюйте справжнє, повне житє!

Так розмовляли нові приятелі, безталанні горячі голови!

Тимчасом підняті суворі міри против волоцюг ішли енергічно своїм шляхом. Власти ловили й пошукували безпаспортних, а ті останні рівночасно давали докази такої сприткості, про яку доси не чували!

— Жили собі спокійно збігці, ніхто їх не тикав! — бурмотав знову на лежанці Фендрихів: — почали їх полошити, ну, они давай шаленіти! Се так, як з пчолами: працюють золоті пчілонькі — спокійні, тихо; а роздратуй їх, ого — розїдять ся!

І справді зухвалі вчинки збігців тої весни перебрали всяку міру. Облога Панчуковського, нечу-

вана викрадіж огромної суми у нього і то його слугою збігцем — усе те годі було легковажити. Біля Таганрога на беріг виладували тоді з англійського статку й затаїли якось у ночі казочну скількість контрабанди: чаю, цукру, шовкових, вовняних матерій, пороху й інших продуктів в ціні яких кілька сотень тисяч рублів. Коло одної переправи оббили кварталного, що гнав ся за вислідженим збігцем, різником з одного містечка. На базарі в Керчи зарізали міняйлу серед білого дня і в замішанині забрали його гроші. На дорозі в степу обрабували жінку губернатора. Коло Сиваша в багнистих мокляках з'явив ся справжній розбишака, якійсь дезертир Півочкин. Про нього і про його вчинки склали ся вже справдішні казки: що мов то він взяв в аренду всі шляхи над Арбатською-стрілкою, й побирає данину від кожного проїзжого й перехожого на сто верет довкола; що його куля не бере, що ціла його ватага зачарована від смерти, що він присягнув обрабувати Симферополь, Феодозію, а потім Мелітополь і настановив частину летючого відділу навіть на шпильях Чатирдагу. Розгорячена фантазія мішала видумки з правдою.

— Ви чули, що за страшні річи розповідають?

— Чув, та не вірю всьому, як другі, що ще недавно-тому вважали наших збігців за чистоту їх обичаїв, пуританами.

Так казав Панчуковський, зійшовши ся з кольтоністом Шульцвайном коло містка при переправі через бурливу ще Мертву.

— Ви куди йдете, Богдане Богдановичу? Тямите, як ми тоді стріли ся з вами, також у степу під Мелітополем? Багацько води утекло з тої пори!

— А ви куди?

— На обלאву хутора нашої Евдокії Петрівни.

— І я також туди в саму пору, за річкою разом до ньої звернемо.

— Так; не сподівав ся я по ній. Яка хитра пані! — сказав Панчуковський.

— Щож таке? Я цілий той час був неприємний, відвідував свої отари овець.

Рослий кольоніст пригладив волосє й боязно вижидав відповіди.

— Та в неї знайшли вчора шістьдесять пять збігців; таки жили в неї слобідкою. Сьогодні веде ся дальше трусениця. Се либонь буде останній геройський вчинок Підкованцева.

— Щож, не вже з тим добрим Підкованцівим знову що-небудь склало ся?

— Так, кажуть, що то для нього остання проба: як не докаже тутки особливої сприткості в ловлі збігців, то піде в відставку.

— А як же стоить з вашою справою? з викрадіжою тої казочної суми?

— Яка там казочна? ще придбаємо!

Кольоніст зирнув косо на полковника.

— Щож, поїдемо до сусідки?

— Га! поїдемо! Цікава річ.

— Не лише цікава, а ще й навчаюча! — сказав полковник. — Та треба би тепер його справити й на приходський хутір нашого отця Павладія. Той піп — звісний переховувач збігців; належало би перетрусити його гай та й байраки.

— Не гарно, полковнику, nicht gut! — відповів з жалем честний німець, відїїзджаючи від мосту: — ви тепер ворогуєте на нього й тому наво-

дите таку бурю. Ви віддячуєте йому? ви? тьфу! не гарно!

— Так йому треба; тепер кождий ний дбає про себе.

— А хибаж у вас, полковнику, всі збігці перевелись?

— Щож діяти, прийде ся мні з моїми розстати ся, --- я сам їздив до міста, привів уже одну партію правдивих робітників; усіх віддаю, тепер ані одного волоцюги не триматиму, чорт їх побери! Лишень тепер ще мовчу; за одним разом усіх нажену.

Полковник з німцем поїхали до Евдокії Петрівни, над котрою зібрала ся така чорна хмара в виді нечаяного найїзду справника з порученя губернатора.

Тимчасом отець Павладій був того дня до вечера заскочений і здивований появою несподіваних гостей.

Він сидів тепер після звичаю від рана до вечера в свѣтлиці в старому витертому фотелі перед вікном, читаючи яку-небудь книжку і загадав був тоді перенести ся на східці, перед хатою, де любив на свѣжому повітрі вечеряти, коли в його домі в кухні зняла ся замішанина. Спершу вбіг був до него, шелескотячи новим камельоровим підрясником його родич, — дячок Андрій. Але Андрій вбіг тільки до сіней, постояв тамки неначе надумуючись і вибіг знову на сходи. Почулись голоси; хтось говорив шепотом. Заскрипів поміст під знакомими кроками Фендрихова. Сьліпий товарищ довголітнього життя отця Павладія ввійшов, ведений своїм наслідником, і обмацуючи стіни, затримав ся в свѣт-

лиці при дверех. Лице його змінило ся й сяяло незвичайним чутєм радощів і втіхи.

— Що з тобою стало ся, Фендрихів? ти до себе не подібний!

Священик стягнув окуляри на чоло, і сподіваючись чогось незвичайного, почервонів; руки йому тремтіли, кіска на потилиці маялась.

— Кажі-ж, що там таке? Ну, чого глядиш на мене, Андрію?

— Оксана, батюшка... она сама... прийшла з Левенчуком! Ідіть, одчиняйте церкву, мерщій вінчайте їх!

Отець Павладій зірвав ся вийшов до сіней. Йому на зустріч на порозі поклонили ся до землі Оксана й Левенчук. Він з-першу був не пізнав Оксани. Змучена тількима подіями она значно змінила ся на лиці, але була так само гарна, як і перше, коли не гарнійша.

— Оксано, Оксаночко моя! — залебедів отець Павладій, розплакавшись, тремтючи на цілім тілі і хрестячи лежучу в його ногах Оксану.

— Благословіть нас, батюшка, батьку наш названий, мене й його благословіть! — сказала Оксана, також плачучи й не піднимаючись.

— Благословіть і вінчайте; за нами швидко погоня прижене ся, — додав Левенчук, — нам або разом жити, або вмирати.

— Погоня? Куди? До мене? А то ще що! Не буде того!

— Сюди, батюшка, сюди; ми покинули байдак коло Лисого-Клина, а сюди прийїхали на рибальським возі. Нас по байдакови знайдуть; ми цілу

ніч йїхали на чумацькій мажі під рогожами з мішками муки.

— Вставайте, вставайте! Боже вас благослови! Ах ви соколики мої! Ах ти, Оксаночко моя! і ти така як тепер, на возі трясла ся...

Священик не докінчив. Він не міг без сьліз дивитись на свою ніжно-люблену вихованку. Она соромилась піднести очи.

— Біда, батюшка, всього навчить! — сумно сказала Оксана, — неволя як поранить, то й воля хто знає, чи хутко загоїть!

— Андрію! Фендрихів! жваво! Де ключі! Відмикайте церкву! Огня давайте, та в кадильницю ладану!

Сьліпий і видючій дячок — оба заметушились. На дворі наставала ніч.

— Сьвідки у вас є?

— А от они будуть ласкаві! — сказав Левенчук, показуючи на молодого дячка; — наш візник — рибалка також посьвідчить, та й досить, — а тітка Горпина?... Ще жива? Дитина єї живе?

— Живі, живі! добре. Ідіть же, покличте їх, а я ще ризу возьму.

Левенчук пійшов закликати рибалку. Оксана зітхала, хрестилась, підступала до кожної найменшої річи в сьвітлиці, дотикала ся, порох змїтала, цілувала й ревно-ревно плакала.

— Здорові були й будьте здорові на віки! — шептала она.

— Розповіж же ти міні, Оксано, як тебе викрали? — спитав ся священик крізь двері, на-борзі перебираючись в спальни.

Оксана розповіла все, що могла.

— А він же антихрист, він? виміт той! Як він мучив тебе?

Оксана мовчала, не підносячи заплаканих очей.

— Ну, то я не буду тебе допитуватись; то таке горе, що й тикати його не слід! Глядиж одначе Оксано... хоть дитина тепер незаконна в тебе буде, хоть она прижита тобою... в неволи, силоміць, а все-ж таки стережи себе, стережи єї; она все таки плід твій, дар Бога живого! Не клени його годуй, люби й виховуй!

Приобіцюєш?

Священик вийшов і урочисто стояв перед Оксаною.

— Хіба-ж я, батюшка, нехристь яка, чи що? Що стало ся, було против моєї волі; я вся знесиллась і виболіла. За щож оно мучитись має? Та і що нас єще чекає! Таж ми волоцюги! бурлаки, батюшка! Для нас місця нема...

Она знову голосно заплакала й похилила голову на стіл, обмиваючи сльїзми знакому вигладжену тількома роками його дощану покриву.

— Господь змилує ся й над вами, Оксано! Ходімо до церкви.

В бабинци розмовляв Фендрихів з Левенчуком.

— Отож ти єї приймаєш так як є, з чужим прижитком.

— Щож діяти, приймаю!

— Отсе парубок гідний! Дай руку!

— Всі ввійшли до церкви. Свїчки вже палали. Сьліпий Фендрихів чепурне стояв у стихарі на крилосі, готовлячись до сьпіву. Священик відчитав

молитву. Запитано і вписано свідків. Отець Павладій потвердив своїм підписом їх зізнання. Молоду пару усталили перед аналоєм. Св'ященик зачав кадити. Засьпівали молитви. Наложено вінці на голови.

— Чи любите одно одного, сину Харитоне, й ти доню моя, Ксеніє?

— Любимо.

— Чи по власній згоді й невимушеній воли?

— По власній згоді й невимушеній воли.

— Бог вас благословить!

— Аминь! — співали тремтючі і враз радісні голоси з крилоса.

А сонце ясно світило крізь вузки вікна церкви, де вперше колись побачились Левенчук і Оксана. Акації й бозові корчі, що вже прибрали ся в ясну кучеряву зелень, обгортали по давньому церкву аж до крівлі. Щебетливі тони соловейків змішували ся з окликами отця Павладія і співом з крилосу. Перемінявши перстені новоженців, зв'язавши їх руки й обвівши довкола аналоя, св'ященик скінчив обрядок, поздоровив їх, казав поцілуватись, обіймив їх і сам на голос розридав ся. Плакали також Фендрихів и молодий дячок. Стара Горпина, що не вестерегла рік тому назад Оксану, також тихо плакала в кутку церкви, пригортаючи до грудей свою дитину, котру колись так голубила й колисала Оксана.

— Чим же ти Горпино, погостиш молодих?
— спитав ся св'ященик, виходячи на церковне подвір'є, — они тепер у нас князь і княгиня!

Через темне подвіре вернули ся всі при світлі свічок до дому. Війшли до світлиць і тамки накадили ладаном. Оксана сіла й зачала розмовляти з Фендриховим. Св'ященик бесідував з Левенчуком.

— Тамтого року я від тебе домагав ся викупу, а тепер я тобі сам дам на дорогу. Ти либонь тепер без гроша, безталанний?

— Спасибі батюшка, за все; буде й так чим згадувати вашу ласку!

Св'ященик вийшов до спальні, понишпорив у своїх старих скринях і приніс для Оксани депозитку чималої вартости.

— На тобі, Оксано, твоє придане од мене, а як де примістите ся, дайте знати; ще для вас найде ся... Тажеж я батько й виховувач! Ех, щасливий же я тепер за всі часи...

Оксана поклонила ся йому до ніг.

Св'ященик сів знову коло Левенчука.

— Слухай-но, ходи сюди, Левенчук! — спитав ся він шепотом, — а ті гроші, каса полковника, де она? Милорóденко де?

— Я, панотче! в те рук не замішав! Мій товариш забрав їх, се правда; але я йому не суд'я. Ми його швидко покинули; ми самі собі люди, і він собі чоловік! Я чужого ніколи не брав і брати не буду,

— Так і треба, так і треба; ну, більш не питатисьму. Я, брате, тобі у всьому вірю.

Горпина накрила до вечері, повечеряли разом. Св'ященик виніс три фляшки старого вина. При-

кликали й мовчазного надморського візника до того бенкету.

Так сиділи й бенкетували, розмовляючи й пючи аж до пізньої ночі. Вже пізно по півночі за-тихло все й поснуло в поповому домі. Не встигло в ранці виказати ся сонце, а вже зняв ся в домі гомін і переполох.

Стара Горпина вбігла до сьвященика.

— Батюшка! тамки від німця з гори показав ся гурт якихсь людей; ніби йдуть, ніби йдуть наче *поняті* з соським.

Всі вибігли за браму. Справді; від веберівського хутора рухались і зближались якісь по-статі.

— Ратуйте ся, вийїзджайте, втікайте! то трусениця, трусениця! — закричав сьвященик і всі стрімголов метнули ся в хату назад. Левенчук кинув ся на-борзі запрягати віз із візником. Але не здужали вже вийїхати. Сьвященик пораяв випрягти воли назад, закотити віз під шопу, і всім поховати ся в байраці. Левенчук з Оксаною так зробили, побігли в байрак.

Перебігши попри церкву до ставу, они зникли на краю в корчах і колись дорогий для них рокитник знову затаїв їх у своїх зелених розлогих корчах.

— Як тебе кличуть? — спитав ся сьвященик стуманілого рибалку.

— Степаном.

— А ти, Степане, йїдь сам у поле, на против них, ніби ти муку везеш. Чуєш? А я ніби проходжуючись, за тобою піду.

— Гаразд.

-- Запряжи воли, Степане!

Воли запрягли знову. Віз покотив ся, а за ним пішов отець Павладій; на півтора версти за Сьвятодуховим-кутом їх стрінув справник на возі, а за ним сорок люда *понятих* з сотським. З другого боку, з поза веберівського хутора показав ся в поли під проводом інчого сотського, другій гурт *понятих*. Все діяло ся пісьля наперед виміненого плану.

— Вертайтесь, отче Павладій! — сказав справник, усьміхаючись, тримаючи в руках папір і здержуючи сьвященника. — Я вас розумію... вертайтесь!

— Як то! Я не годжу ся, то насидіє гідности! — сказав сьвященик.

— Сотській возьми підводу й того наймита: звиніть отче Павладій! Чи не будете ласкаві сісти зо мною на віз? Ті воли крадені, а ваш наймит — знайомий пачкар Сава Пузирний, — міні що-лише дали знати наші звідчики, що він до вас відвіз і головного з пошукуваних нами збігців.

Сьвященик з-жахнув ся, заклопотав ся, ступанів.

— Сідайте й покажіть нам, де затаїлись у вас тутки головні волоцюги, збіглий чабан поміщиці Венеціянови, Харитін Левенчук і ваша колишня вихованка, а по-просту його любовниця, не тямуча рідні, дівчина Оксана?

Отець Павладій стямив ся.

— Ви забуваєте, ласкавий пане, пошану для

моєго стану! в мене ніяких збігців не було, я нічого не знаю і прошу вас, щоб ви перестали обвиняти мене в той спосіб публично!

— Доволі того буде! — сказав з усміхом Підкованців, — я сповняю свій обовязок; прошу вас, щоб сідали зо мною. Не задержуйте нас.

Нічого було робити, свьященик сів на віз.

Они прийїхали на приходське подвіре. Хутір і сад швидко окружила гурма *понятих*. Інчі понятиї окружили байрак і став.

Справник видавав прикази хутко і якоесь без галасу кидав ся; всюди все уладив, станув на сходах перед домом, запитав: „чи всі на своїх місцях?“ казав винести на двір стіл, розклав папери, виняв капшук з тютюном, наложив люльку, покликав свідків, усміхнув ся й розпочув допрос; але потім зупинив ся.

— Чогож ви не ведете дальше? — запитав свьященик вийшовши до справника.

— Стривайте, не квапте ся! Ми ще гостей почекаємо, на свідків, аби протокол зложити як єслід. Я для вас не судьї, — судитимуть інчі!

Свьященик сів з боку, на окремому кріслі. Він міркував: „ах, ти Боже мій! що буде, як їх знайдуть?“ Приїхав старшій Небольцов, а з ним щé-хтось.

— Гріх вам, батюшка! сказав він зближаючись: — говорять загально і всіх нас повідомили, що ви в своєму гайку головний захист для наших грабівників учинили!

— Хтож вам те сказав? Чи так тільки про мене одного сказали?

— Всі кажуть!

Отець Павладій не подобав на себе.

— Розумію; ви винуєте мене, що збігців зберігаю, що ніби через мене они стали ся такі сьмілі та зухвалі! Панове! я трицять літ пережив у сій пустині; на моїх очах будувались і виростали села й декотрі міста. Недоплати, ошуки, всякі пригніти роззухвалляли ваших збігців. Доси они спокійно жили. Край тутки змінив ся, настали інчі звичаї. Не я перетримував збігців; пошукайте у других.

— Ви чуєте, чуєте? — питав ся справника Небольцов.

Прийїхали Шульцвейн і Шутовкин. Сі були допанотця чемні і вічливі.

Уже скінчили вступний протокол і збирались іти перешукувати, коли почув ся знакомий туркіт коліс і рессор полковницького фаетона, й Панчуківський по звичайному елегантно убраний і веселий, вискочив з фаетона, зручно здіймив гарний солом'яний панам'а-капелюх, подав усім з ввімкою сьвященика руку і поклонив ся справникови. Обмахуючи хусточкою порох з лякерованих черевиків, сказав до сьвященика: „а ми з вами, батюшка, старі знакомі, не правдаж?“ — Сьвященик на те кашлянув і відвернув ся байдужно.

— Ну, — зачав Підкованців, — я дуже радий, панове дворяне, що при вас міні довело ся сповнити свій обовязок; коли се міні не вдасть ся, — то наженіть і судіть мене самі...

Всі зійшли зі сходів. Загальна мовчанка була понура й урочиста.

— Сотські, починайте. Найперше кухню і шпихлір, а затим погріб і поди. Дім я сам перетрушу.

— Отож она тутечки? — пристрастним шепотом допитував ся Шутовкин полковника.

— Тутечки! — розсіяно одповів Панчуковський, згадуючи фатальну чудову ніч, як викрав з-відусіль Оксану.

— Як же ви довідались?

— Мій приказчик пізнав їх у коршмі Лисої Ганни, знаєте?

— Знаю, знаю! То й ві давний жених теж тутки?

— Мабуть тутки.

— І она, як була, з черевцем? От налюбую ся красунею! І міні теж доведе ся ві побачити!

Зачалась нагінка, як на ловах. Нагінники йшли тихо з дубовими дручками, а сотські на краях утримували лад. Они перетрушували кожний сховок, кожду ямку, і всі закутки. Перешарили кухню, шпихлірі, погребі, ставнку, й дім. Не знайшли нікого опріч заляканої на смерть тітки Горпини, що заховала ся під свиньське корито. Перешукали церковне подвірє, навіть церков, став і сад.

— Они в байраці! я знаю! — шепнув Панчуковський до справника, що трусив тимчасом дім сьвященика.

— Зібрати всіх понятих до купи! — крикнув Підкованців, — сотські! Та йти наперед разом; не минати ні одного корчика, ні одной вибоинки.

— Слухайте! Дістанете десять тисяч сріблом!

— шептав тимчасом полковник до справника, — то буде не хабар, а обіцяний з вдяки законний процент. Ради-Бога знайдіть їх, через них знайдеся й уся моя зрабована каса.

— А я думав, Володку, що ти на правду жалкуєш більше за тою красунею? — заважав жартом справник.

— Де там! Я вже про неї не згадую! Спитайте Шутовкина; я обіцяв ся передати єї йому.

Священик сам не свій стояв з далеку від панів і комісії. Він старав ся бути спокійним, та серце йому трівожно тіпало ся в грудях. Облава посунула ся до байраку. *Поняті* станули більше густим ланцюхом по обох краях яру. Частина з них розіставила ся з краю на чатах. А всі івчі ввійшли в середину рокитового гаю і в очерета до жерел. Ішли довго, тихо шелестіли поміж корчами й деревиною.

— Се щось зовсім у роді „Хати дядька Томи“, — замітив Дмитро Небольцов.

— Приплилаж вам до голови знову та галімація, та хата! Ну, послушайте, панове! — говорив дальше Панчуковський, — ну, чи є хоть мала крихітка схожости між нашими безпаспортними, волоцюгами, а поетичними американськими неграми, або межи нами, панове, а тамошними власниками невільників. Так як земля а небо!

— Як земля а небо! — сказав і Підкованців, що йшов за сотськими до місця, з відкілья почала ся нагінка, — вже то там не дадуть перекуски, як у нас.

— А що? нема нічого? — спитали ся зрільці.

— Нема! — недбало відповіли нагінники, виходячи без порядку на край. — „Що би то значило ся?“ погадав Підкованців, — „деж они сховались?“

— Стривай, стривай, лови його! — несподівано скричали нараз голоси понятих в гущавині байрака.

Всі інші нагінники кинулись також туди. Очам здивованого справника й поміщиків показала ся боротьба в гущавині очерету над жерелами. Купа понятих силкувала ся когось перемогти. Ловлений відмахував ся дручком і кидав ся на всіх.

— Не приступай, а то вбю! — кричав він.

— У него ніж! — озвав ся хтось з гурту і поняті відскочили.

Прибіг справник.

— Лови його, хапай! чого стоїте! Бери, вьжи його!

Знову кинулись поняті, наперли гурмою на противника, звалили на землю; зняла ся на землі борня і знов товпа відскочила.

Трьох чоловіка з неї стогнало, хапаючись то за руки то за лиця. Кров текла ім по сорочках.

— Братці, не ткни мене! я Піночкин, я зачарований — відважно закликав ловлений, простуючись; — ткнете мене, всі загинете!

— Брешеш! — крикнув з заду Панчуковський; беріть його, то Милярóденко; стріляй в него з рушниці, сотський, вбий на смерть, коли впре ся!

— Рушниці сюди й мині! — крикнув справник; — здавай ся, поганець! а ні то я тебе застрілю.

Товпа заворушила ся. Сьвященик не вірив своїм очам. Він сподівав ся побачити Левенчука й Оксану, а тут замість них побачив чоловіка, котрого назвали зловіщим іменням Милорóденка.

— Яка кара тебе сюди принесла, ледаре? — спитав ся його сьвященик, — ти мене згубив; ти в моєму гаю сховав ся!

— Не бійтесь, батюшка! Они не сьміють вас ткнути! Щож робити! Я тутки припадком. Загину тепер на віки! Отож нехай їх високоблагородіє не непокоять вас, звільнять від трусениці, а я покажу їх касу, она в мене далеко захована; як бачите, я далеко не зайшов, перетяв міні дороги пан Підкованцев. Я тутки в околицях волочив ся! А не вволите моїй просьбі, й даремне зневажатимете батюшку, — то вмру, а нічого не виявлю!

Панчуковський порозумів ся зо справником, скликали понятих. Сьвященикови заявили, що тому що оден з головних грабівників і злочинців зловлений, то дальша трусениця злишня.

— Але то для вас, батюшка, на другий раз наука, — сказав Небольцов, — будьте бережнійшій! Не дурно ми вас підозрівали!

— Всі ви майстри давати науку, панове; та щоб не прийшло ся вам пізнійше каятись.

Милорóденко доброхіть здав ся. Пождавши ще і ніби розміркувавши, крикнув... Тоді з байрака з вибоїни, як потім дізнались, повної листя й усякого хабазя, вийшли Левенчук і Оксана. Зачудоване було загальне.

— Край чудес! — шептав тріумфуючій Підкованців.

Усіх найдених зараз повязали, оглянули й закували, а сам справник з Панчуковським посадили Милорóденка й Левенчука в фаєтон, і повезли до міста задля допросу. Оксану повезли окреме в тарантасі справника.

— Як не повезете єі зо мною, — казав Левенчук, — то нічого не довідаєте ся про гроші, хоть би ви вбили нас обоіх.

Ніщо було діяти, Панчуковський подав ся, а навіть захоронив Оксану від очей цікавих, а Шутовкинови, котрий умліваючи ліз подивити ся на неї, погрозив навіть, що погніває ся.

Справник і Панчуковський поїхали без проволоки. В половині дороги стрінув їх становий з новою гурмою *понятих*.

— А що там?

— Справжнього Піночкина зловили!

— Де зловили? Де він?

— Тутки в степу, в коршмі; ось він!...

Гурма розступила ся. Коло воза, привязаний до колеса, стояв і усьміхав ся справжній Піночкин.

— Звязати його міцнійше і також до міста! Алеж деньок сьогодні щасливий! Тепер уже не піду в відставку; тільки би жити на сьвіті!

— До міста! до міста!

Фаєтон полетів. Милорóденко почав розбирати права.

— Ти де вивчив ся тих точок карного права?
— спитав його справник по дорозі.

— В академії штук, в тутешньому острозі; тамки я вперше їх зміст зрозумів і вивчив ся.

— Як у острозі?

— Вістиме діло; у нас тамки є свої професо-

ри й адюнкти! От як я був жонатий з панною в Россі, то в неї був студент, єї брат стрибчий чи що, він часто жив у нас; та що, його професори проти наших геть-то вже гірші; наші практичнійші будуть! А ті все лише з книжок...

XIV.

Надморське містечко.

Фаетон, запряжений новою чвіркою, летів чвалом знов тим самим шляхом, на котрому колись полковник уперве стрівує ся з Шульцвайном. Степ знову пишно зеленів. Знову засівали його густо й цвіли жовті та інші цвіти. По обох боках фаетону йїхало десять люда козаків на конях.

— Ех ти степе, коханий степе! — промовляв Милорóденко, розглядаючись навколо смутними і враз усьмішливими очима: — роскоше ненаглядна! Не нам тепер з Левенчуком більше тобою любитись! Тепер уже я піду підошви витирати по нашій Рассейонці! Прожив я собі таки, панове, на воли гарненько; і в вас, пане Підкованців, і в вас, полковнику, наймав ся; ну щож? чорт побрав, з дворянкою був жонатий, пожив, повештав ся до волі, до вподоби! Та тепер зловили пташину! А все те чому? А тому, що паспорта справжнього міні пан не видав; невольником, рабом я був, є і знову буду, видко, на віки...

Панове, дозвольте тютюню! Я знаю, станові висче колежського секретаря*), а справники висче титулярного капітана не підходять. А я ще тепер поки що справжній мільонер. Аджеж каса Володи-мира Алексієвича, панове, ще в мене схована!

Панчуковський на ті слова то блід то зеленів, але прикладав ся, що також жартує.

— Дайте йому, Підкованців, тютюну на цигаро! А в мене пістолі, нема чого їх лякатись! — додав шепотом.

— На, злодію. тільки штуки зі мною якои не втни: не зганьби, й не згуби мене! Я за тебе нагороду дістану.

— Змилуйтесь! я-ж у вас служив; ми люди свої, право й пошану знаємо.

По дорозі они спинились і знов оглянулись окови Левенчука й Милорóденка.

Смеркло ся, як справник і Панчуковський пісьля дворазового перестанку в дорозі, зміни сторóжі й коней прийїхали перед рогатку судового хоть дуже діравого й незначного надморського містечка, над річкою Неситою. Вартовий на одваху окликнув їх. В мійській брамі Милорóденко, котрий не міг сам піднести високо закованої руки, просив щоби зняли на ньому шапку, й перехрестив ся.

— Ач як! ще й хрестити ся! — сказав справник, пильно поправляючись і ледви говорячи з утоми.

— Мене кривий Сенько, також оден з моїх академічних приятелів у Кііві вчив хреститись при

*) Чиновництво в Росії має 14 ранг; з тих девята ранга титулярного капітана, а десята колежського секретаря. — Пр. пер.

перейзді коло кожної сторожі. А він був дуже вчений: з православних церков усе антими́нси крав і постачав раскольникам. Його штемпованого перегнали крізь дві тисячі й заслали в каторгу. У него в кожній тюрмі кума була.

Прийїхали перед дім градоначальника. Підкованців, котрий сам не вірив свому щастю, що повело ся зловити таких гайдамаків, квапив ся оправдати себе ними.

— Що то значить, панове, надморський воздух! — завважав Милорóденко, позіхаючи в темряві, — як запахло сьвіжостю! А всеж, Володимире Алексієвичу, я вам грошей не віддам, — они для вас пропали.

Москалі обступили фаетон. Справник побіг до урядуючого чиновника. За чверть години вийшов новий, покликаний з сусідного *corps de-garde* збройний відділ.

— Се той сам Милорóденко, — сказав Підкованців до чиновника: — а се той сам його товариш Левенчук, що обрабували недавно тому їх, пана Панчуковського; повідоміть його превосходительство, що я сьогодні їх висьлідив, зловив і особисто привіз.

Принесли ліхтарні. Арештанти мовчки стояли. Чиновник побіг до градоначальника.

— Казали їх завести в тюрму до тайної кімнати, — крикнув вернувшись чиновник.

— Будьте здорові, пане! Ви ще міні винні за два місяці плату! Не згадуйте лихом; з Амуру до вас писатиму! — крикнув Милорóденко за Панчуковським.

Надвезли в таранасі Оксану. Всіх завели до тюрми.

Градоначальник дав полковникови слово, що ще сеї ночі зроблять з арештантами допрос і випитають про гроші.

— До всього признаю ся, будьте спокійні! — безжурно додав Милорóденко, — аджеж міні треба потурбуватись долею мого приятеля Левенчука й його приятельки... Іх лише увільніть.

— Браво, браво! — сказав Підкованців, по дорозі до гостинниці, — як ми швидко справили ся з ділом! Тепер на вас паде обовязок, вечеря.

— Не лише вечеря, для вас по міні ціла спадщина! То для вас найліпша пенсія за службу!

Зайшли в гостинницю. Тамки незабаром прибули частний пристав, адвокат судовий і два інчі урядники. Подано шампана, замовлено люкуллівську вечерю. До окремого номеру зайшли на карти. Заложили малий банк. Грали безперестанку до білого дня.

— А ваша жінка, полковнику? Она ще доси тутки в місті живе? — запитували підпилі товариші.

— Справді так, моя жінка, покинута мною, прийїхала сюди до міста. Але знайшла тутки, панове, розраду: якійсь учитель.

Ви спізнали ся...

Всі зареготались. Ще цинічно покепкували собі гості з пані Панчуковської, й розійшли ся заточуючись.

— Отсе незвичайна душа, той Панчуковський! — повторяли всі, розходячись домів, — зараз видко, і бон-віван і справжній аристократ!

У ранці ціле місто загомоніло про подію з Панчуковським, котрий сюди рідко приїздив і котрого знали туття більше зі слухів. Він приїздив до градоначальника; той, як показало ся, був його знакомим і трохи чи не в рівних літах та тільки в інчій службі. Висчим чиновникам Панчуковський теж зложив візити. Його справа зачала ся. Злочинців почали переслухувати що-дня. Але ті нагле взяли ся перечити про гроші, що ніколи їх не бачили й не рабували полковника.

— Длячого-ж ви втікли від нього?

— Визволити вкрадену ним у свьященяка таку а таку дівчину.

Рознесли ся слухи такі, що справа приймає інчій зворот, що хто-знає, чи Панчуковський не гадає видуманою поголосою про викрадіж грошей затаїти свій власний зловчинок сповнений на вихованці поповій.

Так мовляли молоді чиновники. Дозрілі бюрократи напружували свій розум, як би то від злочинців добути признане, де заховали таку казочну суму. Сьлідчі судбі входили до тайної кімнати, заставали на соломі хору й мовчазну Оксану, при ній Левенчука, а Милорóденко на колінах перед образом: він молив ся і справді, здавало ся, не був виноватий ні в чім із того, в чім його винуватили.

Минуло два тиждні. Полковник зачав нарікати на повільність судових сьлідств, доказував, що туртуру знесли за скоро.

В полудне в мешканю Панчуковського збирала ся вся мійска аристократія. Обідали, грали в карти,

пили. Розповідали звістки про хід слідства і про арештантів. Прокуратор приносив усі нові вісти про них: що они сьогодні говорили, які нові дані розказували.

— Жаль тої дівчини, — казав інколи прокуратор, — она така тиха, скромна, раз-у-раз плаче; а єї любовник також спокійний парубок і жив перше чесно. Опроче, они в слідстві зізнали, що з собою повінчані.

— А то потішно, — сказав Панчуковський.

— Так єсть, не вірите? ми засягнули вістей — і справді вони повінчались по втечі у того самого вашого сьвященника, отця Павладія, що єї виховував.

— Чудо якесь! Так хутко змогли те зробити!

— За те їх ватажко, Милорóденко, той що був до вас, Володимире Алексієвичу, так близький — істота непонятна! Він до всього признав ся: і що займав ся контрабандою, і що зносив ся з нахичеванськими фальшівниками монети, — а до грабіжки ваших грошей не признає ся!

— Чи не можна би так хоть одним оком поглянути на тих арештантів? — допитувались прокуратора приватні гості полковника.

— Мене прохала одна дама поглянути на Милорóденка.

— А мене прохала моя суджена поглянути на ту дівчину нашу героїню!

— Годі, панове, годі; тепер не можна ніяк!

— А коли-ж?

— За три дні можна!

— Слово? слово чести? Длячого-ж аж за три дні?

— Слово честне й благородне, маєте мою руку; сам вас поведу. Тоді скінчить ся для них ціле вступне слідство. Тамки разом з вашими героями я посадив ще нашого другого героя.

— Кого, кого?

— Дезертира Піночкина, не чули? Того розбишаку з Сиваша! Його тамтого тиждня зловили близь коршми Лисої Ганни й привели сюди задля звязку його головних зловчинків з нашим містом. Отож я й його до Милорóденка й Левенчука всадив. Їх перевели тепер у ліпшій і безпечнійшій каземат на другім поверсі побіч башти. Не бійсь, не втічуть.

— Чи нічого нового нема про гроші?

— Завтра переслухають злочинців у-останнє, сьогодні они дуже зворушені через мої безнастанні допроси і прохали, щоби їх відложити. Завтра, завтра рано все рішить ся. Їм поставлять до очей головний доказ, жида Лейбу з коршми Лисої Ганни. Він бачив Милорóденка в день їх утечі від полковника й они йому показували якійсь клунок полковника.

— Отож, значить ся, міні ще треба чекати? — запитував полковник. Його зачинало непокоїти, він чув, що його справа тоне.

— Ще два дні почекайте, аджеж тут ходить не о десять рублів. Самі слідитимете завтра за ходом слідства і викритєм ваших грошей.

Панчуковський з зітханєм приняв пропозицію прокуратора, розвідав про мійські забави того дня й дізнав ся, що в місті того вечера грали в театрі. Він купив білет і пішов туди з нехитью.

Йому не дуже весело сиділо ся в театрі. Гра-

ли якійсь перетертій водевіль. До нього присів ся секретар градоначальника, правник і мартопляс, пуста голова, котрий конче незнати-чому хотів видаватись короткозорим.

— Що ви пороблюєте? спитав ся він Панчуковського.

— Хочу привезти з заграниці собі для розривкі італіянку!

Той дотеп розніс ся по театрі.

По-конець вистави нечаяне настало помежи зрільцями зворушенє. Увійшов на партер блідий поліцмайстер, молдаванин родом. Обізрівши салю сумним поглядом, він не сів на своє місце, але зблизив ся найперше в першому ряді крісел до голови мійского, сказав йому щось і голова зараз опустил театр; потім поліцмайстер увійшов до льожі градоначальника, де вже передше по дорозі заходив і з ним також зараз виїхав з театру.

— Що такого, що стало ся? — шепотіли зрільці, — пожар чи що?

— Знову відзначила ся наша поліція: всі головні арештанти втікли перед двома годинами з арешту! — відповів хтось півголосом на фотелях.

Панчуковський здригнув ся, встав, підійшов зі спертим віддыхом до розмовляючих. В ту хвилию запала куртина. Ніхто не оплескував гри. Всіх заняла зловіща звістка. Довкола градоначальникового секретаря зглотив ся цілий партер.

— Они перепилували поміст під полами в казематі й віддерли його, — розповідав жмурачись і льорнетуючи льожі секретар, що чув розмову голови з поліцмайстром, — а тоді зачали кожної ночі заглиблятись під поміст; між помостом горіш-

нього поверху а склепінем долішнього пробили ся в башту, котру в нашім острозі, як звістно, давно замкнули задля непридатности, зійшли по баштових сходах на долину, зачали тоді підкопуватись під стіну баштову, вирили перекіп попід знадвірній мур і сьогодні головні а за ними й інчі втікли. Они копали голі, а землю виносили сорочками й розсипували попід помостом. Тамки цілий відділ війська нипає за ними з ліхтарнями; вислали погоню.

— Хто втік? — спитав ся Панчуковський, не даючи віри своїм ухам.

Голос його тремтів. В очах йому почорніло.

— Всі злодії й ледаща, наприклад Піночкин, та й ваші... так... Милоробенко й Левенчук, а з ними також і та, знаєте, полковнику, дівчина... Наш сердега поліцмаєстер до крихти стратив голову. Генерал приказав візвати до погоні всі мійські поліційні сили.

Швидко рознесла ся по місті та застрашуюча звістка.

Панчуковський без тям вибіг з театру. Візників уже розхопила публіка. Він майже побіг до своєї гостинниці. На дорозі коло одного освітленого дому він зупинив ся, щоби на хвилю відітхнути. З напіввідчиняного вікна вилітали тони фортепяна. Сьпівав якійсь приємний жіночій голос. Біля брами стояв елегантний кабриолет; візник дрімав, загорнувши ся в опанчу.

— Чиі коні?

— Вчителя. Вам на-ві-що?

— Якого?

— А що в голови! — відповів візник побачивши на Панчуковському кокарду і здіймаючи шапку.

— Хто ваш учитель?

— Михайлів, Іван Аполлонич.

Панчуковський загадав ся.

— З Одесси? колишній студент? той, що в Шутовкина торік учив дітей.

— Так.

— А в кого то він? Чия тутки квартира? Не можу якось пригадати.

— Настасі Василівни, полковниці Панчуковської.

Панчуковський відскочив. В ту хвилю з вікна дав ся чути голос.

— Софроне, ти тут? зайізджай.

— Зараз.

Не тямив Панчуковський, як добіг до гостинниці.

— Ось она, та доля, що з нею зійшла ся моя жінка! — гадав він, — видко, не помиляють ся мійські слухи! І она прибула шукати зближеня зі мною? Листи до мене писала, а тепер збирає против мене закиди! Процес починає...

На столі в номері гостинниці він застав лист від справника.

„Не я, Володимире Алексінчу, винен, що ви здали ся на тутешні мійські власти з тої пори, як я вам зловив ваших рабівників, і не протестували против того, що они в одному казематі помістили Милорóденка, Левенчука й Піночкина, котрий уже сидів у тутешньому острозі і передше вже був утік; тими днями они обдумали й виконали зухвалий вчинок. Поліцмайстер тутки в усьому винен. Але я на-ново жёртвую вам свої услуги. Тепер уже треба нам самим ділати! З найблизчої замійської коршми

нині зараз донесли, що єлїди втікачів пішли в напрямку до Дону, до гирл, а іменно до неводів купця Пустошньова. Там околиця найглухїйша й дуже вигідна на сховок. Тримайте се поки-що в найбільшій тайні; зараз наймайте трійку добрих коней, возьміть з собою рушницю, випросіть собі в генерала жандарма за провідника, переберіть ся ліпше й нічу поспішайте до мене. Я ждатиму вас на боці від головного шляху коло трьох курганів, званих могилою трьох-братів на дев'ятій верстї. Посилаю лист спеціальним післанцем. Бажаю вам з серця доброго успіху.

Ваш Підкованців“.

Панчуковський поїхав до градоначальника, випросив для себе провідником жандарма-москаля, перебрав ся, визичив від власника гостинниці ловецьку дубельтівку, набив одно єї дуло шротом, а друге кулею, сїв на замовлену добру трійку й махнув. Він платив щедро. Всї гляділи на нього зі співчутєм.

Страх обгортав його на саму згадку, що всї його стараня й праця ішли марне раз на все.

„Дурень я дурень! На-ві-що я так надїяв ся? може сьгодні гроші були би в моїх руках! А я пірвав ся мійськими розривками; на мури острога покладав надїї... цілих два тиждні минуло! Треба було поживити, от хочби через сторожа, тих арештантів селедцями; за червінець зробили-б їм були ту тортуру — і справа булаби скінчена“.

Нїч була чорна й невидна. Вітер шумів. Пускав ся йти дощ. Панчуковський прийїхав на дев'яту версту і скрутив на лїво. Коло могили трьох-братів його окликнув Підкованців.

— У! я промерз! Ото би тепер випити, соло-
пел, коли нема що перекусити! Чи нема чого випи-
ти? Чому так припізнились?

— Ось маєте фляшку рому; я захопив. Довго
в театрі забавив; ваш лист три години ждав на
мене; ви не знали, де я?

XV.

У гирлах та плавнях над Доном.

Обі трійки пімкнули чвалом. Місяць не вказував ся. Коні бігли вразно. Багацько розгадував Панчуковський. Згадував свої щасливі дні прожиті тутки в степах, різиковні спекуляції в господарстві, величезні зиски, любовні пригоди, торічню викрадіж Оксани, картини перебутої облоги, замір привезти собі італіянку, — мимохить згадав також постати Милорóденка й Левенчука над своїм ліжком в памятну ніч грабіжки грошей, мійській театр, музику та сьпів в осьвітлених кімнатах і відповідь запитаного візника.

Она мене зрадила... тим ліпше! Міні лекше прийде ся жити по давньому! Але Михайлів... мій помічник!... Того я не сподівав ся...

Справник десь на-потемки зупинив ся, вилізав із воза, говорив з кимось, шептав ся, й они знову дальше йїхали.

— Що за таємничі зносини тутешних земських

властей з народом! — думав Панчуковський, — тим ліпше!

Ще не свитало, як обі трійки прийїхали до якогось пісчаного клина. Тутки змінили коні, знов поїхали, знов змінили коні, вже недалеко від неводів купця Пустошньова і вїїхали в очерета. Пустошньов був приятелем Підкованцева і все йому помагав в службових пригодах. Але його тоні, що були в самих доньських гирлах, особливе були придатні на скривки для контрабандистів задля притикаючих до них за очеретами піскових лав і острівців при мореськім березі — і тутки нераз лучали ся зловчинки, задля котрих опісьля виходили грізні та енергічні слідства. То було ласе місце для справників, хоть они самі гляділи крізь пальці на переховуване по тих місцях збігців.

— Ви заждіть тутки, а я на хвильку зайду до хлопців! — сказав Підкованців, — не турбуйтеся, я вам дав слово й дотримаю. Тутки треба самому рук приложити. Ім нікуди вже з-відсіля втікти, хиба в одно он-то місце! Чуєте, парохід гуде десь тутки!... На него они запевне рахуватимуть; не може бути, щоби они втікли без сильної підмоги з-по-за острога. Погадайте, Милорóденко розпоряджав так довго вже й такою величезною сумою. Они тутечки мусять бути. Певне задумують втікти за границю...

Справник зліз з воза, накинув на себе мужицьку свиту, взяв пістолі й пішов. Панчуковський встав і собі й зачав роззиратись довкола.

Справник порадив ще й йому запусити ся глубше в гирла.

— А ви, братці, йїдьте за мною! — сказав

справник до візників, — тутки дорога рівна, ровів майже нема.

Йдьте кроком, поки не крикну; тоді спините ся.

Підкованців ішов наперед ніби тінь, помалу рухаючись помежи великаньськими очеретами, крізь вузкі то широкі прогалини. Дорога тягнула ся пісками. Хутко вона мов знизилася в долину. Зачадили коням під ногами плюскатись калабані. По обох боках серед безкраїх заростів водяних і дрімучих довкола очеретів то сям, то там блищали білі зеркала озер. Вербові гілки вдарили на-потемки по лиці Панчуковського. Подихнуло вохкійшим воздухом, але так само теплим, запашним і м'яким. Легкий вітер зашелестів очеретом і заснув. Імла і хмарки розплили ся по небу. Вяенилось. Стало ще тепліше. „То плавні!“ міркував Панчуковський, схиливши голову й ніби трохи задрімав, змучений до краю й колисаний рівномірним погойдуванем легкого воза. Крізь ту хвиливу дрімоту він почув з далека тихій поклик Підкованцева: „тепер стійте! Я швидко верну ся; треба знову вступити до одної хижі тутечки!“ — розплющив очи, протяг ся, і нараз завмер перед чудовою картиною плавнів, котра нагле відслонилась перед ним неначе виступаючи з якої пари, з якої зачарованої мраки.

Сонце ще не виказувалось, але бліде жевріне, що віщує його схід, вже осьвічувало околицю в різних місцях.

Дон, зливаючи ся з притоками й роздроблюючи ся сам на велику силу рамен, плив тутки вже не похожий на ріку. То був великанській простір вод, що затопили землю, горби, луги й піскові насипи,

або радше збір найрізнійших рік, потоків і островів зарослих великанським очеретом. Головного рамя ріки сливе не було видко. То сям, то там наче кваплячись до моря, наче переганяючи оден одного з правого і з лівого боку випливали з гущавини очерету нові потоки. Луги й острови затоплює повільнь гирл аж до початку літних спек, і тому доньські плавні відвідують у ту пору тільки рибалки та й ті, котрих зневолить конечність тутки сховатись. Подекуди ті голі простори, ті зеленіючі горбики, а по більшій часті одні при других піскові узгір'я є покриті вільшиною, вербою, лозиною. Сюди інколи переганяють, бредучи по черево в воді, на пашу рогату худобу й коні. Але хмари мух і комарів швидко відбирають змогу до таких перегонів. Небавом усі плавні пустіють. Хиба якій бідак з рибалок, що заблукає ся ловити рибу в лябіринті тутешних островів, озер, очеретяних заростів і піскових мілин, закине тутки сіти й накосить на човен для коня копичку сіна або молодого зеленого очерету.

Мало зійти вже сонце.

Панчуковський не міг відірвати очей від картини гирл, що з шумом і клетотом бігли запінені поміж порослими очеретом горбами. Перед ним на сто кроків за мілким бродом зачало виясьнюватись великанське, тихе й чисте, як зеркало, озеро. То було не озеро, а той самий Дон, що при кінци довгої мандрівки захопив ся в затишок трьох піскових горбів та цілої діброви лозиня й очерету, і приліг тутки на спочивок. Понад тим тихим мілководем ступала якась сіра тінь з довгим носом. Як раз зажеврив у перших промінях сонця єї хвіст; она

обернула ся... чапля. Понесло новим подихом вітру; зітхнув ранок. З різних сторін знову повідслонювались нові картини...

Тамки знову відслонює ся ланцюх дрібних незлічимих острівців. Тутки залисніли беріжки, червоного неначе кровю облитого сільного озерця. В гущавині лозини закумкала жаба, за нею друга, сотні, тисячі, і цілий галас болотняних криків заповняв воздух. А очерета відслонюють ся що-раз дальше, зливають ся в цілі гаї, ліси, темні й величезні, шелестячи вітками й листем. А в тім розніє ся крик журавлів десь геть-геть далеко. На право мигнули крила вітрака, що неначе затоплений стояв серед островів і лозів. Щось зашевелило ся в повітрі й загуділо щораз дальше, неначе з-відкіляєсь надніє ся останній відгомін нечутного гарматнього вистрілу. На самий віз просто на Панчуковського надлетіла лопотячи крилами по очереті, якась легка, довгокрила птиця. Свобідна, зполошена й покрита вохкостю, она боязно й ясно заглянула йому в-вічи своїми круглими потахлими очицями, і двома помахами знову зняла ся і зникла в безкраїх заростах очеретів, островів і шумних невпинно-летючих річок. Панчуковський запитав свого жандарма:

— Ти бував тутки?

— Як не бувати?

— Багацько тут риби ловить ся?

— Всіляка буває: головачі, синець, біла риба, осетри, чешуї, баламут себ то такій селедець, що воду каламутить.

Панчуковський глянув перед себе. За тихими водами озера, по котрих не давно ще похожала

чапля, небо вияснило ся ще більше. Наконець оно геть далеко порисувало ся жеврінєм чудового ранку. На краю виднокруга за очеретами пересували ся білі хмариночки. Щось особливе свобідно шуміло. То море в далечи клекотіло й билось о береги, обливаючи нанесені широкими гирлами лави піскові кучерявими білими бовдурами. Вітер ще не втих. Чайки літали з криком здовж темного ще побережа. На ліво виглядали з мраки ледви замітні щогли статків, що плили цілу ніч морем під вітрилами, або стояли порозкидані по рибальських пристанях на Доні. На право видко було вершечки рибацьких хат, маленькій дімок купця Пустошньова і курені над притоками Дону. З декотрих хат курился вже дим.

Вернув ся задиханий Підкованців. Він вів на повіді осідланого коня.

— Змилуйтесь, міні соромно, далебі! Як я вам віддячу? Ви ратуєте моє майно, честь і моє жите, а все самі робите! — сказав Панчуковський.

— Змилуйтесь, се пусте! тутки інакше годі. Інчій би тутки зажадав цілу армію *понятих*, відділ козаків, а я все сам. Бачите, які місця. Тутки я недавно викрив контрабанду чаю: човни Пустошньова всі на мої услуги. Сказавши між нами, я ділю ся з ними правною добичою. Без їх помочи мене тутки трохи не порубали в перших літах Грекипачкарі. Коли-небудь, як щасливе доведу вашу справу до кінця, покажу вам своє перерубане плече. Здає ся, колись при таких історіях загину як пес...

— Як же з нашою справою? — запитав з ликоманним страхом полковник.

— Цсть! бережіть ся візників. Они нас не знають! гадають, що ми звичайні поліцейські звідчики за контрабандою. Сидіть же, сидіть, товаришу, тутки; тамки приказчик дав міні другого коня! Давайте ще випити — треба допити фляшочку того рому! Коли буде чого треба, я вистрілю з пістолі, тоді ви поквартесь до мене. Они вже десь тутечки певне в он-тих трясавицях чекають; з розсвітом ранку, завважали наші звідчики, якісь люди з хорою жінкою зближались до куренів. То певне они; ім нікуди інде перейти, як лише сюди. Я розіставив сторожу по-над берегами, йїздців і піших, щоби не дати ім денебудь сісти на човен і поплисти до пароходу. Онде, бачите, якійсь паровий статок стоїть, та ще й либонь англійській. Они тутки тепер безпечне волочать ся. Тамки ми їх запевне й прихопимо... В ночі шаліла десь-там буря, а тутки були неспокійні води, то й ім певне не спустили човна... У мене на все є вісти.

Підкованців перебраний по мужицьки, але з пістолями під опанчою, побіг знову очеретом.

Панчуковський скинув з себе кожухи, зістав у самім сивім простім жупані, сів на приведеного доволі сильного коня, перекинув через плече визичену рушницю, вїїхав ще глубше в висчій і густійшій очерет і зачав чекати. Довкола вже ясно лисніли озера і болотняні охаби. Дике птаство зачинало чиликати, кричати і стогнати на всі способи. Гуси заїгали недалеко, зняли ся величезним стадом із глосним криком полетіли до моря.

Панчуковський чекав, і розгадував своє положєнь. Йому мимохїть знову прийшов на гадку покинутий Петербург, сьвіт моди, балєт, Невськїй

проспект, знакомиті товариші. Він зиркнув на свого клапоухого пегаса, на свій дрантивий сірий жупан, погадав, що за пів години він може зробитись цілковитим банкрутом, як би лише зловіщим утікачам повело ся втікти з берега на отверте море будь-яким дивним нежданим способом. „А прочій цілий сьвіт не турбує ся мною! От-де важить ся моя доля!...“ Розяснювало ся щораз більше. Побіля рибацьких куренів зарухав ся народ. Якись піхотинці побігли над беріг моря; якись йїздці пігнались.

Панчуковеський мимохїть у ту хвилю погадав:
— А що буде, як усе пропаде, як їх не зловлять, і мої гроші, ціле моє майно піде марне, зникне без сьлїду на віки? А що, як вивяже ся боротьба, мене покличуть сїгналом, я прийїду, а мене вбють? Ех, що буде, те буде! Я прожив, нароскошував ся. Я ловив кожну хвилю житя, пив солод з кожного цьвіту, кидаючи його потім як непригожїй. Убють — туди мині й дорóга! Чоловік раз умирає. Ну, значить ся, так мині на роду було написано. Жив на селі, в батька, впісьля в Петербурзі, потім оженив ся, майно загорнув; жінка доскудила, жінку кинув, сюди прибув — ужити житя в сьому роскошному краю, — а тутки приходить конець. А як не вбють?... Як не вбють, а заберуть одно майно, ціле майно, як є, всі до одного способи до житя... що тоді? Отсе цікава річ: чи стане в мене сили волі, вибавитись особисто, самохїть, от такого сорому, ганьби й пониженя? Чи стане мене на тїлько розуму, божевільства, горячки, щоби скінчити той жарт... самоубийством? Ганьба пісьля роскошів, кайдани й жебрацька торба пісьля волі та щасья!...

Розляг ся ледви чутний сигнальний вистріл. Легкій дим звив ся над пісковими спохилями.

— А! сигнал. Підкованців не бреше. А я вже зачинав міркувати, чи не возьме він хабара від того самого Милорóденка й чи не перепустить його; тепер у мого супротивника більше грошей! Двіста тисяч!. . О двіста тисяч ходить, а в тій пустини ратує їх всего-на всего двох: я та й сам справник...

Володимир Алексієвич, поїхав у напрямку почутого вистрілу, на переріз людям, що в далечи бігли понад беріг. Ледви він вискочив з лиману, перелітаючи доньські гирла та плавні, й вийїхав на підвишене плоске прибережне спохиле, як чудові картини знову, як би навмисне вирунули перед ним. Ранок прикрашував уже море багряним промінєм.

Над самим морем розстелена широка та гладка околиця синіла з усіх боків. Де-не-де по зеленних горбах і піскових косогорах михтіли біленькі наддонські хутори й надморські села. Дика, суворя й убога ростинність помежи пісковими долинами й лавами, блищала ся в блесках ранішньої роси. Сонце виказувало ся з лівого боку від кавказкого виднокруга, зганяючи останні хвилясті мраки і освітляючи щораз більше і величнійше береги, статки, очерета, плавні й синє понуре море. Сприткій донській коняка чвалав що-сила по знакомій, рідній рівнині. Панчуковський стягав коня шпорами і напруженим поглядом слїдив у далечи якусь непонятну замішанину. Над берегом увихались люди; хтось махав шапкою, кликав других, вже чути було голоси...

— Що тут стало ся? де, де? — закричав Володимир Алексієвич, доїхавши на високій горбок і обзираючи з него очима ціле розбурхане нічним вітром морське побережжє.

— Онде, ондечки! — відповіли рибалки, чухаючись і не пізнаючи в одягненім у сірій жупан чоловіці пана та ще й полковника.

Они показували на беріг, де хтось сідав у човен, турботно понукуючи на веслярів, що поспирали ся на весла й не хотіли йїхати.

Панчуковський пустив ся туди. То був Підкованців.

— Я справник, — кричав він божевільним зі злости й лютої голосом: — Я справник, гайдамаки! Везіть, везіть мене! Он там они!

— Хто, хто? — питав ся Панчуковський, крутячись на розпаленому кони, — та відповіжте, ради-Бога, хто?

Справник відв'язав човен, вирвав у одного з веслярів, що по-пяному ледви тримались на ногах, весло і відбив від берега.

— Наші, наші онде на байдаці йїдуть, вже до пароходу пилькують. Проклятий край. Анафемській край! А сі чопи не хотять дати човна; та хїба-ж я збіглець чи що? Справник то тутки нікчемна фігура; на сотки верст роскинені оселі злодіїв, а тебе ніхто не слухає. Они підпоїли в ночі сих чоїв. Тутки всі йїдуть рука об руку!

Панчуковський побачив на байдаці під вітрилом знакомих: Милорóденко, Піночкин і Левенчук веслували; Оксана загорнута в хустку сиділа позаді байдака. Веслярі на ньому були, очевидно, чужоземці, Греки або Турки. Знимав ся знову

свіжій вітер. Збурені хвилі гнали байдак на ліво до берега. Справника понесла струя на право. Підкованців кричав на других рибалок, що бігали по березі, кликав їх, бігмав ся на-ві-щось, бив себе в груди, лаяв ся... Байдак з утікачами зачав заходити за пісчану лаву.

Володимир Алексієвич виждав хвилю, зіскочив з коня, вхопив рушницю, приклякнув, примірів ся на байдак і вистрілив з рушниці найперше шротом а потім кулею. Байдак був на триста кроків від берега. Шріт засвистав по хвилях... Веслярі на байдаці з насміхом поклонились. Куля також нікого не поцілила. Подорожні на байдаці спершу були затурбувались, але зачали знову потім спокійно глядіти на беріг.

— Човнів давайте, човнів! — кричав Підкованців, що був сам колись, як звістно, моряком, і вибивав ся з сил, веслючи одним веслом, — човнів! Тутки гине доля чоловіка, моя служба пропадає!

Від берега з гирл по правому боці відбили гостроносі човенця. Їх кидало, як лущинами, по хвилях. На чужоземному пароході розводили нару.

Байдак пірваний прихильним вітром, розпустив вітрило, й впливши з мілин поплив швидче. Плавців на ньому вже тяжко було розрізнити. До Панчуковського також почухуючись приступив рибальській приказчик і пізнав у ньому пана.

— У вас певне тульська, проста рушниця? — спитав ся здіймаючи шапку, — або ви хибили, ваше благородіє! А коняка ніс вас добре...

— Ні, я либонь когось поцілв. Здаєсь одного

на байдаці менше. Я щось гаразд не виджу. Чи вже-ж не зможуть перегнати їх наші човни? І для чого тутки гармат нема?

Приказчик приложив до очей долоню.

— Всі, пане, цілі на байдаці, я їх рахував, як они сідали он-там за тим клином. То альбаньській пароходець під англійською флягою: забирав тими днями недалеко з-відсіль переселяючих ся Татар і Ногайців з далеких аулів, а сьогодні відпливе. А гармат, пане, годі скрізь розставляти, наша Рассея розвернула свої границі!..

— Та хiba-ж тутки перепускають утікачів, прибережна сторожа дозволяє?

— Всіляко буває, пане, всіляко... навіть...

Остатних слів приказчик не докінчив. Байдаком зачало гнати назад до берега. Підкованців поплив відтяти йому дорогу до пароходу. В тім на байдаці блиснув огонь, звив ся клубами легкій дим. Щось зашвирляло в повітрі. Панчуковський йойкнув: Підкованцева горілиць перекинуло з човна через берег. Зачав збігатись народ на березі коло Панчуковського. Справник був забитий на-смерть; байдак поплив без запину дальше; новий подув вітру прибув, плавці на байдаці зарухались, розпустили друге вітрило, і спростувались до пароходу; човни не досягли їх. Парохід рушив з місця й поплив цілою силою пари.

— Мертвий, ваше високоблагородіє! — сказав другій жандарм, як сторожеві човна привезли на берег безталанного Підкованцева, й покладовили його на піску, — череп як поцілило. Видко, куля в розбишак англійська була та й рушниця далеко-

сягла. На півтора тисяч кроків понесла й зачепила зручно; так влучити примірюючись не влучиш, — я сам був у стрільцях в Севастополі... Ах, що за нещастє! Ах-ах!...

Полковник стояв, нетямлючи, що довкола нього діяло ся. Прибули околичні сотськи. Ударили на тревогу і зібрали берегову сторожу. Вислано кінних післанців до міста. З відтіля екарбовий парохід пустив ся під вечір в погоню за названим перевозовим пароходом. На висоті Керчі його дігнали в проливі, зупинили, перетрусили. Телеграф був у русі. Але осторожних втікачів на тім пароході не знайшли. Через ніч і на другій день падав дощ. Хіснучючись імлою, втікачів мабуть денебудь висадили на кубаньський беріг, або на інчій чужоземний статок. На тому альбаньському пароході сиділи тільки брудні обдерті Ногайці і частина переселяючих ся в Туреччину надбережних Татар.

Так донесли градоначальникови.

— А деж гроші, мої гроші? — голосив Панчуковський, що зістав ся ще в місті.

Всі зводили плечима. Прочих малозначних утікачів з острога хутко виловили. Сі не зайшли далеко; всіх половили по околишних шинках.

Тіло Підкованцева привезли до міста. Панчуковський розповів цікавим хід події.

— Якою жалісною й поганою смертю погіб сердешний Підкованців! — говорили городяне і знакомі. — А гідна була людина! З руки злочинців, збігців, жите скінчив! Сього в нас доси не чувано. І ще хотіли дати відставку такому гідному чоловікови...

Тимчасом імя полковниці Панчуковської, з роду Перепелициних, стало ся загально звістним і модним іменням у місті. Поліцмайстер зложив їй візиту, градоначальник забажав з нею познайомитись. А до сеї пори она цілу осінь і зиму даремне всіх прохала, щоби або дали їй розвід, або погодили з чоловіком.

— Та она, кажуть, дурненька гуска! — балакали міські дами, — она купецька донька чи що? Ёї Панчуковський покинув задля якоїсь зради.

— Чи то такій він, щоби жінка йому була невірна? То він ёї кожного часу зраджував і тепер зраджує...

— А ёї роман із тим учителем?

— Що за бридня! Михайлів учить ёї донечку... Таже він тепер артист; чули ви, як він грає? За оден рік чудес доконав! Він ёї донечку вчив гра-ти, а матери давав лекції сьпіву...

— Так, так! — мовляли недовірливо хитаючи головами місцеві дами-цокотухи. — Значить, ся они дуети любовні разом висьпівають? А ваш артист покинув спекуляції?

— Покинув зовсім; він тепер збирає й запи-сує українські народні пісьні, підкладає під музику й хоче видати, — і оперу пише пісьля якоїсь по-вісти Гоголя з українського побиту. Талан не-звичайний!

Нечайно-несподівано прийїхав до міста отець Павладій і привіз просто до градоначальника знай-дений кимось у яру при перевозі стога клунок. У клунку були гроші. Панчуковському зачали зно-ву виростати крила; але від висчої власти з Пе-

тербурга прийшов секретний приказ, засеквеструвати ціле майно Панчуковського, а його самого з-обовязати підписом, що не вийде з міста. Приятелі жінки полковника віджили. За те він знову і то раз на все стратив звагу. Нова-Диканька також виховзала з рук. Йому порадили звернутись до сенату. Але полковник порадивши ся з судьєю, убрал ся й полетів до жінки, щоби перепроситись. Його голова горіла. Серце тіпало ся в грудях.

— Настасю Василівно, прости мене! — сказав він, входячи до неї й падаючи на коліна! — Його донька вибігла з лялькою з сальону, побачила незнакомого чоловіка й зупинилась. — Прости мене, Настечко! Я багацько перед тобою завинив: я тебе з-обидив; Бог покарав мене — прости для нашої дитини!...

В ту хвилию з сальону вийшов прокуратор.

— Я давно прошу за вами, полковнику, — сказав він. — То річ уже не можлива: в наслідок особистого прошеня вашої жінки, котру ви покинули більш за девять років тому, їй дали розвід.

В місті займались дальше поголосками про неясні відносини Панчуковського до своєї колишньої жінки. Їх смутний роман ще не давав багацько цікавим головам спокійно спати. Як усе буває, так і тутки утворились два табори: оден стояв за чоловіка, другій за жінку. Одні казали: „чоловік виміт!“, другі: „нічого собі зілечко й жінка! Она отсе, отсе і отте робила!“ Ті спори, розуміє ся, небаром прибрали новий гіршучій відтінок. Казали, як перше, що в пані Панчуковської не лише тутки, але і в Моршаньську були свої тайні та явні любовники, що єї тутки ціле місто з того боку пізна-

ло, що навіть перекупки зачали говорити про неї з легковагою. Так розказували, що ніби хтось підпив собі і крикнув якомсь: „візник, до полковниці! знаєш?“ — Як не знати полковниці, сідайте!“ — Оттак ніби зухвало й вільно відповів мійському піячині, офіцерови візник. Табор, що стояв за чоловіка, наводив інші докази. „Коли так, то длячого не мав зраджувати й сам Панчуковський? Ось він почув про жите жінки, може бути, що був не від того, аби погодитись, — та пішли про неї поголоски, він на єї лихо згадав старину — з циганками зачав тягатись, неприличний пікнік за містом разом з чиновниками справив“... — „А обрабувати жінку?“ — „При чім же тут майно? Знайдених у стозі грошей йому не звернули. Засеквестрували й хутори. Та хибаж те все щось значить? Він подав до сенату, а сам перейхав до Нової-Диканьки. Що з того, що він за жінчині гроші підняв свої інтереси й за них купив хутір? То вже їх рахунки, їх обоїх. А ми не маємо ніякого права ладити поміж чоловіком а жінкою“.

Ті спори і слухи продовжали ся довго. Місто небавом стрівожила остання й загально смутна звістка...

Володимира Алексієвича Панчуковського підняли його двірські ново-наймлені люди вбитим на ярмарці в Андрусівці. Смертельний удар задав йому незнати хто в мійськїм переулку під вечер ярмарочного дня. Була розбита голова: хтось з незвичайною силою вдарив його з заду чимось в роді обуха. Почало ся гучне слідство. Переслухано цілу його челядь. Одначе бистроумні чиновники не викрили нічого, щó-би могло вказувати на певну при-

чину смерти Панчуковського; допускали, що в протиправнім перетримуваню безпаспортних людей треба було шукати головної й найблизчої причини смерти полковника.

— Що ви, панове, за брудні пускаєте? — перербивали їх чиновники з молодого покоління: — та його збігли слуги служили йому вірнійше багатьох кріпаків! Они його тільки разів самі ратували...

— Ну, та й щасливий Підкованців, що згинув від того слідства. Ми би його загнули там, де козам роги правлять. Він був головною підпорою збігців.

Одначе панове чиновники отримали хутко приказ не фантазувати на тему мнимі провинности збігців із челяди полковника, не засилати їх ані не притискати, але судити, як усіх людей на світі, а потім вижидати дальших приказів проти вписаня їх на місце пробутку.

Хтось приніс у салюни градоначальника таку звістку:

— Безталанна Панчуковська! Та дайте їй остаточно спромогу вирвати ся з того болота спліток і поговорів. Швидко вже зачнуть єї обвиняти і в смерти чоловіка, між тим як справа розсвічує ся в інчій спосіб.

— Щож такого? хиба зайшло що нового?

— Якже-ж? Полковника вбили, ви те знаєте... Зловили якогось Петруся Козиря, кріпостного льякая небіщика-батька Панчуковського, що жив у жінки полковника і втік від неї по дорозі сюди, як то ви певне чули. Він любив паню, служив їй вірно й чесно десять літ, а втік, коли довідав ся.

що йому знову доведе ся попасти ся в руки пана... Певне гірко було цілій сімбі Козирів і в батька полковникового. Брат того Петра, Касьян Козир, збіг сюди давно тому ще від батька нашого полковника. Зі слідства тепер показало ся, що той Касьян колись-давно йшов сюди з маленькою-донечкою, був у дорозі зарізаний, і вмер в Таганрозі у шпитали; його доньку взяв за вихованку сьвященик над Мертвою, — і єї потім викрав полковник.. А Петрусь Козир, що недавно був зловлений, утік з кватири станового пристава, де в слідстві довідав ся про долю свого вбитого брата Касьяна й його доньки, — та й, не довго нагадуючись, змовив ся ще певне перед тим з Левенчуком, прибув на ярмарок, знайшов у товпі купців полковника, підгледів його й убив на-смерть із за рога в переулку...

— Деж подів ся убійник?

— Пропав без сьліду.

— По-конець червня по смерти полковника ввели його жінку в посіданє цілого майна. Шульцвайн запропонував пані Панчуковській спродати йому землі, будинки й весь інвентар з рухомостями в Новій-Диканьці.

— Вам тепер без енергії вашого небіщика чоловіка, не упорати ся з тим майном. А в мене є невжитий капітал і я походжу коло того справнійше, а вам виплачу готівкою.

Безталанна і змучена Настася Василівна з радістю спродала Нову-Диканьку, віддала Шульцвай-

нови також в аренду інчі, винаймувані ще через небіщика землі, де випасались отари овець і де була знакома читачеві пуста хижина, місце першої сцени єі чоловіка з Оксаною; загодила своїх моршаньських вірителів; продала німцєви й заграничний фаєтончик, з чвіркою нових шпарквих доньських коней, що возили єі чоловіка все чвалом, розпрачала ся з сусідами й виїхала назад до Моршаньська.

— Клімат на півдни Россіи нездоровий видко для полковниці, — поясняли собі городянки, — а то она би не виїхала.

— Ні, не те! — поясняли мушчини, заражені й тутки спорами новійших публіцистів, — пора для приватної діяльности мужеського роду з висчих кляє на Руси вже прийшла, а для женщин ще не прийшла. Та як би й жив полковник, то й він либонь не довго продовжав би свої спекуляції. Ще два або три такі припадки, як наприклад знищенє степів саранчою, а він певне по році був би вступив у державну службу. Ті акційні товариства, та губерньска провінціоная діяльність наших поступових людей — то зараза. Побачите, що всі наші змаганя і так названа власна праця скінчать ся одним: наші маєтки, фабрики, ліси, землі й води... все тут швидко перейде в аренду або до німців або до жидів...

Місяць по виїзді Панчуковської виїхав до Моршаньська й Михайлів. Рознесла ся чутка, що він ще в Новороссіи просив єі о руку й по смерти єі чоловіка она прирекла за него вийти.

Того року обдарувала осінь південні степи чудовою, теплою, справді українською дниною. Сонце ніби прислонене злегка імлю, горіло наче серед літку. Бабське-літо літало скрізь у воздуху. В поли було тихо, трави пожовкли, але листе з дерев по самотних ярах ще не облітало. Ті гайки стояли мовчазні й горіли всілякою різнотою зміненого, завмираючого листя: ясною пурпурою диких яблїнок, і глою, ясним золотом кленів та лип, сріблом ясокорів і синявою темною багрюю тернини, дубків і ліщини. В ту пору надморські новоросійські степи що до краси не мають собі рівних суперників. Злітаючи ся з півночи перед відлетом за море на ту пору дике птаство цілими гуртами тутки роїть ся. Стадами ходять перкоші, гуси темносивими стадами пасуть ся по пустарах, ніби отари овець. Журавлі кричать, відбуваючи свої воздушні муштри й табори під хмарами, звиваючи ся в трикутники, або розвиваючи ся в довгі, рухомі, непереглядні кольонни. Іноді одну або дві години они літають, застеляючи небо. В тій порі на степах майже не побачиш живого чоловіка. Чумацькі валки, з боязни перед болотними дорогами не йдуть більше з півночи до портових контор по широких шляхах. Збіже звезене з піль. Тільки стирти сіна ще стирчає то сям то там і служать за осідок мовчаливих і поважних орлів та коршунів усякого виду й росту.

Затих і прибрав ся в розкішні осінні краски й відтінки і яр Св'ятодухового-кута. Рокитниковий гай мінив ся всіми ясними красками. Став синів і полискував крізь його голі прогалини. Гурток ве-

селих пташків увихав ся по деревцях і вицьвіркував свої останні піснї.

А в дїмку отця Павладія ладила ся сумна подія. При столі, на котрому все купами лежали газети й журнали, сидів понурившись чужій сьвященик, якійсь рудий, золотушний, худий і довгий, з підв'язаним лицем, отець Геронтій. Він сидів трівожний, і позирав боком на стіл перед вікном, де новий сьвятодухівській дячок Андрій, прочуваючи катастрофу, зі смутком приготавляв на-борзі закуску. А в спальни давались чути тихі, уривані зітханя. Там на лежанці сидів старий сьліпий дячок Фендрихів, а на лавці його жінка з дитиною на колінах і якась бабуся-ворожка, козачка з сусідства. Отець Павладій, що переязбив ся раз при одній відправі, лежав у сильній горячці. Лікарів в околиці, розуміє ся, не було. Він часто тратив сьвідомість і маячив; але іноді приходив до себе. Сьвідки його самотного життя над Мертвою мовчали, зітхаючи й прислухуючись до него, — ожидали, як то кажуть, відлету душі. Але кремізний, на пустинному повітрі постарілий сьвященик не здавав ся.

— Осиротіє, запустіє вкінці мій дїм! — промовив отець Павладій, глянувши довкола себе, — та не запустіють тутешні околиці. Коли не знайде ся Фендрихів, оден власник, то знайде ся другий. Ох... тяжко міні... тяжко... От уже й маніфест весною прочитали!*) Не забудуть про вас, панове! Людям буде лекше жити. Менше буде безталанних збігців! Прийдуть сюди тепер всілякі люди але

*) Т. є. маніфест з 19. лютого 1861., котрим у Росії знесено кріпацтво. — Пр. пер.

вільні й по добрій волі! Фендрихів! не згадуй мене лихим словом. Хто-небудь тутки буде, проси щоби відправляв служби за мене й за душі безталанних похованих тутки переселенців. Ох... та вважайте... гай, сад, ставок мій бережіть... А про Оксану, про Оксану... Ох, благослови єї Господи Боже, сироту!.. Де то она? га? де?

В ночі на другій день отець Павладій умер. Фендрихів розрахував ся зі сьвящеником, що ховав його, як скупар і не без викрутів. Він був в відставці, отже самотійний.

Молодий дячок по смерті закладчика Сьвято-духового-кута зараз був виставлений на притиски нового сьвященика тим, що ціле дядькове майно з коровами, пчолами та вівцями становий передав йому опріч частини маєтку відданого Фендрихову. Новий сьвященик зачав осуджувати напромак поглядів свого причотника, ославив його перед єпархіяльною властю за вільнодумство й за веденє переписки в змислі теорій, анафемізованих через церкву.

Дячок Андрій терплячи до якогось часу, виніс ся з-відтіля в інчій прихід; але щастє усьміхнуло ся до нього. Кольоніст Шульцвайн, хотяй лютеранин, постарав ся, що його оправдали. Вплив Шульцвайна над Мертвою зростав з дня на день. Андрія поставили знову дячком сьвятодухівської церкви. Кольоніст, котрий тепер був власником Нової-Диканьки, часто приїзджав до нього побалакати.

— Жвавий народ ті німці! — думав дячок, бачучи наближуване зеленого візка Шульцвайнового, — не закладають рук, а все хапають в руки!

— Що-ж кажуть ваші приходяне? — запиту-

вав кольоніст, подаючи дячкови замозолену руку й заскалюючи білі здорові зуби. — На ньому була та сама синя куртка, а довгі костисті ноги ховалися в тих самих високих чоботах не без дегтьового сопуху.

— Які, Богдане Богданичу?

— Паньські, недавні кріпаки! Як глядять они на своє положенє, опубліковане ім тепер?

— Будемо, кажуть, ждати!

— А збігці лучають ся й тепер? Чи бачите їх деколи в церкві? Таже збігти сюди то був перше одинокій спосіб визволу; то була охоронна кляпа для колишньої вашої машини, перестарілої системи... розумієте?

— Ні, тепер уже рідше того збіглого люду; їх майже зовсім нема. Багацько вернуло ся самохіть на північ до Россії.

Шульцвайн мовчки відійхав. Він не переставав любити Сьвятодухового-кута; чимало причиняв ся до його дальшого розвитку: все спозирав на овод праці й заходів отця Павладія, на ставок коло церкви, в гаю, міркуючи: „чи не можна би й тутки заснувати пральню вовни, або броварню? Місце дуже догідне!“

— Він непевний, — казали однак декотрі про Шульцвайна, — він задумує спродати всі землі й вийхати; побачите, що се наступить...

Під осінь ушила йому жінка власними руками нову куртку й купила йому замість срібного золотий годинник. Але він його сховав.

— А якаж доля постигла Милорóденка, Левенчука й Оксану? допитувались інколи мійські дами, котрих ще займала історія тих збігців з Панчуковським?

— Одні кажуть, що они через Кубань і Кавказ переселили ся в Туреччину; другі повідають що їх зловили десь чи в Анапі чи в Редут-Калє; якійсь татарин — вихрест мав їх зрадити...

— Ну, і щож з ними зробили?

— Певне десь небудь сидять у тюрмі. Та ні, не може бути хоть сьвященик знайшов гроші Панчуковського, але ще значна частина тої суми була в золоті та сріблї, а єї не було — і то щось більше як триста тисяч рублів. За ті гроші їх спільники помагали їм утікати з тюрми; за них они могли перейти через усі наші пограничні сторóжі й утікли либонь як не до Анатолії, то на якому-небудь купецькому статку в Молдавію. А в тїм краю тепер така анархія, що там укрити ся й примістити ся особливе при грошех дуже легко. Тамки також чимало живе й наших колишних, ще давнїйше осілих і добре приміщених збігців. Плати лише в свою пору податки, й жий собі спокійно, а справа скінчена...

В падолисті зачала продавати свою посілість в наслідок крайної неудачі своїх інтересів також поміщиця Щолкова. Шульцвайн набув землю й від неї.

— Ач, якій! — говорили про нього поміщики й городяне, — небаром цілий повіт опинить ся в його руках! А як змінать ще виборчій цензу, так він буде мати значний голос і в наших буду-

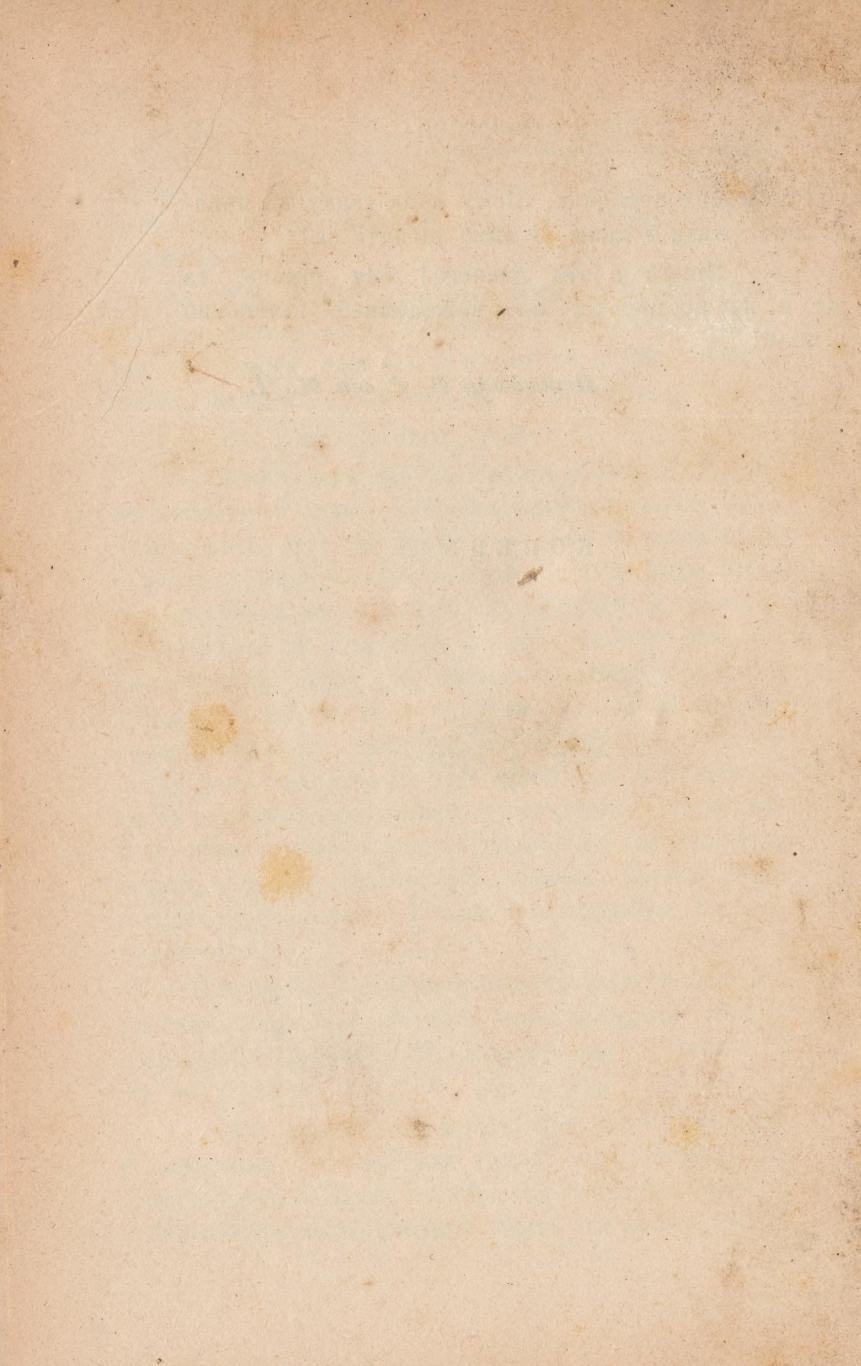
чих земських порядках. Йому й на гадку не прийде вийїзджати з краю. З нами лишить ся!

— Нічого в тім дивного! Він німець, та ще й не російській, але чужоземний, німецький німець!

Переклали В. Р. та М. Ч.

К О Н Е Ц Ь.

11

89
60 146